

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

EYYÛBÎ-HARÎZMŞAH İLİŞKİLERİ

Amber KARATAŞ

21936002

Danışman

Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER

Diyarbakır-2024

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

EYYÛBÎ-HARÎZMŞAH İLİŞKİLERİ

Amber KARATAŞ

21639002

Danışman

Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER

Diyarbakır -2024

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Eyyûbî-Harîzmşah İlişkileri**” adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

26/07/2024

Amber KARATAŞ

İmza

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DIYARBAKIR

Amber KARATAŞ tarafından yapılan “**Eyyûbî-Harîzmşah İlişkileri**” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı

Adı Soyadı

Başkan:.....

Üye :

Üye :

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 14/06/2024

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../2024

Doç. Dr. Mutlu SAYLIK

ÖN SÖZ

Suriye, Cezire ve Filistin'in içerisinde yer aldığı Orta Doğu olarak adlandırılan bölge, stratejik olarak önemli ticaret yollarının geçiş güzergahında bulunması ve verimli arazilere sahip olması sebebiyle tarih boyunca birçok önemli hadisenin yaşanmasına neden olmuştur. Eyyûbîlerin hüküm sürdüğü dönemlerde de bölge önemini yitirmemiş aksine konumu daha da önemli bir hale gelmiştir. Zira hem haçlıların hem de Moğolların bölgeye hâkim olmayı istemeleri trajedik olayların yaşanmasına sebep olmuş ve o coğrafyanın kaderinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Moğol akınlarından sonra yenilerek İran üzerinden Anadolu'ya doğru hareket eden Harzemşahlar da bölgenin siyasi dengesini değişmesinde etkili olmuştur.

Eyyûbîler ve Harzemşahlar, varlıklarını sürdürdükleri zaman diliminde önemli tarihi olayların içerisinde yer almıştır. Mısır merkezli kurulan Eyyûbî Devleti, varlığını sürdürdüğü dönemde bölgenin en büyük güçlerinden biri haline olmuştur. Özellikle Haçlılara karşı elde ettikleri başarılar ile Müslümanların hamisi olmuş, Orta Doğu tarihinde önemli izler bırakmıştır. Aynı şekilde Harzemşahların Moğollar ile mücadeleleri de önemli izler bırakmıştır. Bu sebeple iki devlet arasındaki ilişkilerin irdelenmesi önem arz etmektedir. Ancak Eyyûbîlerin Harzemşahlarla ilişkilerinin müstakil olarak incelendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum bizi Eyyûbîler ve Harzemşahlar ilişkilerini araştırmaya sevk etmiştir.

Bir giriş ve üç ana bölümden oluşan çalışmamız, Eyyûbîler ile Harzemşahlar arasındaki siyasi hadiselerle dayanmaktadır. Giriş kısmında Eyyûbîlerin ve Harzemşahların genel siyasi tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Harzemşah sultanı Alâeddin Muhammed döneminden itibaren başlattığımız Eyyûbî-Harzemşah ilişkilerinin birinci bölümünde Melik Eşref Musa'nın Cezire hâkimi olduğu dönemde Eyyûbî-Harzemşah ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Celâleddin sonrası

dağınık haldeki Harzemşahların dönemin Cezire meliki Salih Eyyûb'un Eyyûbîlerin sultanı olmadan önce Harzemşahları hizmetine almasıyla başlayan ikili ilişkilerin gelişimi ve sonuçları işlenmiştir. Bu kapsama giren Celâleddin ölümünden sonra öncelikle Anadolu Selçukluların hizmetine giren Harzemşahların, Anadolu Selçuklularından ayrılması, Eyyûbîlerin hizmetine girmesi, Melik Salih Eyyûb'a itaat etmeleri ve sonrasında isyan etmeleri, Sincar Kuşatmasındaki rolleri, Harran, Halep, Meyyâfârîkin ve Dımaşk civarındaki ilişkiler ile bu ilişkilerin sonuçları ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Salih Eyyûb'un Mısır sultanı olmasından sonraki ilişkiler ve Haçlılar ile münasebetler kapsamında yer alan, Kudüs'ün Orta Doğu Haçlılarından alınması, Gazze Savaşı ve akabinde Dımaşk kuşatmaları ele alınmış, Kassab Savaşı'nda Harzemşahların yenilmesi ve dağılması işlenmiştir.

Çalışmamız boyunca desteğini esirgemeyen ve fikirleriyle bize yön veren danışman hocam Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca araştırmamda katkısı bulunan ve kaynak konusunda destek olan sayın Doç. Dr. Bedreddin BASUĞUY'a, sunduğu önerilerinden dolayı Doç. Dr. Mutlu SAYLIK hocama, tezimizi okuma zahmetinde bulunan ve önemli katkılar sunan Arş. Gör. Mehmet ÇAYIR, doktora öğrencisi Sümmeral KARADAŞ ve Muhammed TEMİZKAN'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca süreç boyunca her türlü kahrımı çeken aileme sabırlarından dolayı çok teşekkür ederim.

Amber KARATAŞ

Diyarbakır-2024

ÖZET

Eyyûbîler ve Harzemşahlar arasında I. Melik Âdil döneminde başlayan ilişkiler, Cezire meliki Eşref Musa döneminde Celâleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı kuşatmasıyla çatışmaya dönüşmüştür. Ahlat şehrinde yaşananlardan sonra Eyyûbîler ve Anadolu Selçukluları birleşerek Yassı Çimen'de Celâleddin Harzemşah'ı yenmiştir. Celâleddin'in, Moğol saldırısı sonrasında kaçarak Meyyâfârîkin civarında öldürülmesiyle başıboş kalan Harzemşahlar önce Anadolu Selçuklularının sonrasında Eyyûbîlerin hizmetine girmiştir. Melik Salih Eyyûb'un hizmetine giren Harzemşahlar, Cezire, Halep ve Dımaşk'ta Eyyûbîler ile çatışmışlardır. Çatışmalardan dolayı çıkan kargaşa sonucunda bölge istikrarsız bir sürece girmiştir. Şam Eyyûbîleri ile girdikleri Savaşta yenilen Harzemşahlar bir süre sonra Meyyâfârîkin Eyyûbîleri ile ittifak kurarak Halep Eyyûbîleriyle tekrar karşılaşmış ve yenilmişlerdir. Salih Eyyûb'un çağrısı üzerine Filistin bölgesine giden Harzemşahlar, Şam Eyyûbîleri-Haçlı ittifakı sonrasında Haçlılara verilen Kudüs'ü almışlardır. Mısır Eyyûbîleri ile Gazze/ La Forbie savaşında Şam- Haçlı ittifakına karşı mücadele ederek başarılı olmuşlardır. Akabinde Salih Eyyûb'un talimatıyla Dımaşk kuşatmasına katılarak şehri Salih İsmail'den almışlardır. Daha sonra Salih İsmail ile ittifak kurarak Dımaşk'ı ikinci defa kuşatmışlardır. Bölgede çıkardıkları kargaşadan bıkan Halep-Humus Eyyûbîleri birleşerek Kassab/Humus savaşında Harzemşahları yenmiştir. Bu yenilgi sonrasında tamamen dağılan Harzemşahlar bölgedeki devletler ve Moğolların hizmetine girerek onlarla karışmıştır.

Anahtar Sözcükler

İslam Tarihi, Eyyûbîler, Harzemşahlar, Celâleddin Harzemşah, Salih Eyyûb, Haçlılar, Moğollar

ABSTRACT

The friendly relations between the Ayyubids and Khwarazmshahs, which started during the reign of Malik Ādil I, turned into a conflict when Jalāl al-Dīn Khwarazmshah besieged Ahlat during the reign of Ashraf Musa, the ruler of Jazira. After the events in Ahlat, the Ayyubids and Anatolian Seljuks united and defeated Jalal al-Din Khwarazmshah at Yassı Çimen. After Jalaluddin escaped after the Mongol attack and was killed near Meyyâfârîkin, the Khwarzemshahs, who were left adrift, first entered the service of the Anatolian Seljuks and then the Ayyûbids. The Khwarazmshahs, who entered the service of Melik Salih Ayyub, clashed with the Ayyubids in Jazira, Aleppo and Damascus. As a result of the turmoil caused by the conflicts, the region entered an unstable period. The group, which was defeated in the war with the Ayyubids of Damascus, formed an alliance with the Ayyubids of Meyyâfârîkin after a while and met again with the Ayyubids of Aleppo and were defeated. The Khwarzemshahs, who went to the Palestine region upon the call of Salih Ayyûb, took Jerusalem, which was given to the Crusaders after the Damascus Ayyûbids-Crusader alliance. They fought against the Damascus-Crusader alliance in the Gaza / La Forbie war with the Ayyubids of Egypt and were successful. Subsequently, they participated in the siege of Damascus under the instruction of Salih Ayyub and took the city from Salih Ismail. Later, they formed an alliance with Salih Ismail and besieged Damascus for the second time. Tired of the turmoil they caused in the region, the Ayyubids of Aleppo-Humus united and defeated the Khwarazmshahs in the battle of Kassab/Humus. After this defeat, the Khwarzemshahs, who were completely dispersed, entered the service of the states in the region and the Mongols and mixed with them.

Keywords

Islamic History, Ayyubids, Khwarzemshahs, Jalaluddin, Salih Ayyub, Crusaders, Mongols

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. İÇERİK VE YÖNTEM	1
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
1.2. TEZİN YÖNTEMİ.....	3
1.3. KAYNAKLAR	4
1.3.1. Genel Tarihi Kaynaklar.....	4
1.3.2. Araştırmalar.....	8
2. EYYÛBÎ VE HARZEMŞAHLARIN GENEL SİYASİ DURUMU ..	10
2.1. EYYÛBÎLER (1171-1462)	10
2.2. HARZEMŞAHLAR (485-628/1092-1231)	18
BİRİNCİ BÖLÜM	24
MELİK EŞREF DÖNEMİNDE EYYÛBÎ-HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ	24
1.1. EYYÛBÎ AİLESİNDE GÜÇ MÜCADELESİ VE İTTİFAK ARAYIŞLARI	24
1.2. MELİK MUAZZAM VE CELALEDDİN HARZEMŞAH İTTİFAKI.....	27
1.3. BİRİNCİ AHLAT KUŞATMASI.....	29
1.3.1. Birinci Ahlat Kuşatması Sonrasındaki Gelişmeler	33

1.4. CELALEDĐİN HARZEMŞAH'IN AHLAT'I ELE GEÇİRMESİ.....	36
1.5. EYYÛBÎ VE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNİN CELÂLEDĐN HARZEMŞAH'A KARŞI İTTİFAK KURMASI.....	42
1.5.1. Yassı Çimen savaşı ve Harzemşahların Durumu	44
1.6. EYYÛBÎLERİN HİZMETİNE GİRMEDEN EVVEL EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ	48

İKİNCİ BÖLÜM 54

MELİK SALİH NECMEDDİN EYYÛB EYYÛBÎ SULTANI OLMADAN ÖNCE HARZEMŞAHLARLA İLİŞKİLER.....54

2.1. HARZEMŞAHLARIN EYYÛBÎLERİN HİZMETİNE GİRMESİ.....	54
2.1.1. Melik Salih Eyyûb'un Harzemşahlarla Anlaşması	58
2.2. CEZİRE BÖLGESİNDE EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ	60
2.3. ŞAM BÖLGESİNDE EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ.....	65
2.3.1. Salih Eyyûb'un Kerek'te Tutulması ve Esaretten Çıkmasında Harzemşahların Rolü	68
2.4. HALEP EYYÛBÎLERİ VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ	74
2.4.1. Harzemşahların Menbiç Eylemleri	80
2.4.2. Harzemşahların Halep Bölgesindeki Faaliyetlerine Eyyûbî Ailesinin Tepkisi.....	81
2.4.4. Halep Çatışmalarının Sonuçları	86
2.5. MEYYAFARÎKİN'DE EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ.....	88
2.5.1. Mecdel Savaşı (640/1242).....	92
2.6. HARZEMŞAHLARIN EYLEMLERİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 99

HAÇLILARLA MÜCADELEDE EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ99

3.1. ŞAM VE MISIR ARASINDA BARIŞ GÖRÜŞMELERİ.....	99
3.1.1. Barış görüşmelerinin Bozulmasının Sonuçları	101
3.1.2. Şam Eyyûbîlerinin Haçlılarla İttifak Kurması	102
3.2. HAÇLILARLA MÜNASEBETLERDE HARZEMŞAHLARIN ROLÜ	104
3.2.1. Harzemşahlar'ın Kudüs'tü Franklardan Alması	104
3.2.2. Gazze/Hiribya/La Forbie Savaşı ve Sonuçları	110
3.3. ŞAM-MISIR EYYÛBÎLERİ ARASINDA HARZEMŞAHLAR	120
3.3.1 Salih Eyyûb ve Harzemşahların Dımaşk Kuşatması.....	120
3.3.2 Melik Salih İsmail ve Harzemşahların Dımaşk Kuşatması.....	126
3.3.3. Kassab/Humus Savaşı ve Harzemşahların Sonu.....	131
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	141

KISALTMALAR

<i>Ar.</i>	Arapça
<i>Bk.</i>	Bakınız
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>C.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>ed.</i>	Editör
<i>h.</i>	Hicri
<i>İSAR</i>	İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezi
<i>No.</i>	Numara
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>yy.</i>	Yüzyıl
<i>ö.</i>	Ölüm Tarihi

GİRİŞ

1. İÇERİK VE YÖNTEM

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Eyyûbîlerin ve Harzemşahların bulundukları dönem itibariyle etkili güçler olması ve kurdukları ilişkilerin orta doğuda izler bırakacak gelişmelere sahne olması sebebiyle ayrı bir araştırmada çalışılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Eyyûbîlerin diğer komşu devletlerle ilişkileri müstakil olarak çalışılmasına rağmen Harzemşahlarla olan münasebetleri hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dağınık halde ve farklı konu başlıkları altında ele alınan ilişkiler, derli toplu olarak çalışılarak bu konu hakkındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Eyyûbî-Harzemşahlar ilişkilerini kısmen ele alan, Mustafa Kılıç'ın II. Nâsır Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbîler Devleti, çalışmasında Halep Eyyûbîleri ve Harzemşahlar münasebetleri başlığı mevcuttur. Araştırmamızda yer alan Menbiç Eylemleri, Dimaşk kuşatmaları sırasında yaşanan hadisler ve Haçlılarla münasebetlerde Harzemşahların rolü kısımlarıyla tezimiz ayrılmıştır. Önder Kaya'nın Eyyubi Meliklerinden I. El-Eşref Muzaferreddin Musa Döneminin Siyasi Tarihi ve Ahmet Demir'in Ahlat ve Çevresinde Eyyubî Hakimiyeti, isimli çalışmaları Ahlat kuşatmaları ve Celâleddin Harzemşah ile ilişkiler kısmını ele aldığından araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümleri söz konusu çalışmadan ayrılmaktadır. Bedrettin Basuğuy'un El-Melikü's Salih Necmeddin Eyyûb Döneminde Eyyûbî Devleti isimli çalışması ise Harzemşahlarla ilişkiler hakkında detaylı bilgi veren çalışma olmuştur. Ancak Harzemşahların Menbiç Eylemleri, Meyyafarîkin meliki Şihabüddin Gazi ile kurulan ittifak sonrasındaki gelişmeler ile II. Gazze Savaşının sonuçları ve bu savaşa katılım sağlayan Haçlıların sayısı ile I. Dimaşk kuşatması sırasında Melik Mansur ve Bereke Han'ın yaptığı görüşme

hakkında aktardığımız rivayet ile ayrılmaktadır. Esra Gültekin Demirmen'in Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Harzemşahlar Devleti ile Münasebetleri ve Harzemlilerin Sonu isimli çalışmasında Harzemşahların Dımaşk, Halep, Meyyâfarîkin, Kudüs ve Gazze yerleşimlerindeki faaliyetlerine genel hatlarıyla değinilmiştir. Ancak Meyyâfarîkin Eyyûbîleri ile ilişkiler, Menbiç'te gerçekleştirilen katliamlar, Kudüs'ün Haçlılardan geri alınması sırasında gerçekleşen hadiseler, Gazze Savaşının gelişimi ve sonuçları hakkındaki bilgiler ile çalışmamız söz konusu araştırmadan ayrılmaktadır. Yunus Emre Aydın'ın Eyyûbîler ile Harzemşahlar arasındaki İş birlikleri ve İttifaklar konulu sempozyum makalesi bulunmaktadır. Makale taraflar arasındaki ilişkileri genel olarak ele almıştır. Araştırmamızın İkinci bölümünde Halep Eyyûbîleri ve Harzemşahlar arasındaki çatışmalarda Harzemşahların gerçekleştirdiği katliamları ve Menbiç'te gerçekleştirdikleri eylemleri içermesi bakımından çalışmamız farklılık göstermiştir. Ayrıca Kudüs'ün Haçlılardan geri alınması ve II. Gazze Savaşının sonuçları, I. ve II. Dımaşk kuşatmalarında gerçekleşen hadiseleri içermesi bakımından da araştırmamız söz konusu çalışmadan ayrılmaktadır. Araştırmamız, I. Dımaşk kuşatması sırasında Bereke Han ve Melik Mansur'un görüşmesi ve bu görüşme sırasında Melik Mansur'un şehri teslim etmeyi düşündüğüne dair rivayeti içermesiyle de farklılık göstermiştir. Hüseyin Kazım Hyun'un el-Harizmiyyetu fi Bilad-i Şam ve'l Cezire ve Musa Mustafa el-Hesniyani'nin el-Harezmiyyetu Âmilu Kuvveti em Unsuru Da'f Beyne Bilad-i Şam ve İklimi Cezire ve Mısır 623-644/1126-1246 isimli çalışmaları konuları genel olarak ele almışlardır. Çalışmamız, Harzemşahların Menbiç eylemleri, Eyyûbîlerin Haçlılarla münasebetlerinde Harzemşahların rolü, I. Ve II. Dımaşk kuşatmalarında yaşanan hadiseler ile ayrılmaktadır. Söz konusu iki çalışmada ele alınan ilişkiler genel olarak yüzeysel kalmıştır. Çalışmamızda ise verilen detay bilgiler ile bu yüzeysellik giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İfaf Sabri'nin Harzemşahların siyasi tarihini ele alan çalışması Harzemşahların kuruluşundan itibaren komşularıyla ilişkilerine değinmiştir. Ancak Eyyûbîler ile ilişkiler kısmında Kudüs'ün Haçlılardan geri alınması ve Harzemşahların yer aldığı II. Gazze Savaşındaki hadiseleri yüzeysel aktarmıştır. Sholomo Lotan'ın II. Gazze Savaşını ele aldığı *Battle of La Forbie (1244) and its Aftermath – Re-examination*

of the Military Orders' Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the mid-irteenth Century isimli çalışması da iki tarafın ilişkilerinin sadece bir bölümüne değinmiş olup ikili ilişkilerin tamamını içermemiştir. Söz konusu çalışmalar Eyyûbîler ve Harzemşahlar arasındaki ilişkileri genel hatlarıyla ele almıştır. Araştırmamızın birinci bölümünde ikili ilişkilerin I. Melik Âdil döneminde Harzemşahlarla yapılan yazışmalarla başladığına dair aktardığımız rivayet, ikinci bölümde Harzemşahların Hama melikiyle beraber Humus kuşatmasına katıldığına dair verilen bilgiler, Halep Eyyûbîleri ve Harzemşahlar arasında vuku bulan çatışmalarda meydana gelen olaylar hakkında aktardığımız detaylı bilgiler, Harzemşahların Menbiç eylemleri çalışmamızı farklı kılan bilgiler içermiştir.

Çalışmamız Meyyâfarîkin Eyyûbîleri ile Harzemşahların kurduğu ittifaklar sonucunda Halep Eyyûbîleri ile gerçekleştirdikleri savaşlarda meydana gelen hadiseler hakkında verilen detaylı bilgiler ile de alandaki benzer çalışmalardan ayrılmıştır. Yaptığımız incelemeler sonucunda özellikle tespit ettiğimiz eksiklik Eyyûbîlerin Haçlılar ile münasebetlerinde Harzemşahların rolü kısmı olmuştur. Araştırmamızın üçüncü bölümünde ele alınan Haçlılarla münasebetler kapsamında Eyyûbîler ve Harzemşahlar arasında gelişen hadiselerde aktardığımız bilgiler alan hakkındaki çalışmalardan ayrılan bilgiler barındırmaktadır. Kudüs'ün geri alınması ve II. Gazze Savaşının gelişimi savaşa katılan haçlılar hakkında aktarılan bilgiler, savaşın sonucunda meydana gelen gelişmeler ve ölen insan sayısı araştırmamızda işlenmiş ve benzer çalışmalardan bu bilgilerle ayrılmıştır. Bu sebeple Eyyûbîler ve Harzemşahlar arasındaki siyasi hadiselere dayanarak detaylı ve bir bütün olarak incelenen çalışmanın bir nebze alana katkı sunacağı düşüncesi hasıl olmuştur.

1.2. TEZİN YÖNTEMİ

Eyyûbîler ve Harzemşahların siyasi ilişkilerinin ele alındığı araştırmaya başlanmadan önce araştırmanın sınırları belirlenmiş ve konuyla alakalı kaynaklar tespit edilmiştir. Tespit edilen Kaynaklar taranmış ve rivayetler tümünden gelim bir yöntemle derlenmiştir. Toplanan rivayetler incelenmiş, olaylar sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiş ve veri analizi yöntemiyle sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada

deskriptif bir yöntem takip edilmiştir. Kaynaklardan veri alınırken söz konusu kaynakların müelliflerinin içerisinde bulundukları dönem dikkate alınmıştır.

Araştırma yapılırken, İSAM, YÖK-TEZ, Academia, Dergi-Park gibi akademik çalışmaları barındıran online siteler ile diğer internet kütüphane arşiv sistemleri ve üniversitelerin kütüphanelerinden faydalanılmıştır. Arapça yer ve şahıs isimlerinin yazımında TDV İslam Ansiklopedisi yazım şekline uyulmuştur.

1.3. KAYNAKLAR

1.3.1. Genel Tarihi Kaynaklar

Araştırma konusu kapsamındaki coğrafi yer tespitleri için Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l Buldan* eserinden istifade edilmiştir. İbnü'l Esir olarak tanınan Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't Tarih*¹ isimli eserinde Melik Eşref dönemi, Celâleddin Harizmşah ve Eyyûbi münasebetleri hakkında detaylı bilgiler yer aldığından araştırmanın birinci bölümünde söz konusu eserin Dr. Muhammed Yusuf el-Dakka'nın neşrettiği onuncu cildinden istifade edilmiştir.

Muhammed b. Ahmed Nesevî (ö.647/1249-50) tarafından kaleme alınan Siretu's Sultan Celâleddin Mengüberti isimli eser Celâleddin'in hayatını ele almıştır. Söz konusu kaynak Ahlat kuşatmaları ve akabinde gerçekleşen olaylar hakkında detaylı bilgiler sunmuştur.² Necip Asım'ın Celâleddin Harzemşah Biyografisi şeklinde Türkçeye aktardığı Hikmet Yayınevi'nden çıkan baskısından araştırmamızın birinci bölümünde istifade edilmiştir.

¹ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't Tarih* (Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, 2003).

² Muhammed b. Ahmed Nesevî, *Celâleddin Hârizmşah* (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2021).

Ebü'l-Fazail Muhammed b. Ali İbn Nazif (ö. 651/1253 sonrası) *et-Tarihü'l-Mansuri*³ eseri araştırmamızın birinci bölümünde başvurduğumuz ilk dönem kaynaklardan olmuştur. 1981 yılında Dımaşk'ta yapılan basımından istifade edilmiştir.

Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu *et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî* (ö. 654/1256) ya da Sıbt İbnü'l Cevzi'nin *Mir'atü'z Zaman fî't Tarihü'l Âyan* isimli eserinin yirmi ikinci cildi nerdeyse konunun tamamı hakkında bilgiler barındırmaktadır. Araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde eserden istifade edilmiştir.⁴

Araştırmamızın ikinci bölümünde Halep Eyyûbîleri ve Harzemşahlar ile olan ilişkiler kısmında istifade edilen eserlerin başında gelen Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî'nin (ö.660/1262) *Zübdetü'l Haleb min târîhi Haleb* çalışması gelmektedir. Halep Eyyûbîlerinin hizmetinde çalışmış olması müellifin eserini konu hakkında yapılan araştırmalarda ilk başvurulmuş kaynaklardan biri haline getirmiştir. Eserinin üçüncü⁵ cildi Halep Eyyûbîleri ve Harzemşah münasebetleri hakkında detaylı bilgiler barındırdığından dolayı üçüncü cilde sık sık başvurulmuştur.

Ebü Şame olarak bilinen Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî (ö. 665/1267) isimli müellifin kaleme aldığı *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*⁶ isimli eserin tamamlayıcısı olan *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn Terâcimü Ricâli'l Karneyni's-sâdis ve's Sâbi*⁷ eseri çalışma kapsamında ikinci ve üçüncü bölümlerde başvurulmuştur.

³ Ebü'l-Fazail Muhammed b Ali İbn Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri*. (Dımaşk: Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1981).

⁴ Ebu'l Muzaffer Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan* (Dımaşk: Darü Risaleti'l Alemiyye, 2013).

⁵ Kemaleddin İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb* (Dımaşk: el-Me'hedü'l Fransi bi-Dımaşk, 1968).

⁶ Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şame Makdisi, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbari'd-Devleteyn [en-Nuriyye ve's-Salâhiyye]*. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997).

⁷ Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şame Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi* = *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1974).

Ebü'l-Mekârim el-Mekîn Circîs (Abdullâh) b. el-Amîd Ebi'l-Yâsir b. Ebi'l-Mekârim İlyâs (ö. 672/1273-74) isimli İbnü'l Amîd'in *el-Mecmû'ul Mübarek* isimli umumi tarih kitabının ikinci bölümünde *Ahbaru'l Eyyûbîyyin*⁸ kısmı Eyyûbî tarihiyle ilgili çarpıcı bilgiler barındırmıştır. Bu bağlamda ikinci ve üçüncü bölümlerde başvurulmuş eserler arasında yer almıştır.

Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî (ö. 684/1285'ten sonra), İbn Bibi olarak tanınan tarihçinin, Celaledin Harzemşah'ın vefatından sonra, Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin (ö.681/1283) isteğiyle Selçukluların tarihini anlatan *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye*⁹ isimli kaleme aldığı eserinde Melik Eşref dönemi Celâleddin Harzemşah ile ilişkiler ve Halep Eyyûbîleri ve Harzemşahlar arasındaki ilişkiler kısmından istifade edilen bir diğer kaynak olmuştur. Söz konusu eserin Mürsel Öztürk çevirisinin Birinci ve ikinci ciltlerinden yararlanılmıştır.

Eyyubiler tarihi ile ilgili başvurulmuş ilk kaynaklar arasında yer alan İbn Vâsıl olarak bilinen Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh et-Temîmî el-Hamevî eş-Şâfiî'nin (ö.697/1298) *Müferricu'l Kurûb fî Ahbari Benî Eyyûb*¹⁰, isimli eseri gelmektedir. Melik Nâsir Dâvûd ve Hama hâkimi Melik Muzaffer Mahmud'un hizmetinde çeşitli devlet görevlerinde hizmet etmesi dönem hakkında değerli bilgiler aktarmasını sağlamıştır. Söz konusu eserin dördüncü cildi birinci bölümde yer alan Melik Eşref ve Celaledin Harzemşah ilişkileri kısmında, beşinci cildi ise ikinci ve üçüncü bölümlerde Celaledin sonrası Harzemşahlar ile olan ilişkilerde başvurulmuştur.

Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî'nin (ö.732/1331) *el-Muhtasar fî Ahbari Beşer* isimli çalışmasının ikinci cildi araştırma kapsamında başvurulmuştur. Araştırmanın özellikle ikinci bölümünde söz konusu eserden sıkça istifade edilmiştir. Müellif Eyyûbî ailesine müntesip olduğundan

⁸ Georges el-Mekin İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbîyyin* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1991).

⁹ Nasirüddin Hüseyin İbn Bibi, *el-Evâmirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996).

¹⁰ Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b Salim İbn İbn Vâsıl, *Müferricu'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. (Kahire: :, 1957).

çalışmasında dikkate değer bilgiler nakletmiştir.¹¹ El-Muhtasar'ın özeti olan Zeynüddin İbnü'l Verdi'nin (ö.749/1349) *Tetimmetü'l Muhtasar fi'l Ahbari'l Beşer*¹² eseri çalışmamız kapsamında başvurduğumuz eserler arasında yer almıştır. Ayrıca İbn Aybek ed-Devâdârî'nin (ö.736/1336'dan sonra) *Kenzü'd Dürer ve Camiü'l Gurer*¹³ eserinin yedinci cildi konumuz hakkında bilgiler aktardığından üçüncü bölümde sıkça faydalandığımız eserler arasında yer almıştır. Dokuz ciltten oluşan eserin son iki cildinde şahidi olduğu dönem hakkında çarpıcı bilgiler aktarmıştır. Memlûk dönemi tarihçisi olan Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) *Nihâyetü'l Ereb fî Fünûni'l Edeb*¹⁴ isimli otuz bir ciltlik Memlûk sultanı Kalavun'a ithafen yazdığı eserin yirmi dokuzuncu cildi Eyyûbî-Harzemşah ilişkilerini de barındırmıştır. Araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde başvurulan kaynaklardan olmuştur.

Başvurduğumuz bir diğer müellif olan Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö.748/1348) tarih ilmiyle ilgili ele aldığı çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerden *el-İber fî Haberi men Gaber et-Târîhu'l Evsat*¹⁵ çalışması, Tarihu'l Muhtasar isimli çalışmasının özeti niteliğindedir. Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö.764/1363) isimli tarihçinin *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dımaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*¹⁶ isimli eserinden ikinci ve üçüncü bölümlerde istifade edilmiştir. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373) *el-Bidaye ve'n*

¹¹ el-Melikü'l Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmud el-Eyyûbî Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer* (Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, 1997).

¹² Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b Muzaffer b Ömer İbnü'l-Verdi, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer = Tarihu İbni'l-Verdi*. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1970).

¹³ Seyfüddîn Ebü Bekr b. Abdillâh b. Aybek İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer* (Kahire, 1972).

¹⁴ Ahmed b. Abdilvehhab Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'i Edeb* (Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, ts.).

¹⁵ Hafız Zehebi, *el-İber fî Haberi men Ğaber* (Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, 1985).

¹⁶ Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dımaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*. (Dımaşk: Vizaretü's Sekafe, 1996).

Nihaye eserinin on üçüncü cildi konumuz kapsamında başvurulmuş bir diğer eser olmuştur. 1982 yılında Beyrut'ta basılan ve özel bir komite tarafından düzenlenen baskıdan üçü bölümde de yer yer istifade edilmiştir.¹⁷

Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442), müellifin tarih alanıyla ilgili birden fazla kaleme aldığı eseri bulunmaktadır. Kronolojik sıraya göre ve Eyyûbî tarihi ile ilgili geniş bilgiler sunduğu *es-Suluk li'l Ma'rifeti Düvel'il Mülûk*¹⁸ eserinin birinci cildi araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde sık sık başvurduğumuz kaynak olmuştur. Hamza b. Fakih Ahmed b. Ömer İbn Sıbat'ın (ö. 926/1520) *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*¹⁹ isimli eserinden ikinci ve üçüncü bölümlerde başvurulmuş kaynaklar arasında yer almıştır. Ebu'l Berekat Ahmed b. İbrahim el-Hanbeli (ö.971/1571) isimli müellifin *Şifaul Kulub fî Ahbari Beni Eyyûb*²⁰ çalışması araştırma kapsamında ikinci ve üçüncü bölümlerde yer yer başvurulmuştur. Çalışmamız kapsamında en çok istifade edilen ilk dönem eserler hakkında genel bilgi verilmiştir.

1.3.2. Araştırmalar

Türkiye'de Eyyûbîler tarihi hakkında çok sayıda araştırması bulunan Ramazan Şeşen'in İSAM Yayınlarından çıkan *Eyyûbîler* tarihindeki siyasi ve kültürel gelişmeleri üç bölüm olarak derleyici şekilde ele alan *Eyyûbîler* (1169-1260)²¹ çalışması ve olayları detaylı olarak incelediği *Selahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler- Memluklar*²² (1193-1260) isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Türkçe çalışmalardan olan İbrahim Kafesoğlu'nun

¹⁷ Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1981).

¹⁸ Takıyyüddin Ahmed Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Mülûk* (Beyrut: Dar el- Kutub el-İlmiah, 1997).

¹⁹ Hamza b. Fakih Ahmed b. Ömer İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat* (Trablus: Carrus Pres, 1993).

²⁰ Ebû'l-Berekat Ahmed b İbrâhim Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb*. (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1996).

²¹ Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012).

²² Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2007).

*Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*²³ siyasi tarih açısından faydalı bir eser olduğundan başvurduğumuz kaynaklardandır. Aydın Taneri'nin Harzemşah Devletinin siyasi tarihini açıklayıcı olarak ele aldığı *Harezmşahlar*²⁴ eseri çalışmamızın giriş ve birinci bölümlerinde istifade ettiğimiz eser olmuştur.

Steven Runciman'ın, *A History of Crusades: The Kingdom of Jarusalem*²⁵ isimli eseri araştırmamızın üçüncü bölümünde Haçlılar ile münasebetler kısmında eserin üçüncü bölümünün Cambridge Universty Press basımından istifade edilmiştir. W. B. Stevenson'un *The Crusaders in the East*²⁶ eserinin Cambridge: Cambrdige Universty Press basımı üçüncü bölümde başvuru olan eser olmuştur. R. Stephen Humphreys'in *From Saladin to the Mongols*²⁷ çalışması Eyyûbî siyasi tarihi için önemli bilgiler sunmuştur. Araştırmamızın birinci bölümünün yanı sıra özellikle ikinci bölümde sık sık yararlandığımız çalışmalar arasında yer almıştır.

Îfaf Sabri'nin Harzemşahların genel siyasi tarihi hakkında verdiği bilgileri barındıran çalışması *et-Tarihu ve's Siyasiyyu Devleti Harezmiyye*²⁸ isimli eseri, araştırmamız kapsamına giren önemli bilgiler aktarmıştır. Moğollar, Anadolu Selçuklu Devleti, Abbasiler, Gürcüler ve Eyyûbîler ile münasebetlerine değinen eserin 1987 yılında Kahire'de basılan nüshasından özellikle araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde istifade edilmiştir. Araştırma Harzemşahların diğer devletlerle kurduğu münasebetler hakkında genel bilgiler sunmuştur. Said Abdulfettah Aşur'un, *el-Hareketü's-Salîbiyye: Safha Müşerreffe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ*. Demmâm: el-Mektebetü Mütennebi yayınevinden çıkan basımın üçüncü bölümünde haçlılarla münasebetler kısmında başvurulmuştur. Kudüs'ün Haçlılardan alınması ve II.Gazze Savaşı sırasındaki

²³ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984).

²⁴ Aydın Taneri, *Harezmşahlar* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019).

²⁵ Steven Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem* (Cambridge: Cambridge University, 1952).

²⁶ W.B. Stevenson, *The Crusaders In The East* (Cambridge: Cambridge University Press, 1907).

²⁷ R.Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols* (Newyork: State Universty of Newyork Press, 1977).

²⁸ Îfaf Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye* (Kahire: Müessesetü İhdau lil Neşri ve'l Kevzi', 1998).

hadiseleri içeren bilgiler barındırmıştır. Sabri Selim'in *el-Etrakü'l Harezmiyye fî's Şarki Edna*²⁹ isimli çalışması Celâleddin Harzemşah'tan sonra Harzemşahların, Anadolu Selçukluları ve Eyyûbîler ile ilişkilerini, Harzemşahların hareket güzergahına paralel olarak aktarmıştır. Söz konusu çalışma, araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde istifade ettiğimiz bir çalışma olmuştur.

Önder Kaya'nın *Eyyûbî Devleti Meliklerinden I. el-Eşref Muzaffereddin Musa Döneminin Siyasi Tarihi*³⁰ ve Ahmet Demir'in *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hâkimiyeti*³¹ isimli çalışmaları, Celaledin'in birinci ve ikinci Ahlat kuşatmaları ve sonucunda meydana gelen hadiseleri içermesi bakımından başvurulan araştırmalar olmuştur. Bedreddin Basuğuy'un çalışmaları araştırma konumuz ile yakından ilişkili olduğundan başvurduğumuz araştırmalar arasında yer almıştır. Özellikle doktora tezi olan *el-Melikü's Salih Necmeddin Eyyûb Döneminde Eyyûbî Devleti (637-647/1240-1249)*³² çalışması Eyyûbî- Harzemşah ilişkilerine dair önemli bilgiler sunmuştur. Bunların yanı sıra çeşitli makale ve kitap bölümlerinden de istifade edilmiştir.

2. EYYÛBÎ VE HARZEMŞAHLARIN GENEL SİYASİ DURUMU

2.1. EYYÛBÎLER (1171-1462)

Eyyûbîler Devleti, 571/1175 yılında el-Melikü'n Nâsır Selâhaddîn Yûsuf b. Necmeddîn b. Şâdî'nin (ö.589/1193) kendi adına hutbe okutmasıyla bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır.³³ Devlet, adını Selâhaddin'in babası, Necmeddin Eyyûb'dan almıştır. Necmeddin Eyyûb'un babası Şâdî, Azerbaycan coğrafyasında bulunan Erran'ın Duvîn kasabasına bağlı Ecdânekan köyündendir. Nesebi hakkında çok fazla tartışma olmasına rağmen genel kabul Hezbâniyye Kürtlerinin Revvâdîyye kolundan

²⁹ Sabri Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2000).

³⁰ Önder Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007).

³¹ Ahmet Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hâkimiyeti* (Van: Yüzüncü Yıl, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

³² Bedreddin Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbîler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017).

³³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/16-17.

oldukları yönündedir. Şâdî, Duvîn'den çıkıp Bağdat'a geçmiştir. Şâdî'nin çocukları Eyyûb ve Eseduddin Şirkuh el-Mansur b. Şâdî (ö.564/1169), Tikrît'e geçerek bürokratik görevlerde bulunmuştur. Özellikle Eyyûb'un bürokrasi alanında yetenekli ve zeki olduğu aktarılmıştır.³⁴

Musul valisi İmaduddin Zengi (ö.541/1146) ile Halife Müsterşid Billah'ın (ö.529/1135) ordusu karşı karşıya gelmiş ve İmaduddin Zengi zor durumda kalmıştır. Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Şirkuh, İmaduddin Zengi'ye yardım ederek hayatını kurtarmıştır.³⁵ Bu olaydan sonra Zengiler ile yakın ilişki kuran kardeşlerden Şirkuh'un Tikrit'te birini öldürmesiyle Tikrit'ten ayrılmışlardır. Oradan Musul'a gidip Zengilerin hizmetine girmişlerdir. İki kardeş haçlılarla mücadelede Zengi'nin yanında yer alarak önemli görevler üstlenmiştir.³⁶ Şirkuh'un 559-565/1164-1169 yılları arasında Mısır'a düzenlediği seferlerde yanında yeğeni Selâhaddin'i götürmesiyle ön plana çıkan Selâhaddin, amcasının ölümünden sonra Mısır'da Fatımi veziri olmuştur. Böylece Eyyûbî devletin ilk adımları 565/1169 yılında Mısır'da atılmıştır. Selâhaddin, ilk başta Mısır'da Fatımi veziri ve Nûreddin Mahmud Zengî'nin (ö.569/1174) vekili olarak görev almıştır. 567/1171 yılında dönemin Abbasi halifesi adına Mısır'da hutbe okutmuştur. Selâhaddin, Nûreddin'in ölümünden sonra tamamen bağımsızlığını elde ederek müstakil hareket etmiştir.³⁷

³⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/16; Ebu'l Mehasim Bahaeddin İbn Şeddâd, *Siretu Selahaddin (en-Nevadiru's Sultaniyye e'l Mehasinü'l Yusufiyye)* (Kahire: Mektebetü'l Hanci, 1994), 31; Ebu'l Abbas Şemsüddin Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyatü'l a'yan ve Enbau Ebnai'z Zaman* (Beyrut: Dar Sadr, 1978), 7/139; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/149; Şerefeddin b Şemseddin Bitlisi Şerefhan, *Şerefname : Kürt tarihi.*, çev. Mehmet Emin Bozarslan (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 71; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 885; Clifford Edmund Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, çev. Hande Canlı (İstanbul: Kaknüs, 2005), 119; Mehmet Akbaş, "Kürtler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2019), Ek-2/115; Hamdi Abdulmunim Muhammed Hüseyin, *Dirasetu fi't Tarihi Eyyubi ve'l Memalik* (İskenderiye: Da'r Marifetül Camiye, 2000), 7.

³⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/16.

³⁶ Makdisi, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbari'd-Devleteyn [en-Nuriyye ve's-Salâhiyye]*, 341,403; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 19-20.

³⁷ Makdisi, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbari'd-Devleteyn [en-Nuriyye ve's-Salâhiyye]*, 2/10,46,64,68-81,148-149,305; Muhammed Mahmud Huveyri, *Mısır fi'l Usuri'l Vusta: Dirasetü'l fi'l Evda' el-Siyasetü ve'l Hadariyeti* (Kahire: Daru'l Nehdatu'l Arabiye, 1996), 138-195.

Selâhaddin'in hayatı, savaş alanında at sırtında geçmiştir. Hayatı boyunca Müslümanların birliğini gaye edinen sultan, en büyük mücadelesini haçlılara karşı vermiştir. 565/1169 yılında Bizans-Haçlı ittifakına karşı Dimyat'ta kazandığı başarı³⁸ 566/1170 yılında Kudüs Haçlı krallığına karşı gerçekleştirdiği saldırıda elde ettiği başarılar gelecek günlerin habercisi olmuştur.³⁹ 575/1179 yılında Merciuuyn'da Haçlılar karşısında başarı elde etmiş ve aynı yıl Haçlılardan Beytülazhân Kalesini almıştır.⁴⁰ 583/1187 yılında Hittîn'de haçlılara karşı önemli bir başarı elde etmiş,⁴¹ kısa sürede Kudüs Haçlı kontluğu ve Trablus Haçlı kontluğuna ait toprakların büyük çoğunluğu ile Antakya haçlılarına ait toprakların bir kısmını almıştır.⁴² Haçlılarla mücadelede iz bırakan savaşlardan biri olan Hittîn⁴³ zaferi, Selâhaddin'in elde ettiği en önemli başarılarından biri olmuştur. Selâhaddin, Haçlılar ile mücadele ettiği dönemde Müslümanlar arasında iç meseleler de ortaya çıkmıştır. Nûreddin Zengi'nin oğlunun ölmesiyle Şam topraklarında yeni bir bölünme ihtimaline karşı o bölgeye sefere çıkmış ve Sincar, Âmid, Halep gibi yerleri alarak geri dönmüştür.⁴⁴ Ardından 581/1185 yılında tekrar o bölgeye yönelerek Musul'u kendi yönetimine bağlayarak Meyyâfârîkin ile Şehrîzor'u almıştır.⁴⁵ Bu sayede devletin bütünlüğünü sağlamıştır.⁴⁶

Selâhaddin Eyyûbî vefat etmeden önce devleti erkek çocukları ve önde gelen emir ve komutanları arasında paylaştırmıştır. On altı veya on yedi oğlu ve bir kız çocuğu olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁷ Öldüğü sırada Mısır toprakları, Kuzey Afrika'da Libya, Arap

³⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/22.

³⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/31.

⁴⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/95.

⁴¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/146.

⁴² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/149-154.

⁴³ Ramazan Şeşen, "Selâhaddin Eyyûbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2009), 36/338; Ramazan Şeşen, "Hittîn Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/166.

⁴⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/134.

⁴⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/131-134.

⁴⁶ İsmet Ganim, *el-Devletü Eyyubiyye ve's Salibiyyun* (İskenderiye: Da'r Marifetül Camiye, 1990), 45-65; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1995), 12/21; Huveyri, *Mısır fi'l Usuri'l Vusta: Dirasetü'l fi'l Evda' el-Siyasetü ve'l Hadariyeti*, 198-205; Abdulmunim Macid, *el-Devletü Eyyûbî fi't Tarihi Mısru'l İslamiyye: et-Tarih ve's Siyasi* (Kahire: Da'r Fikru'l Arabiyye, 1997), 93-111.

⁴⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/224-225; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 2/423.

Yarımadası, Filistin bölgesi, Şam ve Doğu Anadolu’da Ahlat’a kadar olan topraklar, Cezîre ve Irak’ın kuzeyi devletine dahil olmuştur. Kendisinden sonra Mısır’ı oğlu Melik Aziz Osman’a bırakmıştır. Dimaşk’ı veliaht oğlu Melik Efdal’e, Halep’i ise üçüncü oğlu Melik Zahir’e bırakmıştır. Vefatının üzerinden çok geçmeden oğulları arasında çıkan güç mücadelesinden kardeşi Melik Âdil (ö.615/1218) kazançlı çıkarak yönetimi ele geçirmiştir.⁴⁸ Eyyûbîler, merkezi Mısır olan federatif yapı özelliğinde bir yönetim sergilemiştir. Devlet farklı yönetim birimlerine ayrılmıştır. Bunlar Kahire’ye bağlı olmakla birlikte bağımsız hareket eden siyasi yapılardan oluşmaktaydı. Bu yapılar, Mısır, Dimaşk, Halep, Humus, Hama, Cezîre ve Ba’lebek idi.⁴⁹ Selâhaddin döneminde Suriye, Filistin ve Mısır birleşmiştir. Mısır, Eyyûbîlerin merkezi olmuştur. Selâhaddin’in çocukları arasında çıkan güç mücadelesinden sonra Melik Âdil, ilk başta Dimaşk’ı alarak güçlenmiştir. Melik Aziz’in 1198/594 yılında ölümünden bir süre sonra Mısır, amcası Melik Âdil’in eline geçmiş⁵⁰ ve bundan sonra Eyyûbî topraklarında tek söz sahibi olmuştur. Melik Âdil, büyük sultan olarak Selâhaddin’den sonra çatışma içerisine giren devleti yeniden birleştirmiştir. Melik Âdil, Eyyûbîlerin önemli yönetim merkezlerini, oğulları arasında paylaştırmıştır.⁵¹ Bu paylaştırmada Mısır, Melik Kâmil’e (ö.635/1238) bırakılmıştır. Babasından sonra büyük sultan olan Melik Kâmil, Suriye ve Mısır’ı birleştirmek için çok çaba sarfetmiştir. Onun ölümüyle Mısır’a 1238 yılında Melik II. Âdil (ö.645/1248) hükmetmiştir.⁵² Bu dönem yoğun bir iç mücadelenin olduğu bir zaman dilimi olmuştur. Melik II. Âdil’in yönetimi kısa bir süre sonra bitmiş ve kardeşi Melik

⁴⁸ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, 10/234,239,242,255,257,265.

⁴⁹ Ayşe Dudu Kuşçu, “Eyyûbîler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Mehmet Şeker (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 7/256-264.

⁵⁰ Ebu abdullah İmaduddin Katip Muhammed İsfahani, *el-Fethu’l Kussi*, ts., 627-629; İbn Şeddâd, *Siretu Selahaddin (en-Nevadiru’s Sultaniyye e’l Mehasinü’l Yusufiyye)*, 359-361; İbn Hallikân, *Vefeyatü’l a’yan ve Enbau Ebnai’z Zaman*, 7/200-202; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 2/416-423; Sârimüddîn İbrâhîm b Muhammed b Aydemir Alâî Mısrî İbn Dokmak, *el-Cevherü’s-Semin fî Siyeri’l-Hulefa ve’l-Müluk ve’s-Selatin*. (Mekke: Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, ts.), 229; Saîd Abdülfettah Aşur, *el-Eyyubiyyûn ve’l-Memalik fî Mısr ve’s-Şam*. (Kahire: Dârü’n-Nehdati’l-Arabiyye, 1992), 333; Fayid Hammad Muhammed Aşur, *el-Cihadü’l-İslâmî zıdde’s-salibiyyin fî’l-asri’l-Eyyûbî*. (Kahire: Dârü’l-İ’tisam, 1983), 245-270.

⁵¹ İbrahim Hasan Hasan, *Tarihu İslami el-Siyasi ve’d Dini ve’s Sekafi ve’l İctima’i* (Kahire: Mektebetü Nahda, ts.), 4/109; Aşur, *el-Eyyubiyyûn ve’l-Memalik fî Mısr ve’s-Şam.*, 75-76.

⁵² İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/153,174.

Salih Necmeddin Eyyûb 1238 yılının son günlerinde Mısır'ın yönetimini ele geçirmiştir. Melik Salih Eyyûb'un 647/1249 yılında ölümünden sonra büyük oğlu, Melik Muazzam Turan Şah, Mısır'a gelerek sultan olmuştur. Melik Muazzam Turan Şah'ın, 648/1250 tarihinde aralarında Baybars el-Bundukdarî'nin (ö.676/1277) de olduğu Bahri Memlûkler tarafından öldürülmesi ile Mısır'da Eyyûbî hakimiyeti sona ermiştir. Bir süre sonra Salih Eyyûb'un eşi Şecerü'd Dürr, İzzeddin Aybeg Türkmani ile evlenmiş ve tahta 3 Temmuz 1250/648 tarihinde Aybeg geçmiştir.⁵³ Bu durum Eyyûbî ailesini rahatsız etmiş ve Suriye Eyyûbîleri, Halep meliki etrafında toplanmıştır. Eyyûbîler ve Memlûkler arasında Abbâse'de yapılan savaşta Eyyûbîler yenilmiştir. 651/1253 yılında Memlûkler ve Eyyûbîler arasında Abbasi halifesinin araya girmesiyle barış antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Filistin'in Şeria nehrine kadar olan kısmı Memlûklere bırakılırken nehrin kuzeyi ise Eyyûbîlerin olmuştur.⁵⁴

Dımaşk, Mısır'dan sonra önemli olan bir diğer merkezdir. Anadolu-Cezâire ile Mısır-Arap yarımadası arasında transit geçiş noktası olması hasebiyle dikkat çekici bir merkezdir. Şam'ın merkezinde olması Mısır'a gidiş-gelişlerin güvenli bir şekilde yapılması için bu şehrin Mısır yönetimiyle birleşmesini zorunlu kılmaktaydı. Nûreddin Mahmut Zengi'nin ölümünün ardından oğlu Melik Salih İsmail'in naipliği konusunda Nûreddin Zengi'nin emirleri rekabete girince şehrin ileri gelenleri, Selâhaddin'i Dımaşk'a çağırmıştır. Selâhaddin, Dımaşk'a gelerek hem bu şehri hem de Suriye'nin diğer önemli merkezleri olan Hama, Humus ve Ba'lebek'i almıştır. Böylece bu şehirlerde Eyyûbî kolları da ortaya çıkmıştır. Dımaşk şehri, sultan Selâhaddin'in 590/1193 yılında vefat etmesiyle oğlu Melik Efdal'in (589- 592/1193-1196) yönetiminde Eyyûbîlerin merkezi olmuştur. Selâhaddin Eyyûbî'nin çocukları arasında çıkan iç savaşta bu şehir, Melik Efdal'den Melik Âdil'e geçmiştir.⁵⁵ Melik Âdil, Mısır'ı alarak Suriye ve Mısır topraklarını birleştirdikten sonra Dımaşk'a oğlu Melik Muazzam Îsâ'yı (ö.624/1227) naip olarak

⁵³ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/459-464.

⁵⁴ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/479-480; Macid, *el-Devletu Eyyûbî fi't Tarihi Misru'l İslamiyye: et-Tarih ve's Siyasi*, 140,157-166; Hüseyin, *Dirasetu fi't Tarihi Eyyubi ve'l Memalik*, 158; Kuşçu, "Eyyûbîler", 7/275-287.

⁵⁵ İsfahani, *el-Fethu'l Kussi*, 629-632.

atamıştır. Melik Âdil, Dimyat savunmasında V. Haçlı savaşında haçlılar ile mücadele ederken vefat ettiğinde kardeşler birlik içinde mücadele etmiştir. Savaş sonunda Melik Kâmil, Mısır'da sultan olmuş, sonrasında Suriye'ye göz dikmiştir. Suriye'deki Eyyûbî meliklerini yanına çekerek Melik Muazzam'ın yalnızlaşmasına sebep olunca Melik Muazzam, Celâleddin Mengübertî Harzemşah (ö.629/1231) ile anlaşmıştır. Bu ittifak Celâleddin'in, Eyyûbî sınırlarını ihlal etmesine ve Ahlat kuşatmasına yol açmıştır. Buna karşılık Melik Kâmil, Sicilya-Almanya İmparatoru II. Fredrich'i (ö.648/1250) çağırarak kardeşini zayıflatmak istemiştir. Kardeşi Dımaşk meliki Muazzam İsa'nın ölümüyle yerine oğlu Nâsır Dâvûd (ö.656/1258) Dımaşk yönetimine geçmiştir. Melikü'l Eşref Muzafferüddin Mûsâ, Melik Kâmil'den Dımaşk için yardım istemiş ve Dımaşk'ı kuşatarak Nâsır Dâvûd'tan almışlardır. Bundan sonra Dımaşk, Melik Eşref'in yönetiminde kalmıştır. Melik Eşref'in elindeki Cezîre'nin büyük kısmı Melik Kâmil'e bırakılmıştır. Melik Eşref'in 635/1237 yılında ölümüyle yerine kardeşi Ebu'l Hayş el-Melikü's Salih İmâdüddîn İsmail (ö.648/1251) geçmiş ancak Melik Kâmil Dımaşk'ı ondan almış ve Melik Yunus Cevad'ın yönetimine bırakmıştır. Melik Cevad bir süre sonra burayı Melik Kâmil'in oğlu, Salih Necmeddin Eyyûb'a bırakmış ancak Melik Salih İmaduddin ve Humus sahibi birleşerek Dımaşk'ı ele geçirmiştir. Daha sonra Salih Eyyûb, Mısır'da gücünü tesis edince Dımaşk'ı almıştır. Salih Eyyûb'un vefatından sonra oğlu Muazzam'ın önce Eyyûbî tahtına oturması ve akabinde öldürülmesiyle Dımaşk, Halep Eyyûbîlerine bağlanmıştır.⁵⁶

Cezîre'de ise, 581/1185 yılında Meyyâfârikîn şehrinin alınmasıyla Eyyûbî hakimiyeti başlamıştır. Şehir ilk başta Takıyyeddin Ömer'e (ö.587/1191) bırakılmış onun vefatı ile küçük yaştaki oğlu Melik Mansur'a (ö.617/1221) kalmıştır. Selâhaddin, Meyyâfârikîn'i ondan alarak sadece Hama'nın yönetimini ona bırakmıştır. Meyyâfârikîn ise Melik Âdil'e verilmiştir. Melik Âdil, Meyyâfârikîn'i oğlu Melik Evhad'a vermiştir. Diyar-ı Mudar ise diğer oğlu Melik Eşref'e verilmiş, Diyar-ı Rebia'da ise Melik Âdil'in bir başka oğlu Melik Hafız'da kalmıştır. Melik Kâmil, 630 yılında Âmid ve Hasankeyf'i

⁵⁶ Hüseyin, *Dirasetu fi'l Tarihi Eyyûbî ve'l Memalik*, 157-159.

olarak buradaki Artuklu hakimiyetine son vermiştir. Hasankeyf ve Âmid'e oğlu Salih Necmeddin Eyyûb'u bırakmıştır. Melik Evhad'ın vefatıyla Cezîre'nin büyük çoğunluğunda Melik Eşref hükmetmiştir. Melik Eşref, Meyyâfârikîn ve Ahlat'ı kardeşi Şehâbeddin Gazi'ye bırakmış ancak Celâleddin ve Melik Muazzam ile birleşerek kendisine isyan edince Ahlat'ı alarak onun yönetiminde sadece Meyyâfârikîn'i bırakmıştır. Hasankeyf Eyyûbîleri ise varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Hülagu'nun (ö.663/1263) 1258 yılında önce Bağdat'ı alması sonrasında 1259 yılında Cezîre ve Meyyâfârikîn'i alması ile Cezîre'nin Eyyûbî kolunun varlığı Hasankeyf dışında son bulmuştur. Hasankeyf Eyyûbîleri ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1524 yılına kadar varlıklarını sürdürmüştür.⁵⁷

Halep'te Eyyûbî hakimiyeti 1183 yılında Selâhaddin'in bu şehri almasıyla başlamıştır. Halep ve Şam'ın kuzeyi, Selâhaddin'in oğlu Melik Zâhir'e (589-613/ 1193-1215) verilmiştir. Selâhaddin'in çocuklarının elinde tutabildiği tek yönetim merkezi Halep'tir.⁵⁸ Eyyûbîlerin bu kolu yıkılışına kadar Selâhaddin'in nesli tarafından yönetilmiştir. Melik Zâhir döneminde Halep altın günlerini yaşamıştır. Melik Zâhir'in kardeşleri ellerinde olan yerleri tek tek amcaları Melik Âdil'e kaptırırken o ise Halep'i elinde tutabilmiştir. Halep Eyyûbîleri, Anadolu Selçukluları ile yakın ilişki kurmuş olmasına rağmen Zâhir'in ölümünden sonra Selçuklular, Halep'i almak istemiştir. Selçuklu saldırısına karşın Melik Eşref, Halep ordusu ile birleşmiş ve onları yenmiştir. Bundan sonra Halep Eyyûbîleri her mücadelede Melik Eşref'in yanında yer almıştır. Son Halep meliki II. Nâsır Selâhaddin Yusuf b. Melik Aziz, Moğollar ile birçok savaşa girmiştir. Bu savaşlar sonucunda Moğollara esir düşmüştür. Memlüklerin, 658/1260 yılında Moğollar ile giriştiği Aynicâlût savaşı ve akabinde gerçekleşen farklı

⁵⁷ Kuşçu, "Eyyûbîler", 7/287.

⁵⁸ İsfahani, *el-Fethu'l Kussi*, 629,634; Ebu Abdullah İmaduddin Katip Muhammed İsfahani, *el-Bark el-Şami* (Amman: Müessesetü Abdulhamid Şuman, 1987), 5/120,132.

muharebelerde Moğollar yenilmiştir. Yenilgilerden dolayı öfkelenen Hülagu, esir tutulan Halep Eyyûbî sultanı ve kardeşi Zâhir'i öldürmüştür.⁵⁹

Hama, 1178 yılında Selâhaddin tarafından alınmış ve yeğeni Melik Muzaffer Takiyeddin Ömer'e verilmiştir. Ondan sonra oğlu Melik Mansur şehrin yönetimini üstlenmiştir. Bu dönem Hama'nın parlak dönemidir. Bazı İslam tarihçileri, Melik Mansur'un oluşturduğu kültürel faaliyetler sonucunda yetişmiş ve bu tarihçiler günümüze ışık tutan çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. İbn Nazîf (ö.651/1253), Ebul Fida (ö.732/1331), İbn Vâsıl (ö.697/1298) ve Yâkut el-Hamevî (ö.626/1229) bu isimlerdendir. Ebul Fida, aynı zamanda Hama Eyyûbîlerinin son hükümdarıdır. Melik Mansur'dan sonra oğlu Melik Nâsır Kılıçarslan (ö.622/1126) geçmiştir. Onun döneminde, Dımaşk sahibi Melik Muazzam, Hama'yı almak istemiş ancak Melik Eşref buna engel olmuştur. Bir süre sonra Melik Mansur'un diğer oğlu Melik Kâmil destekli Melik Muzaffer, Hama tahtına geçmiştir.⁶⁰ Eyyûbîlerin diğer kolları Moğol ve Memlûkler tarafından yıkılırken Hama'da Eyyûbî hakimiyeti 1341 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.⁶¹ Humus'un yönetimi, Selâhaddin Eyyûbî'nin 1178 yılında şehri alarak Eseddüddin Şirkuh'un oğlu Nureddin Muhammed'e vermesiyle Eyyûbîlere geçmiştir. Sultan Selâhaddin, Nureddin Muhammed'in ölümünden sonra Humus şehrini Nureddin'in oğlu Melik Mücahid'e vermiştir. Humus meliki, Eyyûbîlerin katıldığı her savaşa katılmıştır. Ondan sonra yerine oğlu Humus meliki Mansur geçmiştir. 631 yılında Anadolu Selçuklularına karşı girdiği savaşta Melik Kâmil'in yanında yer almak istemedikleri için Humus Eyyûbîleri ile Melik Kâmil'in arasına düşmanlık girmiştir. Humus ve Kerek Eyyûbîlerinin varlığına 661/1263 yılında Memlûk sultanı Baybars son vermiştir.⁶²

Ba'lbek, 570/1174 yılında Selâhaddin tarafından Eyyûbîlere dahil edilmiştir. Ba'lbek, Necmeddin Eyyûb'un, Zengilerin hizmetine girmesinden sonra valilik yaptığı ilk yer

⁵⁹ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/518; Şeşen, "Eyyûbîler", 1995, 12/24; Kuşçu, "Eyyûbîler", 7/287.

⁶⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/265-267.

⁶¹ Kuşçu, "Eyyûbîler", 7/287.

⁶² Şeşen, "Eyyûbîler", 12/24; Kuşçu, "Eyyûbîler", 7/287.

olmuştur. Ayrıca Eyyûbî ailesi uzun süre bu şehirde kalmaları hasebiyle Eyyûbîler için önemli bir şehir haline gelmiştir.⁶³ Selâhaddin'in çocukluğu babasına ikta olarak verilen bu şehirde geçmiştir. Ba'lbek, 570/1174 yılında Selâhaddin Eyyûbî tarafından devletin sınırlarına dahil edilmiştir. Eyyûbî lideri, bu beldeyi yeğeni Ferruhşah'a tımar olarak vermiştir. Böylece Eyyûbîlerin bu kolu kurulmuştur. 578/1182 yılında Ferruhşah'ın oğlu Emced Behramşah yönetime geçmiştir. Ba'lbek hem Eyyûbî ailesinin hem de haçlıların sık sık taciz ettiği bir yerleşimdir. Konumundan dolayı Haçlıların saldırılarına çok sık maruz kalan bu şehrin meliki ve ordusu Eyyûbîlerin Trablus seferinde ve Dimyat savunmasında hazır bulunmuştur. Melik Kâmil ve Melik Eşref'in nüfuzlarını genişletme mücadelesinden Ba'lbek'te payına düşeni almıştır. Celaleddin'in Ahlat kuşatması döneminde Melik Eşref, Dımaşk'ı kuşatarak ele geçirmiş ardından Ba'lbek'i kuşatmıştır. Uzun süren kuşatmadan sonra Ba'lbek el değiştirmiş ve Melik Eşref'e geçmiştir. Melik Emced, ise Dımaşk'a gönderilmiş ve orada bir memlukü tarafından öldürülmüştür.⁶⁴

2.2. HARZEMŞAHLAR (485-628/1092-1231)

Harîzm bölgesinde hüküm süren kişilere Harizmşah unvanı verilmiştir. Harzemşahlardan önce Harîzm coğrafyasında bilinen üç devlet kurulmuştur. Bunlar, 305-995 tarihlerinde hüküm süren Afrigoğullar, 995-1017 yılları arasında hüküm süren Memûniler ve 1017-1041 yılları arasında varlık gösteren Altuntaş Oğullarıdır. Söz konusu bölge, Tuğrul Bey (ö.455/1063) döneminde Büyük Selçuklu egemenliğine girmiştir. Melikşah (ö.485/1092) döneminde Harîzm'in gelirleri Anuştegin'e (ö.490/1097) bırakılmıştır. Anuştegin, Selçuklu sarayında taştârılık görevini yürütmekteydi. Anuştegin'in Türk olmasıyla ilgili tarihçiler ittifak halindedir. Sadece Türklerin hangi boyundan oldukları konusunda tartışma mevcuttur. Kanglı, Kıpçak, Kuman, Beğdilli ve Halaç boylarından geldiklerine dair iddialar bulunmaktadır.⁶⁵ Anuştegin'den sonra Harezm valiliğine oğlu Kutbeddin Muhammed getirilmiştir. Kutbeddin Muhammed'in

⁶³ İbn Şeddâd, *Siretu Selâhaddin (en-Nevadiru's Sultaniyye e'l Mehasinü'l Yusufiyye)*, 31.

⁶⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/284.

⁶⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/35; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 39-44; Taneri, *Harezmşahlar*, 17-21.

Harîzm valiliğine getirilmesiyle Harzemşahlar devletinin kurulduğu kabul edilmiştir.⁶⁶ Kutbuddin Muhammed (ö.522/1128), Merv’de Selçuklu sarayında yetişmiş, sonrasında ise Harîzm bölgesini Selçukluların valisi olarak yönetmiştir. Kendisi ve oğlu Atsız, Selçuklu sarayına uğrayarak Harîzm bölgesinin vergilerini takdim etmiştir. İyi bir yönetim sergilediği için bölgede sevilmiştir. Gerçekleştirdiği doğru politikaları sayesinde Harzemşah nesli için uygun ortam hazırlamıştır.⁶⁷

Kutbuddin Muhammed vefat ettikten sonra oğlu Alâeddin Atsız (522-552/1128-1156) onun yerine geçmiştir. Atsız, babası gibi Selçuklu sultanı Sencer’e (ö.552/1157) bağlı hareket etmiştir. İlk zamanlar Sencer ile seferlere katılmış ve onun takdirini kazanmıştır. Ancak Seyhun Nehri’nin ötesine doğru alanını genişletip Cend ve Mangışlak şehirlerine el koyması Sencer’in ona olan sempatisini azaltmıştır. Bu bölgelerdeki faaliyetlerinde Müslümanları öldürmesi Sencer’in rahatsızlığını arttırmıştır. Atsız, Gazne seferi sırasında Sultan Sencer’in kendisine karşı mesafeli olduğunu anlamıştır. Bir süre sonra bağımsızlık ilanında bulunan Atsız, Horasan yollarını kapatmıştır. Sencer, topladığı birliklerle Harîzm’e yürümüş ve Atsız’ı mağlup etmiştir. Atsız ve Sencer arasındaki bu gelgitli durum uzun süre devam etmiştir. 1141 yılında Sencer’e bağlılık bildiren Atsız, Sencer’in 1141 yılındaki Karahitay yenilgisiyle tekrar bağımsızlığını ilan etmiştir. Akabinde Merv Şehrine yürümüş ve oraya el koymuştur. Sencer’in otoritesini tesis etmesiyle Merv’den geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fırsatını bulduğu her durumda baş kaldıran Atsız, bu defada Sencer’i öldürtmek isteyince ipler kopmuştur. Sencer ile Atsız arasında yapılan son savaşta Atsız tekrar yenilmiş ve Selçuklu sultanı, Harzemşahların merkezi Gürgenç şehrine girmiştir. Sencer’e gönderdiği bir elçi vasıtasıyla af talebinde bulunan Atsız, 1148 yılında Ceyhun Nehri kenarında Sencer’e biatini bildirince Sencer, Merv’e geri dönmüştür. Atsız bu vakitten sonra sakin bir siyaset izlemiş ve daha çok

⁶⁶ Alaeddin Ata Melik b. Muhammed Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 255; Vasilij Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 345-346; Taneri, *Harezmşahlar*, 228; Meryem Gürbüz, “Hârizmşahlar”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Mehmet Şeker (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 8/398.

⁶⁷ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 255; Taneri, *Harezmşahlar*, 21; Gürbüz, “Hârizmşahlar”, 8/398.

elindeki topraklarda hakimiyetini pekiştirmeye çalışmıştır. O sıralarda Müslüman olmayan Kıpçak yurdu olan Sıgnak şehri ve Cend'e yürüyerek bu bölgeleri hakimiyetine almış ve buralara oğlu İl Arslan'ı atamıştır. 1153-1156 yıllarında Sencer'in Horasan'da Oğuzlara esir düşmesiyle, Atsız tekrar bu coğrafyaya yönelmiştir. Geçmişte sürekli Sencer'e isyan eden Atsız, bu defa onun hukukunu gözetme politikası izlemiştir. 1156 yılında vefatı ile yerine oğlu İl Arslan (ö.567/1172) geçmiştir. İl Arslan'ın ölümünden sonra Alâeddin Tekiş (ö.596/1200), kardeşi Sultan Şah Mahmut ile giriştiği mücadele sonucunda Harizmşah sultanı olmuştur.⁶⁸

Harizmşah tahtında yerini sağlamlaştıran Tekiş, Harzemşahların büyük bir devlet haline gelmesini sağlamıştır. Devletin iplerini tamamen eline alan Tekiş, bu sıralarda, Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul ve Abbasi halifesi Nâsır Lîdinillâh (ö.622/1225) arasında çıkan anlaşmazlıklardan yararlanmak istemiştir. Tekiş, Selçuklu sultanını 590/1194 yılında yenmiş, Sultanın başını keserek Bağdat'a halifeye hediye olarak göndermiştir. Irak Selçuklularına son vererek sultan unvanını kullanmaya başlamıştır. Irak Selçuklularına bağlı kaleler ve Hemedan'ı ele geçirmiştir.⁶⁹ Tekiş, bölgedeki Kıpçak, Kanglı ve Uran boylarını hizmetine alabilmek için Terken Hatun ile evlenmiştir. Bu tarihten itibaren özellikle Kıpçaklar devlet içerisinde etkin olmuştur. Hemedan ve Irak Selçuklularının hüküm sürmüş olduğu alanlarda Abbasi halifesinin ordusuyla mücadele etmiştir. Bu mücadeleler sonucunda Abbasi halifesi yenilmiştir. Batıniler üzerine çıktığı sefer sırasında hastalanarak ölünce 596/1210 yılında Alâeddin Muhammed dönemi başlamıştır.⁷⁰

Alâeddin Muhammed (ö.617/1220), hükümdarlığının başlarında Gurlular ve Batıniler ile uğraşmıştır. Gurlu hükümdarlar ile horasan bölgesinin hakimiyeti için mücadeleye girmiştir. 1201-1204 yılları arasında Nişâbur, Merv, Serahs, Nesâ ve Ebîverd

⁶⁸ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 44-65; Taneri, *Harezmşahlar*, 21-25; Gürbüz, "Hârizmşahlar", 8/398-402.

⁶⁹ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 273-274; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 370; Taneri, *Harezmşahlar*, 27-29; Gürbüz, "Hârizmşahlar", 8/405.

⁷⁰ Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmşahlar*, 95; Gürbüz, "Hârizmşahlar", 8/407.

şehirleri alınmıştır. 1204 yılında Herat şehri alındığında Gurlular, Harzemşahların başşehri olan Gürgeç'i kuşatmıştır. Buna karşılık Karahitay ve Semerkant hükümdarının yardımıyla Harzemşahlar, Gurluları yenmiştir. 1206 yılında Horasan'a tamamen hâkim olmuştur. Ancak onun asıl endişe ettiği Karahitaylar'ın güç kazanması olmuştur. Karahitaylara karşı, Gurlulardan yardım alan Alâeddin Muhammed, önce Buhara'yı almıştır. Daha sonra Semerkant hükümdarı Karahanlı Osman da Harzemşahlara tabi olmuştur. Bundan sonra Karahitaylar ile yapılan savaşta yenilen Harzemşah⁷¹, 1210 yılındaki muharebeden galip ayrılmıştır. Karahitay galibiyetinden sonra kendisine İskender-i Sani ve Sancar unvanlarını alarak bu unvanları kullanmıştır.⁷² Damadı ve Karahanlıların batı kolunu teşkil eden Semerkant hükümdarı Osman'ı kızının rızasıyla öldürerek şehri tamamen ele geçirmiştir. Gurlular'ı yendikten sonra Gurluların memleketi olan Gazne'ye Celâleddin Harizmşah'ı atamıştır. Irak bölgesindeki hakimiyet mücadelesinden dolayı Abbasi halifesi ile karşı karşıya gelen Alâeddin Muhammed, halifenin adını hutbelerden çıkarmış onun yerine Seyyid Tirmizi'yi halife ilan etmiştir. Halifelüğün Hz. Ali'nin evladına ait olduğu ile ilgili fetvalar okutmuştur. Harzemşah Alâeddin, bu faaliyetler ile Abbasi halifesi aleyhine girişeceği bir harekette Müslüman halkın tepkisini çekmeyi engellemek istemiştir. 614/1217 yılında İran ve Bağdat üzerine ordularını göndermiştir. İran seferinde başarılı olmuştur. Bağdat'a gönderdiği ordu ise kış şartları ve bölgedeki Kürtlerin⁷³ saldırıları sonucunda az sayıda kalarak zelil halde geri dönmüştür.⁷⁴

Moğolların önünden kaçan gruplar Harzemşahların ülkesine girmiş ve bölgede hareketlenmeye sebep olmuştu. Buna rağmen Moğollar ve Harzemşahların ilişkileri çok kötü başlamamıştı. 615/1218 yılında iki taraf arasında ticaret antlaşması olumlu yönde tamamlanmıştı. Harzemşah sultanı, aralarında yapılan olumlu ticaret antlaşmasına ve Moğollar ile henüz ciddi bir sıkıntı vuku bulmamasına rağmen bir Moğol birliğine

⁷¹ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 289-293.

⁷² Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 302.

⁷³ Taneri, *Harezmşahlar*, 36.

⁷⁴ Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmîyye*, 113-128.

saldırmıştı. Alâeddin Muhammed'in, Moğol birliğine saldırma nedeni tam olarak bilinmemektedir. Cengiz Han bu saldırıya tepki vermemiştir. Daha sonra 450-500 kişilik bir ticaret grubu ve Moğol elçileri, Alâeddin'in annesi Terken Hatun'un akrabası olan Vali İnalçık tarafından Otrar şehrinde önce tutuklanmış arkasından katledilmiştir. Tarihe Otrar Faciası olarak geçen bu olay Cengiz Han'ın öfkesini kabartmıştır. Cengiz Han, İnalçık'ın kendisine teslim edilmesini istemiştir. Harzemşah sultanı, valiyi teslim etmemiş, Cengiz Han'ın gönderdiği elçileri de öldürtmüştür. Vali İnalçık'ın Kanglı-Kıpçaklardan olması ve bu grubun Harzemşahların asıl unsurunu oluşturması Alâeddin'in onu teslim etmesine engel olmuştur. Yaşanan hadiselerden sonra Moğollar, 616/1219 yılında başlattığı saldırılarda sırasıyla Harzemşahların şehirleri olan Semerkant, Buhara, Otrar, Sıgnak, Nîşâbur, Cend'i ele geçirip katliamlar yapmıştır. Gürgenç şehri ele geçirilerek harap edilmiştir.⁷⁵ Bu sırada kaçmak zorunda kalan Alâeddin, önce Tûs şehrine gitmiştir. Peşinden gelen Moğollar ile giriştiği savaşta kaçabilmiştir. Sonuçta Hazar denizinin Güneydoğusunda yer alan Abeskun isimli bir adaya sığınmış ve devletinin parçalanarak yok olması haberiyle 617/1220 yılında hastalanarak ölmüştür. Ölmeden önce veliahdı Uzlakşah yerine diğer oğlu Celâleddin'i tayin etmiştir.⁷⁶

Celâleddin, kardeşleriyle beraber Harizm'e döndükten sonra aralarında uzlaşmazlık baş gösterdi. Bu sebeple Horasan'a çekilmeyi uygun bulan Celâleddin bir süre burada kaldı. Kardeşleri Uzlakşah ve Aksultan ise Cengiz tarafından öldürüldü. 617/1221 yılında Celâleddin, Cengiz Han'ın ordusu ile savaştı. Moğolların yenilgisi Cengiz'e ulaşınca kendisi yeni bir ordu hazırlayarak ona kumanda ederek Celâleddin'in peşine düşmüştür. 618/1221 Hindistan'daki Sind Nehri kenarında yapılan savaşta mağlup olan Celâleddin ve beraberindeki askerleri nehirden karşıya geçmiştir. Uzun süre

⁷⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/399-400,409-413,418-420; Abdulkерim Öner, "Moğolların Diyarbakır ve el-Cezire Bölgesinde Yaptıkları Zulümler Üzerine Bir İnceleme", *İlk Çağlardan Osmanlıya Diyarbakır* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 7-8.

⁷⁶ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neş'et Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Yayınları, 1964), 230-231; Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/230; Aydın Taneri, "Celâleddin Hârizmşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 7/248.

Hindistan’da kalan Harzemşah Celâleddin, Kirman’a giderek Azerbaycan ve civarını egemenliğine almıştır. Ardından Meraga, Tebriz ve Huzistan gibi yerleri ele geçirmiş, Gürcülerle savaşıarak Tiflis’i almıştır. Meraga, Celâleddin’in yeni başşehri olmuştur. Daha sonra Bağdat civarında yağmalama yapmış, halifeye ait olan Tuster şehrini kuşatmıştır.⁷⁷ Eyyûbîlerin elindeki Ahlat’ı ele geçirmiş ve bu şehirde ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Bölgede birçok grup ve devletle çatışan Celâleddin, Anadolu Selçuklu ve Eyyûbî ittifakına karşı 1230 yılında giriştiği savaşta Yassı Çimen’de mağlup olduktan sonra yeniden Moğol akınına maruz kalmıştır. Celâleddin Harizmşah’ın hayatı, Moğolların Orta Asya’dan, Ön Asya’ya gelmelerini engellemeye yönelik çabalarıyla geçmiş olmasına rağmen buna muvaffak olamamıştır. Gittiği her yerde Moğol takibine uğrayan sultan onlardan kaçtığı sırada Diyar-ı Bekir bölgesinde öldürülmüştür. Onun ölümüyle Harzemşah devleti nihayete ermiştir. Geride kalan Harzemşahlar ise bölgedeki rollerine devam etmiştir.⁷⁸

⁷⁷ Celâleddin Harizmşah’ın Hindistan’dan Azerbaycan’a gelişi ve bölgedeki faaliyetleri için detaylı bilgi Bk. Taneri, *Harezmsahlr*, 40-62.

⁷⁸ Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, 249; Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2020), 30/225-226; Gürbüz, “Hârizmşahlr”, 8/414-416.

BİRİNCİ BÖLÜM

MELİK EŞREF DÖNEMİNDE EYYÛBÎ-HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ

1.1. EYYÛBÎ AİLESİNDE GÜÇ MÜCADELESİ VE İTTİFAK ARAYIŞLARI

Melik Âdil, V. Haçlı seferi sırasında vefat ettiğinde büyük oğul ve aynı zamanda veliahdı olarak Melik Kâmil, kardeşlerinin de onayıyla Eyyûbî sultanı olmuştur.⁷⁹ V. Haçlı Seferinde Melik Âdil'in çocukları, Melik Kâmil, Melik Muazzam ve Melik Eşref dayanışma içinde olup Haçlılara karşı birlikte hareket etmişlerdir.⁸⁰ Melik Kâmil, Mısır-Hicaz ve Yemen'i büyük sultan olarak kontrol ederken Melik Muazzam ise Humus'tan Gazze'ye kadar olan Şam topraklarını idare etmiştir. Doğu Anadolu ve Cezîre kısmı ise Melik Eşref'in yönetiminin altında kalmıştır. Bu Meliklerin topraklarında ayrıca birçok emir hüküm sürmekteydi. Melikler Kahire'de bulunan sultana bağlı olmakla birlikte bağımsız hükümdarlar gibi hareket etmişlerdir.⁸¹

V. Haçlı Seferi sonucunda Haçlılar Avrupa'ya döndükten sonra kardeşler arasındaki dayanışma da uzun sürmemişti. Melik Eşref ve Melik Muazzam, kendi hakimiyet alanlarına döndükten sonra Melik Eşref, 618/1221 yılında önce Rakka'ya daha sonra ise Hama'ya geçmişti. Hama meliki ile Melik Muazzam'ın arası iyi olmadığından bu ziyaret Melik Muazzam'ın hoşuna gitmemişti. Hama Meliki Mansur'un küçük oğlu

⁷⁹ Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 97.

⁸⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/92.

⁸¹ Ebu'l Ferec Cemaleddin İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel* (Lübnan: Darü'r Raidi'l Lübnani, 1994), 405; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2007), 93.

olan Nâsır Kılıçarslan'ı, Melik Muazzam daha önce desteklemekteydi. Hama melikinin büyük oğlu aynı zamanda veliahdı Melik Muzaffer Mahmud'u ise Melik Kâmil desteklemişti. Hama meliki Nâsır Kılıçarslan, Melik Muazzam'ın desteği ile başa geçmiş ancak Nâsır Kılıçarslan, Melik Muazzam'a bağlı kalarak ona tazminat ödeyeceğine dair söz verdiği halde verdiği sözleri tutmamıştı. Bu yüzden Melik Muazzam Hama meliki Nâsır Kılıçarslan'a cephe almıştı. İşte tamda bu yüzden Melik Eşref'in Hama ziyareti Melik Muazzam'ı rahatsız etmişti. Melik Eşref, 619/1222 yılında Halep Eyyûbîlerinden aldığı yerleri iade ettikten sonra Kahire'ye Melik Kâmil'in yanına dönmüştü.⁸² Bu durum Melik Muazzam'ı daha da tedirgin etmişti. Zira, Hama meliki Nâsır Kılıçarslan, Melik Eşref Musa ve Melik Kâmil yakınlaşmıştı. Diğer yandan Melik Kâmil ile arası açılan Mücahidüddin İkbâl isimli bir emir, Mısır'dan kaçıp Suriye'ye gitmiş, Melik Kâmil de kardeşi Melik Muazzam'dan onu tutuklayıp Mısır'a göndermesini istemişti. Melik Muazzam ise Sultanı dinlemek yerine bunu bir fırsat olarak görüp Hama'yı kuşatmıştı. Eyyûbî ailesinden çok fazla tepki çekince kuşatmadan vazgeçip yanlış anlaşıldığını dile getirmişti. Fakat yine de Hama'ya bağlı Selemiye ve Maarratü'n Numan'ı ilhak etmekten de geri durmamıştı. Ayrıca Humus'un köylerine inip oraları yağmalamıştı. Bu durum da gergin ilişkilerin iyice kızışmasına yol açmıştı. Bütün bunların yanında Melik Muazzam, Kılıçarslan için af talep eden Haleplilerin isteğini de kabul etmeyip 620/1223 yılında Hama'ya erzak girişine de engel olmuştu.⁸³

Mısır'da bulunan Melik Kâmil ve Melik Eşref, Şam'daki havadisleri işittiklerinde Melik Muazzam'ın daha fazla güçlenmesinden tedirgin olduklarından Melik Eşref'in bölgede bulunan naiplerinden Hüsameddin b. Ebû Ali el-Hezbânî (ö.658/1260) ve Hama naibi Şihâbuddîn Tuğrul'a haber göndererek ona engel olmasını istemişlerdir. Sonuçta aralarında elçilerin gidip gelmesiyle bir çatışma çıkmadan Hama'ya bağlı Selemiye yönetiminin Melik Muzaffer'e verilmesine karar verilmiştir. Mısır dönüşünde Melik

⁸² İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/185-200; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/116-117.

⁸³ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/193; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/126-127; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/335; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 93-94.

Muazzam, Melik Eşref'i Dimaşk'a davet etti ancak daveti kabul görmemiştir. Buda kardeşler arasındaki gerginliği daha da arttırmış, birbirilerine olan güveni sarsmıştır.⁸⁴

Melik Eşref, oğlu olmadığından daha önce veliahtı ve naibi olarak tayin ettiği kardeşi Şihâbuddîn Gazi'den Urfa ve Suruç'u alarak yerine Ahlat, Çapakçur (Bingöl), Hani ve Meyyâfârikîn'i, iktâ olarak vermiştir. Melik Eşref kendi topraklarında Şihâbuddîn Gazi'ye itaat edeceklerine dair komutanlarından söz almıştır. Fakat Şihâbuddîn Gazi, bir süre sonra başına buyruk hareket etmiş ve ağabeyini dinlemez hale gelmiştir. Erbil sahibi Muzafferredin b. Zeyneddin Gökböri (ö.619/1233) ve Melik Eşref ile arası iyi olmayan Dimaşk meliki Muazzamla ittifak kurmuştur.⁸⁵ Yeni oluşan cephe, Humus ve Hama meliklerini de kendileriyle ittifak kurmaları için zorlamış, ancak Humus meliki buna karşı çıkmıştır. Hatta bu yüzden Melik Muazzam, Hama'yı tehdit etmiş ve orayı işgal ederek Melik Eşref'i zor durumda bırakmak istemiştir. Ancak bu tehdide karşılık, Mısır hakimi ve büyük sultan Melik Kâmil'den gelmiştir. Melik Muazzam'ı tehlikeli adımlar atmaması hususunda ikaz etmiştir. Bu sırada Melik Eşref Musa, Kardeşi Şihâbuddîn Gazi'yi bu ittifaktan ayrılması için ikna etmeye çalışmıştır. Onu ikna edemeyince de Şam, Cezîre ve Musul'dan topladığı birlikleriyle Ahlat'ı kuşatmıştır. Ahlat ahalisi de Melik Eşref'in tarafını tutmuştur. Melik Muazzam ise Melik Kâmil'in ikazından dolayı Şihâbuddîn Gazi'ye yardıma gidememiştir. Şehir ele geçirildiği sırada Şihâbuddîn Gazi'nin, müttefiklerinden beklediği yardım gelmeyince, ağabeyi Melik Eşref'e giderek ondan af dilemiştir.⁸⁶ Melik Eşref, kardeşinin yaptıklarını ayıplamış, onu kınamış ancak ona zarar vermemiştir. Fakat Ahlat'ı ondan almış, yerine Meyyâfârikîn, Hani, Çapakçur, Zülkarneyn, Kulp, Sinasine yerleşimlerini vermiştir. Ahlat'a, Hacib Hüsameddin b. Ali'yi naip tayin ederek Sincar'a hareket etmiştir. Melik Muzafferredin Gökböri ise bu sırada

⁸⁴ Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 109; Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/262; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/205; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/128; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 103-104.

⁸⁵ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özyayın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 12/353-354, 377-378; Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/263; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/137; Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 77-78, 81-82.

⁸⁶ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/263, 271; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/101; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 12/378; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 174.

Melik Eşref'e tabi olan Musul'u kuşatmıştır. Melik Eşref, Ahlat'tan ayrılmadan önce bir grup askeri Musul'a göndermiştir. Bu haber duyulunca Gökböri, Musul kuşatmasını kaldırarak geri çekilmiştir. Melik Eşref'in, kardeşine zarar vermeyerek onu affetmesini, İbn Vâsıl şu şekilde ifade etmiştir: *"Bu davranış Eyyûbî ailesinin meziyetlerindendir. Onlardan önceki veya çağdaşı hanedanlar isyan edeni öldürmüşlerdir."* Melik Muazzam'ın müttefikleri yenilmiş ve kurduğu ittifaklar bozulmuştur. Yeni müttefik arayışına giren Dimaşk meliki için bu sırada Moğollardan kaçan ve Gürcistan-Azerbaycan civarında faaliyet yürüten Celâleddin Harzemşah aranan müttefik olmuştur.⁸⁷

1.2. MELİK MUAZZAM VE CELALEDİN HARZEMŞAH İTTİFAKI

Eyyûbî-Harzemşah ilişkilerinin Melik Âdil ve Alâeddîn Muhammed Harzemşah döneminde başladığı söylenilebilir. Harzemşah Alâüddîn, Maverâünnehir'e hâkim olduğu dönemde Eyyûbî devletinde I. Melik Âdil hüküm sürmüştür. İki tarafta diğerinin gücünün farkında olduğundan dostane ilişkiler geliştirmek istemiştir. Böylece hicri 615 miladi 1218 yılında Harzemşah sultanı, Melik Âdil'e elçisini göndermiştir. Alâeddîn Muhammed'in, gönderdiği elçinin iyi ilişkiler kurmak dışında ne maksatla gittiğine dair bilgi aktarılmamıştır. Daha sonra Melik Âdil, karşılık vermek amacıyla Harzemşahlara iki elçi göndermiştir. Harzemşah Muhammed, o dönemde Buhara'ya geçip Moğollar ile ilgilenmek zorunda kaldığından elçiler Alâeddîn Muhammed yerine Celâleddin ile görüşmüştür. Tam o sırada Melik Âdil'in vefat haberi işitildiğinden iki elçi herhangi bir karar almadan geri dönmüştür.⁸⁸

Müttefik Melik Şîhabuddîn Gazi'yi kaybeden Melik Muazzam, Erbil meliki Muzafferüddin Gökböri ile kardeşlerine karşı başarılı olamayacağını bildiğinden Muzafferüddin Gökböri'nin yanı sıra farklı bir müttefik arayışına girmiştir. Celâleddin ise Moğollar ile girdiği çatışmadan İndus Nehri'nden karşı tarafa geçerek kurtulabilmiştir. Hindistan'a geçerek bir süre orda kalan Celâleddin, Kirman ve civarına geçerek oraya

⁸⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/137-138; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 104.

⁸⁸ Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 149-150.

hâkim olmuştur. Sonra Azerbaycan ve civarına hükmetmeye başlamış,⁸⁹ oradan da Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah'a ait yerleşimlere doğru hareket etmiştir.⁹⁰ Celâleddin, Abbasi Halifesi Nâsır Lidinîllâh'a karşı Melik Muazzam'a bir mektup yollayarak ittifak teklif etmiştir. Celâleddin, hicri 622/ miladi 1225 yılında Abbasi halifesine ait Bâkûbâ, Dakûkâ ve Bevâzîc şehirlerini alarak onu cezalandırmak istemiştir.⁹¹ Bu şehirlere girerek surları yıkmış, çocukları ve kadınları esir almış, malları yağmalamış ve şehirleri ateşe vermiştir. Melik Muazzam, Celâleddin'in birlikte hareket etme teklifine şu şekilde yanıt vermiştir: “Ben, Halifeye karşı olmak dışında her zaman seninleyim. Çünkü o (Halife) Müslümanların imamıdır.”⁹² Celâleddin ve Melik Muazzam'ın ilişkisinin nasıl başladığı hakkında farklı bilgiler aktarılmıştır. 619/1222 yılında Melik Muazzam'ın Dımaşk muhtesibini göndererek Celâleddin'den kardeşlerine karşı yardım istediği rivayet edilmiştir.⁹³ Farklı bir rivayet ise Celâleddin'in emirlerinden birini göndererek ittifak teklif ettiği Melik Muazzam'ın da buna karşılık vererek Dımaşk kadısını, Celâleddin'in elçisi ile Harzemşahlar'a gönderdiği yönünde olmuştur.⁹⁴ Celâleddin'in teklifini ilk başta kabul etmemiş olmasına rağmen Dımaşk meliki Muazzam, Eyyûbî ailesi içerisinde müttefik bulamama ve Melik Kâmil'e karşı güçlü olma isteğiyle kendisine sunulan ittifak teklifini daha sonra kabul etmiştir. Melik Muazzam, Harzemşahların savaşçılık konusundaki hünerlerini ve kabiliyetlerini bildiğinden onlarla ittifak kurmayı, önemli bir avantaj olarak düşünmüştür. Görüşmeler sonucunda Dımaşk meliki Muazzam, Erbil hâkimi Muzafferriddün Gökböri, Âmid emiri Melik Mesud, Mardin emiri Nasırüddin ve Celâleddin Harzemşah arasında karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı ittifak kurulmuştur.

⁸⁹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/148-150.

⁹⁰ Celaledin, Melik Muazzam'ı, halifeye karşı ittifaka çağırdığında halifenin geçmişte Moğol sultanı Cengiz Han'ı, Harzemşahlar üzerine yürümeye teşvik ettiğini söylemiştir. Celaledin, ülkesinin helak edilmesinde Moğolları, Harzemşah ülkesine saldırmaya teşvik eden halifenin de payı olduğunu ifade ederek Nâsır Lidinillah'ın halifelığının geçersizliğine vurgu yapmıştır. Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/273; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 104-105; Yunus Emre Aydın, “Eyyûbîler İle Hârezmliler Arasındaki İttifaklar ve İşbirlikleri”, *Harezmşahlar ve Etrafındaki Dünya*, ed. Oktay Bozan - Mutlu Saylık (Bursa: Ekin, 2024), 199.

⁹¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/149-150; Mutlu Saylık, “Celâleddin Hârizmşah'ın Dinî Siyaseti”, *Harezmşahlar Devleti Din-Dil-Kültür*, ed. Oktay Bozan vd. (Bursa: Ekin, 2024), 92.

⁹² Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/273.

⁹³ Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 153.

⁹⁴ Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 85.

Antlaşmaya göre Erbil meliki Gökböri, Musul’a; Celâleddin, Ahlat’a saldırmakla; Melik Muazzam ise Mısır’dan gelecek yardımları kesmekle görevlendirilmiştir.⁹⁵

1.3. BİRİNCİ AHLAT KUŞATMASI

Ahlat, her dönemde hükümdarların ele geçirme hevesinde olduğu bir şehir olma özelliğine haiz olmuştur. Özellikle Ahlatşahlar⁹⁶ döneminde mamur bir belde olmuş ve kültürel faaliyetleri üst seviyeye ulaşmıştır. Bu yüzden dönemin hükümdarları söz konusu şehri almak için rekabet etmiştir. Anadolu Selçuklu Devletine bağlı dönemin Erzurum Meliki Tuğrul Şah, bu şehre hâkim olma isteğiyle 604/1207 yılında Ahlatşah Balaban’ı öldürmüştür. Oluşan bu yeni durum ile Ahlat, Eyyûbî Meliki Evhad⁹⁷ b. Âdil’in kontrolüne geçmiştir. Melik Evhad’ın vefatıyla 607/1210 yılında onun yerine geçen kardeşi Melik Eşref, bu tarihten itibaren Ahlat’ı kontrolü altına almıştır.⁹⁸ Ahlat, Melik Eşref adına Hacıp Hüsameddin Ali b. Hammad el-Mevsili (ö.624/1227) tarafından idare edilmekteydi. Oldukça mahir bir yönetici olan Hüsameddin Ali, Celâleddin’e karşı gerekli savunma tedbirlerini almıştır.⁹⁹

Celâleddin Harzemşah, Irak’tan Azerbaycan’a döndükten sonra 623/1226 yılında Gürcü Ülkesinden Tiflis’i almıştır. Bundan sonraki hedefi Ahlat olan Celâleddin, emrindeki emirlerden Bulak Hacıb ve bazı Azerbaycan beylerinin isyanı ile Kirman’a gitmek durumunda kalmıştır. Bu isyan yüzünden Celâleddin ve ittifak ortaklarının planları istedikleri gibi gitmemiştir. planlarına göre Gökböri, Musul’a saldırdığında Celâleddin

⁹⁵ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, 10/443-444; Nazif, *et-Tarihü’l-Mansuri.*, 151; Sıbt İbnü’l Cevzi, *Mira’tü’z Zaman fi Tevarihi’l A’yan*, 22/273; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/137; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 356; Sabri, *et-Tarihi ve’s Siyasi Devleti Harezmiyye*, 221; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 104-105.

⁹⁶ Sökmen el-Kutbî tarafından Van Gölü ve civarında 1100 yılında kurulan ve 1208 yılında varlığına son verilen hanedandır. Faruk Sümer, “Ahlat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1989), 2/19.

⁹⁷ Melik Evhad döneminde sık sık isyanlar olmuştur. Bu yüzden insanlar öldürülmüş veya sürgün edilmişlerdir. Ancak Melik Eşref döneminde gayet ılımlı bir ortam oluşmuştur. İnsanlara karşı hoşgörülü olduğundan Melik Eşref, halk tarafından sevilmiştir. Kaya, *Selâhaddin Sonrası Eyyûbîler*, 86.

⁹⁸ Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihaye*, 13/47,64; Faruk Sümer, “Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, *Belleten* 50/197 (1986), 456; Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu’da Eyyûbîler*, 86; Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 72-73.

⁹⁹ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t Tarih*, 10/466-467,483.

Ahlat'a saldırarak Melik Eşref'i sıkıştırarak ve Melik Eşref, Musul ile Ahlat'tan birini seçmek zorunda kalacaktı. Ancak Gökbori'nin Musul'u kuşattığı sırada Celâleddin'in aynı anda Ahlat'ı kuşatamaması ile Eşref, Musul'un yardımına gitmiştir. Harzemşah Celâleddin, Kirman'a doğru yola çıktığında, veziri Şerefü'l Mülk kontrolündeki askerlerinden bir kısmını Tiflis'te bırakmıştı. Celâleddin, bölgede kendisine sorun oluşturacak durumları ortadan kaldırarak Azerbaycan'ı kontrol altına almıştı.¹⁰⁰ Tiflis'teki askerler, Erzurum'a doğru hareket etmişlerdi. Oraya ulaştıklarında şehri yağmalamış, sayısız ganimetle birlikte kadınları esir almışlardı. Erzurum'dan dönen Harzemşah askerleri, Ahlat'a yönelmişti. Erzurum meliki bu dönemde Melik Eşref Musa'ya tabi olmuştu. Harzemşahların, Erzurum baskını bu sebeple Eyyûbîleri de ilgilendirmişti. Hacıp Hüsameddin Ali, Harzemşahların Erzurum baskınından haberdar olmuş ve Ahlat güzergahından geçeceklerini öğrenmişti. Ayrıca bu grubun esas amacı Ahlat kuşatmasına gitmekti. Bundan da haberdar olan hacip, hem şehri korumak hem de Erzurum baskınının intikamını almak amacıyla asker toplamıştı. Hüsameddin b. Ali, Harzemşah askerlerinin geldiği istikamette hareket ederek onları durdurmuştu. Harzemşah askerlerinin Erzurum'dan ele geçirdikleri ganimetlere el koyup Ahlat'a geri dönmüşlerdir. Celâleddin'in veziri bu yenilgiden ihmali olduğunu düşündüğü için Celâleddin'den korkmuş ancak yine de havadisleri Celâleddin'e ulaştırmıştı. Eyyûbî askerlerinin, Erzurum yönünde hareket eden Harezmî askerlerini pusuya düşürdüğü haberi Celâleddin'e ulaştığında, Celâleddin, Ani, Kars ve Ahbaz'a saldırmış, daha sonra Malazgirt ve Ahlat'ı kuşatmak için harekete geçmişti.¹⁰¹

Celâleddin, döndükten sonra Ahlat kuşatması için şehre yakın bir mevkide kamp kurmuştur. Melik Muazzam'ın talebiyle ilk kuşatmayı zilkade 623/kasım 1226 tarihinde başlatmıştır. Kuşatmaya karşı, Hüsameddin Ali ve Ahlat halkı şehri iyi savunmuştur. Harzemşahların namı olumsuz manada bu coğrafyada iyi bilindiğinden şehir halkı oldukça

¹⁰⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/447-449; Muhammed b. Ahmed Nesevî, *Siretu Celaleddin Mengüberdi* (Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1965), 150; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/189.

¹⁰¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/460-463; Nesevi, *Celaleddin Hârizmşah*, 121-122, 153-156; Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 152-153; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 187-189.

iyi bir müdafaa ortaya koymuştur. Celâleddin'in askerleri kalelere saldırıp hasar verdiğinde şehir halkı el birliğiyle kaleleri onarmaya çalışmıştır. Askerler şehrin duvarlarına ulaşarak duvarları aşmaya çalıştığında şehirdeki askerler tarafından geri püskürtülmüş, birçoğu da öldürülmüştür. Harzemşahlar şehre girebilmek için her yolu denemişlerdir. Harzemşah askerleri ilk saldırılarda bazı Ahlat emirlerini ele geçirmiş ve öldürmüşlerdir. Şehir halkı ve kaledeki askerlerin dayanışma içinde yaptığı savunmaya rağmen şehir halkından da esir edilenler olmuştur. Birinci Ahlat kuşatmasında tam üç kez şiddetli saldırıya maruz kaldığı halde şehir düşmemiştir.¹⁰²

Melik Eşref, olan biteni görüşmek için Dımaşk'a Melik Muazzam'a gitmişti. Hama, Halep ve Humus, Melik Kâmil ve Melik Eşref'in tarafında iken Ba'lebek, Busra, Mardin ve Âmid melikleri ise Melik Muazzam ve ittifak ortaklarını desteklemişti. Erbil sahibinin Gökböri Musul'u kuşattığı sıralarda, Melik Muazzam, Melik Eşref'i sıkıştırmak için Humus'u kuşatmıştı. Melik Eşref, Musul'un yardımına giderken Halep askerleri, Humus'un yardımına gitmişti. Melik Muazzam ve Erbil emiri kuşatmayı kaldırdıktan sonra Melik Eşref, Anadolu Selçuklularını da kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Ancak istediği olmayınca, Melik Muazzam ile vaziyeti görüşmek için Dımaşk'a gitmişti. Bu arada aynı yılın zilhicce ayının son yedi gününde kış bastırmış, şartlar ağırlaşmış ve Celâleddin'in uğraşması gereken Yıva Türkmenleri isyanı çıkmıştı. Dımaşk'ta olan Melik Eşref, adeta Melik Muazzam'ın avucuna düşmüştü. Melik Eşref, Dımaşk melikinin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Melik Eşref, Dımaşk'ta bulunduğu sırada Halep meliki el-Aziz'in elçileri gelip hükümdarlıklarını tekrar onaylatmak istemişti. Melik Eşref onaylama taraftarı olduğu halde Celâleddin'in Ahlat kuşatması elini kolunu bağlamıştı.¹⁰³

İbn'ül Adim, hac dönüşü Melik Eşref'i Dımaşk'ta ziyaret ettiğinde, Melik Eşref'in orada tutsak gibi olduğunu aktarmıştır.¹⁰⁴ Melik Eşref, İbn Adim'e Halep naibi

¹⁰² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/466; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 190-191.

¹⁰³ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/198-200; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 104.

¹⁰⁴ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/198-201.

Şihabeddin Tuğrul'a ulaştırılmak üzere bir mektup vermiştir. Ancak Melik Muazzam, istekleri kabul edildikten sonra Halep yöneticilerinin hükümdarlıklarını yeniletmeye izin vermişti. Melik Muazzam, stratejik Ahlat kuşatması talebi sonucunda kardeşi Eşref'ten istediklerini koparmıştı. İki taraf Dımaşk'ta anlaşmıştı. Kardeşleri Melik Kâmil'inde anlaşmaya dahil olmalarını istediler fakat o yanaşmamıştı. Çünkü Melik Muazzam'ın Celâleddin ile ittifakından hoşlanmamaktaydı. Celâleddin ile ittifak kurmuş olması yetmezmiş gibi bir de onu Ahlat'a yönlendirmişti. Vaziyet böyleyken kardeşler arasındaki düşmanlık artmıştı. Ayrıca Melik Muazzam, onun için Şam topraklarında hakimiyet kurma yönünde bir engel olduğundan Melik Kâmil barışa razı olmamıştı.¹⁰⁵ Melik Muazzam, Eşref'ten Melik Kâmil ile olan ittifakını bozmasını istemişti. Ayrıca Humus ve Hama beylerini desteklememesini ve Halep beylerini de Melik Kâmil ile olan ittifakını bozmak konusunda ikna etmesini talep etmişti. Melik Muazzam, istekleri yerine geldikten sonra Celâleddin'den kuşatmayı kaldırmasını istemişti. Böylelikle kırk gün süren birinci Ahlat kuşatması sona ermişti. Melik Eşref'i de 624/1227 yılında serbest bırakmıştı. Dımaşk'tan ayrıldıktan sonra Melik Eşref, verdiği sözlerden cayarak antlaşmayı bozmuştu.¹⁰⁶

Kısacası, Celâleddin'in kuşatmayı kaldırma sebepleri birincisi: iç sorunlarının patlak vermesi, ikincisi ise Melik Muazzam'ın kardeşi Melik Eşref'ten istediklerini aldıktan sonra kuşatmayı kaldırmasını istemesi, üçüncüsü, kış şartlarının ağırlaşmasının Harzemşahlar üzerindeki olumsuz etkisi ve son olarak Ahlat'ın Hacıp Hüsameddin Ali tarafından iyi savunulması olmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/279; Kaya, *Selâhaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 159-160.

¹⁰⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't Tarih*, 10/466-468; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/198-201; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/190-191; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 104-105.

¹⁰⁷ Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 92-93.

1.3.1. Birinci Ahlat Kuşatması Sonrasındaki Gelişmeler

Dımaşk hükümdarı Melik Muazzam 624/1227 yılında hastalanmış, Melik Kâmil aralarındaki düşmanlıktan dolayı herhangi bir adım atmamış ve onu ziyaret etmemiştir. İki kardeş arasındaki düşmanlık iyice kızışmıştır. Aynı sıralarda Alman İmparatoru, VI. Haçlı Seferi için hazırlık yapmaktaydı. Eyyûbî ailesi içindeki karışıklık ve çekişme hem Haçlılara hem de Anadolu Selçuklularına fırsat vermiştir. Melik Kâmil, Celâleddin'in, devleti içerisinde ilerlemesinden korktuğu için emir Fahreddin Yusuf b. Sadreddin Şeyhu's Şuyuh'u (ö.648/1250) elçi olarak Sicilya-Almanya İmparatoruna göndermiştir. Bu sırada yeni sefer için hazırlık yapan imparator, Melik Kâmil'in çağrısına memnun olmuştur. Çünkü bu seferde kazanacağı bir başarı ona Avrupa'da büyük itibar kazandıracaktır. Melik Kâmil, Kudüs'ü verme karşılığında II. Frederich'den Melik Muazzam İsa ve müttefiki Harzemşahlar'a karşılık yardım istemiştir.¹⁰⁸

Melik Muazzam, kardeşinin haçlılarla planlarını bildiğinden 624/1227 ağustos ayında Filistin'e gidip savunma tedbirleri almıştır. Tedbirler arasında Safed, Kevkeb ve Tibnin Kalelerinin surlarını yıkmak, su sarnıçlarını kapatmak yer almıştır. Bu sıralarda hastalığı ilerleyen Melik Muazzam dizanteri hastalığından kasım ayında ölünce onun yerine oğlu Melik Nâsır Dâvûd geçmiştir.¹⁰⁹ Melik Muazzam'ın ölümü ve aile içiresindeki karışıklıkları fırsat bilen Haçlılar, Akkâ'daki Orta Doğu Haçlı birlikleri ile birleşip Müslüman beldelere saldırmaya başlamıştır.¹¹⁰ Bu saldırılara Eyyûbî ailesinden Melik Aziz Osman karşı koymuştur.¹¹¹ Diğer yandan İmparator II. Frederich, VI. Haçlı Seferini Sicilya'dan başlatmıştır. Orta Doğu'ya ulaştığında Tellü'l Acul'da ordugahını kuran Eyyûbî sultanına, elçisi ile haber yollamıştır. Ondan antlaşma şartlarını yerine getirip Kudüs'ü vermesini istemiştir. Melik Kâmil, kardeşinin ölümü ile imparatora verdiği sözleri geçersiz saymıştır. Çünkü daha önce vaat ettikleri, Melik Muazzam'a karşı ona

¹⁰⁸ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/197-201; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/206; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 105-106; Kuşçu, "Eyyûbîler", 7/280.

¹⁰⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't Tarih*, 10/473-474; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/236.

¹¹⁰ Makdisi, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbari'd-Devleteyn [en-Nuriyye ve's-Salâhiyye]*, 4/486; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 108.

¹¹¹ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'i Edeb*, 29/97.

yardım etmesi koşuluyla idi. Melik Kâmil, Haçlıları gerekçe gösterip Melik Nâsır Dâvûd'a ait olan Filistin'e gidip yerleşmiş ve oraya kendi kontrolündeki yöneticileri atamıştır.¹¹² Melik Muazzam idarecilik anlamında yüksek meziyetlere sahip bir hükümdar olduğundan onun sağlığında Melik Kâmil Şam ve Cezîre işlerine karışmamıştır. Cezîre hâkimi Melik Eşref de yönetim alanında kontrolü iyi sağlamıştır. Melik Muazzam'ın ölümünden sonra 625/1228 yılının başlarında hazinelerini yerleştirme bahanesiyle Melik Nâsır Dâvûd'tan Şevbek Kalesini istemiştir. Melik Nâsır Dâvûd, bu isteği kabul etmese de şehir halkı, Nâsır Dâvûd'un arttırdığı vergiler ve kendisini aşırı eğlenceye kaptırmasından dolayı bezmiştir. Aynı durum Ba'labek içinde geçerliydi. Sultanın Filistin'e kendi yöneticilerini ataması Nablus'a gidip Melik Muazzam'ın sarayına yerleşmesi Nâsır Dâvûd'u tedirgin etmiştir. Melik Nâsır Dâvûd, endişeye kapılıp diğer amcası Melik Eşref'e başvurmuştur. Böylece Melik Eşref'in, Dımaşk hakimiyeti için eline fırsat geçmiştir. Melik Eşref haçlı tehlikesi baş gösterdiği için Nâsır Dâvûd'un, Melik Kâmil ile uzlaşmasını istemiştir. Ayrıca Sarhad Kalesi sahibi İzzeddin Aybek el-Muazzami (ö.646/1248) de Nâsır Dâvûd'a amcası Melik Kâmil ile antlaşmasını önermiştir. İkisi birlikte Tell'ül Acul'da bulunan Melik Kâmil'e gitmek için hareket etmiştir. Nâsır Dâvûd, Nablus'ta kalırken Melik Eşref ise Tell'ül Acul'e giderek sultan ile görüşmüştür. İki kardeş, aralarında anlaşıp Dımaşk ve buraya bağlı Filistin topraklarını Melik Eşref'e bırakmayı kararlaştırmıştır. Kerek, Şevbek ve diğer Filistin toprakları Melik Kâmil'e bırakılırken Nâsır Dâvûd'a ise Harran, Urfa, Rakka ve Cezîre'de bulunan bazı yerler verilmiştir. Haliyle Nâsır Dâvûd, bu anlaşmaya itiraz ederek Dımaşk'a gidip şehri savunmak için harekete geçmiştir. Amcalarının kendisine karşı ittifakı ve babasından kendisine kalan Şam topraklarına göz dikmelerinden dolayı Nâsır Dâvûd, Celâleddin ile anlaşmaya karar vermiştir.¹¹³

¹¹² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/225-227.

¹¹³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't Tarih*, 10/482; Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/299; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/230; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l Beşer*, 2/241; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/289; Aydın, "Melik Kâmil Dönemi", *Eyyûbîler: Siyasi Tarih*, ed. Ziya Polat (Ankara: İlâhiyat, 2020), 259.

Celaledddin'in birinci Ahlat kuşatmasından bir süre sonra Melik Eşref, Ahlat naibi Hüsameddin b. Ali el-Mevsili'yi azletmiş ve yerine memlukü İzzeddin Aybek'i (ö.627/1230) atamıştır. Hüsameddin Ali, Celâleddin'in askerlik konusunda maharetli ve büyük sayıdaki ordusuna karşı iyi dayanarak Ahlat'ı ayakta tutmuştur. İzzeddin Aybek, Ahlat'a gittikten sonra hacib Hüsameddin'i tutuklatmıştır.¹¹⁴ Görevden alınmasının sebebi olarak Celâleddin'i kışkırtması olduğu rivayet edilmiştir. Hacibi görevden alırsa Harzemşahlar'ın Ahlat'a ilişmeyeceğini düşünmüştür. Zira Melik Eşref, Hüsameddin b. Ali'ye güvenirdi ki hacip Hüsameddin de sadık ve yetenekli bir devlet adamıydı. Ancak Hacip, birinci kuşatmadan sonra Azerbaycan bölgesinden Celâleddin'e ait olan Hoy, Sülemas, Marende ve Nahcivan yerleşimlerini almıştır. Ayrıca Celâleddin'in karısı olan Selçuklulardan II. Tuğrul'un kızını¹¹⁵ da beraberinde Ahlat'a götürdüğü aktarılmıştır. Bu eylemlerden sonra Hacip Ali'ye denildi ki: *"Ne kötü bir iş yaptın, bu senin ve halkının helakına yol açabilir."* Ancak o söylenenlere iltifat etmedi.¹¹⁶ Hüsameddin'in yaptıklarının Celâleddin'i kışkırttığını düşünen Melik Eşref, bu durumdan rahatsız olmuştur. Böylesi kritik bir dönemde onu görevden alırsa Celâleddin'in topraklarına saldırmayacağını düşünmüştür.¹¹⁷ Hüsameddin'in görevden alınmasının bir diğer nedeni ise Melik Eşref'in, Melik Kâmil ile birlik olup Dımaşk'ı, Nâsır Dâvûd'tan almaya çalışmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş olmasıdır.¹¹⁸ Nesevi'den aktarıldığına göre Celâleddin, Ahlat'ı ikinci defa kuşatmaya geldiğinde İzzeddin Aybek, elçisiyle bir

¹¹⁴ Musul halkından olan Hacip Ali, Melik Eşref'in hizmetine girerek en sadık adamı olmuştur. Ahlat naibi olduktan sonra halka nezaket ve adaletle yaklaşmıştır. İbn Vâsıl, *Müferricü'l Kurub fi Ahbari Beni Eyyûb*, 4/263.

¹¹⁵ Bahse konu Melike, II.Tuğrul'un kızıdır. Bu hanım, Atabeg Özbek b. Pehlivan'ın eşidir. Celâleddin, Pehlivan'ı yendikten sonra Azerbaycan ve civarına hâkim olmuş, Özbek'in eşi ile evlenmiştir. Daha sonra Hoy ve çevresini bu hanıma ikta etmiştir. Ancak Özbek zamanında sahip olduğu geniş imtiyazları kaybetmiştir. Ayrıca Celâleddin'in bu hanımı ihmal ettiği, onunla ilgilenmediği ve vezirinin sürekli kadından vergiler talep ettiği nakledilmiştir. Bu yüzden kadının bunaldığı ve Hoy halkı ile Eşref'in Ahlat naibine haber yollayarak onları Harzemşahlardan kurtarmasını istemiştir. Söz konusu hanım, Hüsameddin b. Ali'den yardım istemiş oda Azerbaycan topraklarını alarak kadını yanında götürmüştür. İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/473; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, 4/207-208; Nesevi, *Celaleddin Hârizmşah*, 156-161.

¹¹⁶ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevârihi'l A'yan*, 22/294.

¹¹⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/483; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, 4/207-208.

¹¹⁸ Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 116-117; Kaya, *Selâhaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 199.

mektup yollamıştır. Bu mektupta Ahlat'ın yeni valisinin kendisi olduğunu belirtmiş, Melik Eşref'in talimatıyla, Celâleddin'in mülküne saldırdığı için, Hüsameddin Ali'yi tutukladığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Bu sayede Celâleddin'i, şehri kuşatmadan vazgeçireceğini düşünmüştür. Celâleddin, Hacıb Ali'nin kendisine gönderilmesini talep etmiş ancak İzzeddin Aybek, onu öldürtmüştür. Tarihi kaynaklar, Hüsameddin'in öldürülmesinden Melik Eşref'in haberinin olmadığını aktarmıştır.¹²⁰ Değerli bir insan olarak anlatılan hacibin ölümü, Eyyûbîler adına talihsizlik olarak aktarılmıştır.¹²¹ Celâleddin, kuşatma öncesinde Ahlat'ın teslim edilmesi için Aybek'e bir elçi yollamış ancak Aybek elçiyi öldürmüştür.¹²²

1.4. CELALEDDİN HARZEMŞAH'IN AHLAT'I ELE GEÇİRMESİ

Melik Kâmil Tellu'l Acul'de VI. Haçlı Seferi için gelmiş olan II. Fredirch'i beklerken Melik Eşref de ordusunun kayda değer kısmını Cezîre'de bırakmıştı. Mısır ordusundan da aldığı destek ile Dimaşk'a doğru giden Melik Eşref, Meydanü'l Ahdar'da Dimaşk ordusu ile büyük bir çarpışmaya girdi. Bu çarpışmada Melik Eşref zor durumda kaldığından Melik Kâmil'den yardım istemişti. Aynı anda Melik Kâmil ise Alman İmparatoru II. Fredirch ile Kudüs konusunda anlaşmış ve silahlandırılmamak şartıyla Kudüs'ü Haçlılara teslim etmişti. Melik Kâmil'in, Kudüs'ü Alman İmparatoruna teslim etmesi tepkiyle karşılanmıştı. Ancak Eyyûbî sultanı, IV. Haçlı Savaşı'na şahit olmuş, savaşın ülkesini ve insanlarını ne kadar yıprattığını çok iyi gözlemlemişti. Ayrıca doğudan gelen Moğollar ve Harzemşahlar tehlikesi karşısında savaş çıkmadan anlaşma sağlamayı planlamıştı. Kaldı ki II. Fredirch'te bu anlaşmadan dolayı Batı dünyası tarafından çok sert eleştirilmişti. Ayrıca Melik Kâmil, kardeşine yardım konusunu uzatarak şartlarını kabul ettirmek istemiş, daha önce yapmış oldukları antlaşmadan ona kalan kısımları değiştirmek

¹¹⁹ Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 175.

¹²⁰ Dimaşk kuşatmasında Hüsameddin, Eşref'i, Melik Kâmil'e karşı uyaran bir mektup yollamıştır. Bu mektubun içeriğinden haberdar olan Melik Kâmil, onun görevden azlini istemiştir. Bu yüzden, Hüsameddin b. Ali'nin, el-Kâmil'in emriyle öldürüldüğü rivayet edilmiştir. Hüsameddin b. Ali şahsiyeti, hizmetleri ve ölümü hakkında geniş bilgiler için bkz. İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/483; Nazif, *Et-Tarihü'l-Mansuri.*, 180-181; Kaya, *Selâhaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 200.

¹²¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/483; Kaya, *Selâhaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 199-201.

¹²² Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 113.

istemişti. Kerek-Şevbek kaleleri ve Ürdün topraklarını Melik Nâsır Dâvûd'a verilmesini, Cezîre bölgesinden Nâsır Dâvûd'a verilecek olan yerleri ise kendisine verilmesini istemişti. Melik Eşref şartları kabul ettikten sonra Mısır ordusu ona yardım etmek için Dımaşk'a geçmişti. Melik Nâsır Dâvûd'un savunma yapmayı bırakmaması ve direnmesiyle Mısır sultanı Melik Kâmil ve Melik Eşref, kuşatmayı şiddetlendirmişti.¹²³

Celâleddin'in birinci Ahlat kuşatması, Hüsameddin Ali ve şehir halkının başarılı savunması ile kış şartlarının çetinliği ve Celâleddin'in kendi iç meseleleri kuşatmanın Eyyûbîler lehine sonuçlanmasında etkili olmuştu. Celâleddin, birinci Ahlat kuşatmasını kaldırıp isyan eden Türkmen gruplar ve Gürcüler üzerine sefer düzenleyip iç sorunlarını kontrol altına aldıktan sonra Ahlat'a doğru gitmeye niyetlenmiştir. Ancak bu defa kardeşi Gıyaseddin isyan edip Fars beldelerinde bulunan İsmaililere sığınmıştır. İsmaililer üzerine yürüyen Celâleddin, kardeşiyle arasını düzeltmiş ve tekrar Moğollara karşı mücadele etmişti. Moğollarla girdiği şiddetli çarpışmalar sonucunda Moğolları yenilgiye uğrattıktan sonra Muş üzerinden Ahlat'a doğru ilerlemiştir.¹²⁴ Ahlat'a giderken yol üzerindeki köyleri yağmalamış, kadınları ve çocukları köleleştirmiş, erkekleri ise kılıçtan geçirmiştir. Harzemşahların geldiği haberi Cezîre bölgesine kadar yayılmıştır. Suruç ve civarında yaşayan halk da Harzemşahların namını duyduklarından dolayı bulundukları yerleri boşaltarak kaçmışlardır. Melik Eşref'e ait anlamında Eşrefiyye diye adlandırılan bu beldelerdeki insanlar Celâleddin'in korkusundan kış olmasına rağmen Menbic ve Dımaşk'a kaçmıştır. Ancak bir süre sonra geri dönmüşlerdir.¹²⁵ Bu sıralarda Eyyûbî ailesi halen kendi içerisinde anlaşmazlıkları çözememiş ve Dımaşk konusunda savaşa tutuşmuştur. Şehirde baş gösteren kıtlık ve Melik Nâsır Dâvûd'un askerlerinden bazılarının Melik Kâmil'in tarafına geçmesiyle Nâsır Dâvûd köşeye sıkışmıştır. Melik

¹²³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/479-481; Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 161-162; Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/296,299-300; Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi'* = *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 153-155; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/241,252-256; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'i Edeb*, 29/97-98; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/359; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/229.

¹²⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/472-473,477; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/231.

¹²⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/479-480; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/235.

Nâsır Dâvûd, Eşref'i zayıflatmak amacıyla başka cepheleler açma girişimleri içerisine girmiş ve Şemseddin el-Husrevşahi'yle Celâleddin'e haber yollayarak Ahlat'ı kuşatmasını istemiştir.¹²⁶ Nâsır Dâvûd, uzun süre dayanamayarak haziran ayı ortalarında amcası Melik Kâmil ile görüşmek için şehirden ayrılmıştır. Görüşmeler sonucunda Dımaşk ve Filistin topraklarında bulunan el-Halil, Gazze, Askalan, Lüid, Taberiyye ve Remle, Melik Kâmil'e bırakılırken; Kerek-Şevbek kaleleri ve Kudüs'e kadar ki Filistin toprakları ise Melik Nâsır'a verilmiştir. Melik Kâmil, Dımaşk'ı teslim aldıktan sonra şehri, Melik Eşref'e bırakmıştır. Cezîre'de bulunan Rakka, Harran, Urfa, Seruc, Re'sulayn, Cumlin ve Müvezzer şehirlerini Melik Kâmil almıştır. Ahlat, Nusaybin, Sincar ve Habur ise Melik Eşref'te kalmıştır. Dımaşk'ı kuşatmakla meşgul olan Melik Eşref, görünüşe göre Ahlat'ı kendi haline bırakmıştır.¹²⁷

Celâleddin, aile içi problemlerini çözerek Eyyûbîlerin Dımaşk ile meşgul olmasından istifade ederek 626 yılı şevval ayının ilk günleri 1229 yılı ağustos ayında Ahlat'ı ikinci defa kuşatmaya başlamıştır.¹²⁸ Kalenin Van Gölü kısmına yirmi mancınık yerleştirmiştir. Bu mancınıkların her biri sekiz kişi tarafından kullanılmaktaydı. Bu mancınıklarla düzenli olarak şehrin surlarını dövmeye başlamıştır. Harzemşahları iyi tanıyan Ahlat ahalisi ciddi bir direniş göstermiştir. Kuşatma uzadıkça şehirde kıtlık ve açlık baş göstermiştir. Şehir halkından bir kısmı kaçıp başka beldelere gitmiş bir kısmı ise direnmeye devam etmiştir. Şehri müdafaa edenlerin, Celâleddin'e hakaretler ettiği bu durumunda onu daha da öfkeliendirdiği rivayet edilmektedir. Kış şartları ağırlaştığı halde Harzemşahlar, kuşatmayı sürdürmüş kış boyunca mancınıklarla surlara saldırmıştır. Bu kuşatmada Anadolu Selçuklularının Erzurum beyi olan Cihan Şah, Celâleddin'e

¹²⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/239-240; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 201; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 110; Ayrıca Melik Nâsır Dâvud'un hayatı ve siyasi faaliyetleri için bkz. Muhammed Temizkan, *Eyyûbî Melik'i en-Nâsır Dâvûd'un Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 42-43.

¹²⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/479-481; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 111.

¹²⁸ Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 183-187, 199-200.

ekipman¹²⁹ sağlamıştır.¹³⁰ Abbasi halifesi Mus'tansır, Celâleddin'e elçi yollayıp kuşatmayı kaldırmasını istemiştir. Celâleddin, halifenin isteğini reddetmiştir.¹³¹ Şehir halkı soğuklar karşısında Harzemşah'ın geri çekilmesi ümidiyle dirayetli bir şekilde mukavemet göstermiştir. Celâleddin ise saldırıyı şiddetlendirmiş, askerleri için şehrin karşısına barınaklar yaptırmış ve kış mevsiminde sert soğuklardan etkilenmemeleri için dönüşümlü olarak Ahlat civarındaki yerleşimlere göndermiştir.¹³²

Celâleddin, kuşatmadan vazgeçmek üzere iken şehrin müdafilerinden olan İsmail el-Yuani isimli şahsın¹³³ içerden sızdırdığı bilgiler ile şehrin ele geçirilmesi kolaylaşmıştır. İsmail Yuani, askerleri içeri almak için ip sarkıtmış askerler tırmanarak içeri girip savaş düzeni almıştır. Ahlat savaşçıları yine de cesurca direnmiş ancak enkaza dönüşmüşlerdir. Hüsameddin Kaymari, Esed b.Abdullah el-Mehrani gibi kumandanlar ve emirlerindeki askerler, Ahlat Kulelerinin Harzemşah askerleriyle dolduğunu gördükleri halde savaş kazanacaklarını düşünerek direnmeye devam etmişlerdir. Ancak iki taraftan da kuşatılınca mahsur kalıp kaçmak zorunda kalmışlardır. 28 Cemaziyülevvel 627/ 1230 yılı nisan ayında şehir, Celâleddin'in askerleri tarafından ele geçirilmiştir.¹³⁴

¹²⁹Erzurum emiri Rükneddin Cihan Şah, Eyyûbîler'e tabi iken Ahlat kuşatması başladıktan sonra Celâleddin'e bağlanmıştır. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 217.

¹³⁰ Kuşatma sırasında Âmid, Hasankeyf ve Mardin Artuk beyleri de Harzemşah'a bağlanarak onun adına hutbe okutmuştur. İbn Vâsıl, *Müferriü'c'l Kurub fi Ahbari Beni Eyyûb*, 4/298.

¹³¹ Halifenin kuşatmayı kaldırması talebine karşılık veren Celâleddin şu ifadeleri kullanmıştır: "Burada bana çok hakaret edildi, çok fazla adam kaybettim. Bu yüzden şehri alacağım." Anadolu Selçuklu sultanı da kuşatmayı kaldırması için Celâleddin ile yazışmış ancak bu da olumlu sonuç vermemiştir. Bk. Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 118.

¹³² Süleyman Özbek, *Türkiye Selçukluları - Eyyûbî İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 158; Kaya, *Selâhaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 201; Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 116-121; Oktay Bozan, "Celâleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı Muhasarası ve Yankıları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 152.

¹³³ İçeriden kapıyı açıp Harzemşahları şehre alan kişinin İbn Muhsin Duldurum olduğunu yazan kaynaklarda mevcuttur. Bk. Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 183-187; Bu kişinin Zeki el-Acemi olduğu da belirtilmiştir. Ancak İsmail Yuani ismi ön plana çıkmaktadır. Hatta İsmail el-Yuani'nin, Harzemşahları şehre alma karşılığında Celâleddin'den, Azerbaycan civarından bir yeri ikta olarak almak istediği bunun karşılığında Ahlat'ı teslim ederek askerlerin içeriye girişini sağladığı aktarılmıştır. Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 118.

¹³⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/484-485; Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 191-192; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 83; Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 117-118.

Yaklaşık iki yıl süren kuşatma sonucunda şehir düşmüştür. Uzun süren acımasız ve sert kuşatmadan sağ kalan şehrin muhafızlarından erkekleri öldürüp kadınları ve çocukları esir almışlardır. Tarihçilerden bir kısmı Harzemşahların Ahlat şehrinde yaptıklarının Moğol zulmüyle aynı olduğunu aktarmıştır. Şehirdeki kıtlıktan dolayı insanlar sırayla, koyunları, inekleri, camış, at ve eşekleri sonra köpek, kedi ve avladıkları fareleri yemek zorunda kalmıştır. İnsanlar açlıktan güçten, kuvvetten düşmüş ve aşırı zayıflamıştır. Birçok insan açlıktan ölmüştür. Ahlat şehri tahrip edilerek talan edilmiş, halk daha önce yaşamadığı büyük bir vahşeti yaşamıştır.¹³⁵

Şehre Hüsameddin Ali yerine naip olarak atanan İzzeddin Aybek ve Eşref'in iki kardeşi el-Muiz Mucüridin Yakup b. Adil ve el-Amcad Taküyiddin Abbas b. Melik Âdil (ö.669/1271), Celâleddin'e karşı koymak için iç kaleye sığınmışlardı. Kaleye kaçan askerler ve Eyyûbî Melikleri bir süre dayandılar ancak onlarda sonunda bazı şartlar ile teslim olmak zorunda kalmışlardır. Eyyûbî melikleri, Celâleddin'den İzzeddin Aybek için af dilemiştir. Celâleddin'in bunu kabul ettiği rivayet edilmiştir. Nesevi, Celâleddin Harzemşah'ın Eyyûbî meliklerine muamelesinin iyi olduğunu aktarmıştır. Celâleddin, Ahlat'a bağlı Berkeri, Malazgirt, Bitlis, Eleşkirt, Van, Ustan yerleşimlerini savaşmadan ele geçirmek için İzzeddin Aybeg'den istifade etmek istemiştir. Ancak İzzeddin'in bu kalelerdeki komutanlara yazdığı, şehri teslim etmelerine yönelik mektubuna kale komutanları, aralarında Siverek sahibi Bahaeddin ile Fetheddin Duldurun el-Yaruki'nin bulunduğu memlûkler olumsuz cevap verince İzzeddin'in bir fonksiyonu kalmamıştır. Bu aşamadan sonra Celâleddin'in onu önce zindana attırdığı daha sonra Melik Eşref ile görüşmelerinin başladığı bir dönemde öldürttüğü yazılmıştır.¹³⁶ Bir diğer rivayete göre İzzeddin Aybek, Hüsameddin Ali'nin memlûküne teslim edilmiş ve Hüsameddin'in intikamını almak için onun memlûkü tarafından öldürülmüştür.¹³⁷ Savunma sırasında

¹³⁵ Celâleddin'in şehri aldıktan sonra bu insanları doyurmak için çok sayıda hayvan kesip insanları doyurmaya çalıştığı fakat insanların kurtulamadığı aktarılmıştır. Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/303; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/208; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/280-281,294-295; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/245-246; Bozan, "Celaleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı Muhasarası ve Yankıları", 151-153.

¹³⁶ Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 193.

¹³⁷ Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 218; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 111.

şehirde bulunan Hüsameddin Kaymar ise bir fırsatını bulup kaçarak Melik Eşref'e giderek vaziyeti aktarmıştır. Erzen hâkimi Hüsameddin Tuğrul ise emirlerinden birini Celâleddin'e gönderip görüşmek istediğini iletmiştir. Nesevi, aracı olarak kendisinin Hüsameddin'e gittiğini ifade etmiştir. Celâleddin'in Erzen hakimini affettiğini ve onu sofrasına aldığını yazmıştır.¹³⁸ Daha sonra Celâleddin'e karşı herhangi bir savaşta yer almamak kaydıyla serbest bırakılmıştır. Eyyûbî meliklerinden Taküyiddin¹³⁹ serbest bırakılırken kardeşi diğer Eyyûbî Meliki, Mecirüddin ilerde kendi isteğiyle Melik Eşref'e gönderilecek ancak o zamana kadar Celâleddin, onu gittiği her yere yanında götürcektir.¹⁴⁰

Celâleddin ve ordusu Ahlat'ta ciddi bir tahribat yapmıştır. Harzemşahların şehre uyguladığı zulmü, İslam tarihi kaynakları detaylı olarak aktarmıştır.¹⁴¹ Nesevi, Celâleddin'in aslında yağma taraftarı olmadığını ancak ordusundaki bey ve hanlara boyun eğdiğini yazmıştır. *“Eğer yağmaya izin vermezsen gücü tükenmiş askerlerin saldırma ihtimali olan düşmana karşı savaşacak isteği kalmayacağını ifade etmişlerdir.”* Beylerin bu söylemlerinden dolayı şehrin yağmalanmasına izin verdiğini aktarmıştır. Askerler şehre girdiklerinde, halka çok kötü muamele etmiştir. Sakladıkları hazinelerinin yerlerini söylemeleri için onlara çeşitli işkenceler yapmıştır.¹⁴² Sonuç itibarıyla birçok insan işkence altında ve kıtlıktan can vermiş, köyleri yakılmış, kadınlar ve çocuklar rehin alınmış, erkekler öldürülmüştür. Buradaki eğitimli insanlar ise kaçıp gitmiştir. İlim ve kültür şehri Ahlat bir daha parlak günlerine dönememiş ve sürekli bir kargaşa içine girmiştir. Burada sorgulanması gereken şehir halkı ve müdafilerin defalarca kendilerinden

¹³⁸ Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 194.

¹³⁹ Celâleddin'in Eyyûbî meliklerine başta iyi davrandığı sonraları ise onlara karşı tavrının değiştiği nakledilmiştir. Tacüddin'i, zincire vurarak Bağdat'a gönderdiği ve halifenin bundan rahatsız olarak onu Melik Eşref'e yolladığı yazılmıştır. Diğer kardeş ise Yassı Çimen savaşından sonra serbest bırakılmıştır. Bk. Nazif, *Et-Tarihü'l-Mansuri.*, 200,227-228. ; Kaya,207

¹⁴⁰ Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 214-215; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 377; Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 127.

¹⁴¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/483; Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/303; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 295; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/359-360.

¹⁴² Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 192.

yardım istemesine rağmen Melik Eşref ve Melik Kâmil'in Ahlat'a destek göndermemesidir.¹⁴³ Melik Eşref, o sıralarda önce Dımaşk'ın derdine düşmüş ardından ise Ba'lbek'i kuşatmaya gitmiştir. Melik Kâmil ise önce haçlılar ile uğraşmış sonrasında Dımaşk kuşatmasına katılmış ve Harzemşah sorununu kardeşi Melik Eşref'e bırakmıştır.¹⁴⁴ Bu kayıplar ve Ahlat'ın içine düştüğü durum yeni bir çatışmayı doğuracak ki bunun akabinde oluşan yeni konjonktür Moğolların Anadolu'ya girişini kolaylaştırmıştır. Ahlat'ta olanlar Anadolu Selçukluları ve Eyyûbi ittifakıyla yeni bir savaşın kapısını aralamıştır. Celâleddin'in, Ahlat'ı ikinci defa kuşatmasıyla insanlar şehri terk etmiş, akabinde Harzemşahların Ahlat Şehrini eşi görülmemiş bir yağmaya tabi tutmasıyla şehir, metruk, harabe ve kullanılmayan bir yer haline gelmiştir. Arkasından gelen Moğol saldırıları ile şehir eski günlerine hiçbir zaman dönememiştir.¹⁴⁵

1.5. EYYÛBÎ VE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNİN CELÂLEDDİN HARZEMŞAH'A KARŞI İTTİFAK KURMASI

Celâleddin, Ahlat'ı ele geçirdikten sonra komşu sultan ve meliklere fetihname göndermiş, onların nezdinde kendini haklı çıkarmaya çalışmıştır. Celâleddin'in saldırgan davranışlarının yanı sıra peşinden Moğollar'ı sürüklemesi de farklı sorunları doğurmuştur. Nereye gitse Moğollar onu takip etmiş gittikleri yeri harabeye çevirmişlerdir. Bu durum Anadolu Selçuklu Devleti sultanı I. Alâeddin Keykubat'ı telaşlandırmıştır.¹⁴⁶ Aynı zamanda I. Alâeddin Keykubat'ın amcasının oğlu Erzurum emiri Cihan Şah, Celâleddin'e itaat etmiş ve birlikte hareket etmişlerdir. Hatta Ahlat kuşatmasında ve ele geçirilmesinde Cihan Şah, Celâleddin'e destek vermiştir. Cihan şah ve Celâleddin arasında uzun zaman boyunca devam eden düşmanlık ikinci Ahlat kuşatması esnasında Cihan Şah'ın,

¹⁴³ Ahlat'ta bulunan Melik Eşref'in kardeşi Mucireddin ve naip Aybek, yardım için haber yolladıkları halde Melik kâmil ve Eşref yardımı gitmemiştir. İzzeddin Aybek, halifeye ve Anadolu Selçuklularına da haber yollayarak yardım istemiştir. Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/357; Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 118; Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 117.

¹⁴⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/487; Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*, 119.

¹⁴⁵ Sümer, "Ahlat", 2/19-20.

¹⁴⁶ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 373-374; Kaya, *Selâhaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 207.

Harzemşah'a bağlanması ile yerini ortaklığa bırakmıştır. Erzurum emirinin Celâleddin ile ittifak kurması, I. Alâeddin Keykubat'ı tedirgin etmiştir. İkisi arasında uzun süredir devam eden husumet, Cihan Şah'ın Harzemşah'a bağlanmasıyla ileri boyutlara ulaşmıştır. Bu yüzden Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil'e, ardı ardına haber yollayarak Harzemşah'a karşı destek istemiştir. Alâeddin'in bir günde beş elçi gönderdiği bile rivayet edilmiştir. Melik Eşref ile görüşen Melik Kâmil, ondan Selçukluların yanında yer almasını istemiştir. Melik Eşref, Şam'da yönetimi devraldıktan sonra bazı Eyyûbî melikleri ile hareket etmiştir. Melik Eşref ile Anadolu'ya giden Eyyûbî meliklerinin Cevad Yunus, Şihâbuddîn Gazi, Hafız Nureddin¹⁴⁷, Melik Aziz Osman, olduğu nakledilmiştir. Humus Eyyûbîlerinden Melik Mansur İbrahim'in ise çatışmaların başladığı gün Eyyûbî-Selçuklu ordusunun yardımına gittiği belirtilmiştir. I. Alâeddin Keykubat'ın, Celâleddin'den korktuğu için Melik Eşref'i yanında istediği aktarılmıştır. I. Alâeddin Keykubat ve Melik Eşref, Celâleddin'in Ahlat'ta yaptıklarına karşılık vermek ve sınırlarını ihlal etmesine engel olmak amacıyla güçlerini birleştirip Ahlat'a doğru hareket etmişlerdir.¹⁴⁸ Cihan Şah dışında Celâleddin'in yanında Trabzon Rum İmparatorluğu da yer almıştır.¹⁴⁹

Alâeddin'in ordusunda yirmi bin, Eyyûbî ordusunda ise son derece tecrübeli beş bin¹⁵⁰ veya on beş bin¹⁵¹ süvari yer almıştır. Cesaretiyle nam salmış Hakkâri Kürtlerinin meşhur askerlerinden olan İzzeddin Ömer b. Ali bu birliklerin kumandanlığını yapmıştır. Harzemşah ordusunun sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹⁵²

¹⁴⁷ Melik Cevad Yunus, Melik Eşref'in kardeşi Melik Mevdud b. Adil'in oğludur. Melik Muzaffer Şihabeddün Gazi, Eyyûbî Sultanı Melik Adil'in oğludur. Melik Hafız, Caber Kalesini elinde bulunduran Melik Hafız, Melik Adil'in oğludur. Bk. Demir, Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti, 133.

¹⁴⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/486; Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 202-203; Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/303; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/245-246; Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 213.

¹⁴⁹ Demir, Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti, 133.

¹⁵⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/298.

¹⁵¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/486.

¹⁵² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/486; Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 214-215.

1.5.1. Yassı Çimen savaşı ve Harzemşahların Durumu

Malazgirt muhasarası esnasında Anadolu Selçuklu ve Eyyûbîlerin Harzemşahlara karşı ittifak ettiğini haber alan Celâleddin, Harput civarında Erzurum emiri Cihan Şah ile birleşerek Eyyûbî ordusunun Selçuklu ordusuyla birleşmesine engel olmayı planlamıştır. Cihan Şah, Harput'a ulaşır Celâleddin'i beklemeye koyulduğu sırada Celâleddin ağır bir hastalığa yakalanmış ve iki ordunun Sivas civarında birleşmesine engel olamamıştır. Celâleddin, askerlerinin bir kısmını vezir Şerefü'l Mülk emrinde Malazgirt'te bırakarak Erzincan'a doğru hareket etmiştir. Celâleddin'in ordusundaki kuvvetler her biri farklı yerlere dağılmış, Celâleddin, ordusunu toplamadan Erzincan'a gitmiştir. 628 ramazan/1230 ağustos ayında Selçuklu öncü birliği olan Harput kuvvetleri ve Harzemşah ordusu arasında çatışma çıkmış ve Harput birliği esir düşmüştür. Esir düşen bu birliklerin Celâleddin'in emriyle idam edildiği aktarılmıştır. Aynı gün Eyyûbî öncü birlikleri ve Harzemşah öncü birliği arasındaki savaşta ise Harzemşah öncü birliği yenilmiştir.¹⁵³

Aynı yılın Ramazan ayının 28'inde iki ordu Yassı Çimen'e ulaşmış ve Celâleddin'in karargâhının karşısına kurulmuştur. Celâleddin, iki ordunun sayıca üstünlüğünü gördüğünde son derece şaşırmıştır. Eyyûbî ordusu intizamli bir şekilde savaşa hazır olarak donatılmıştır.¹⁵⁴ Halep askerlerinin komutanı İzzeddin b. Ömer'in komutuyla çatışmalar başlamıştır. Harzemşah ordusu saldırılar karşısında fazla direnmemiştir. Celâleddin, ordusuna geri çekilme işareti yaptığında ordusu panik haliyle geri çekilmek zorunda kalmış, bu yüzden çok fazla kayıp vermiştir.¹⁵⁵ Pek çoğu da esir

¹⁵³ Nesevi, *Celaleddin Hârizmşah*, 198-200; Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 206-207; Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/304; Bedreddin Muhammed el-Ayni, *İkdu'l Cum'an fi't Tarihi Ehli'z Zaman* (Kahire: Dar'ül Kutub ve'l Vesaiki Kavmiyye, 2010), 4/267-268; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 464; Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 212-213.

¹⁵⁴ Birleşik orduların merkezinde Melik Eşref ve Eyyûbî melikleri yer alırken Eyyûbî ordusunda bulunan Arap birlikleri ise ön tarafta konumlandırılmıştır. Bu birliğin hemen arkasında ise kahramanlıkları ile bilinen cesur Halep Eyyûbîleri dizilmiştir. Melik Cevad, Melik Aziz ve Şehabedin Gazi sırayla dizilmiştir. Bir kanatta Selçuklu ordusu, diğer kanatta ise Humus melikinin oğlu Mansur İbrahim el-Eyyûbî yer almıştır. Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 207; Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/304.

¹⁵⁵ Savaş başladığında Harzemşah sağ kanadı, Eyyûbîlerin sol kanadına saldırmıştır. Eyyûbî ordusunun zayıflama emareleri göstermesi üzerine Melik Eşref, kardeşi Melik Hafız'ı sol cenaha yönlendirmiştir.

düşmüştür. Esir düşenler arasında Harzemşahların önde gelen emirleri de olmuştur. Bu esirler idam edilen Selçuklu askerlerine karşılık öldürülmüştür. Ahlat yönünde ilerleyen Celâleddin, elinde kalan askerleriyle Azerbaycan'ın Hoy şehrine gidip orada ikamet etmiştir. Celâleddin'in Ahlat dışında bölgede herhangi bir şehre gidemediği ifade edilmiştir. Ahlat'tan çekildikten sonra şehre Melik Eşref gelmiştir. Şehri bomboş ve ıssız bir halde terkedilmiş olarak bulmuştur. Erzurum emiri Cihan Şah ise esir düşmüştür. Alâeddin onu alıp Erzurum'a götürmüş ve şehri ondan teslim almıştır. Cihan Şah, daha fazla mal ve mülk sevdasıyla Celâleddin ile birlik olmuş ancak elindekinden de olmuştur. 628/1230 yılında Alâeddin ve Melik Eşref Musa'ya karşı büyük bir yıkım yaşayan Celâleddin'in ordusu dağılmış askerlerinin birçoğu öldürülmüş kendisi ise yanında kalanlarla kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁶ Kaçan askerlerinin önemli kısmı Trabzon Rum İmparatorluğuna sığınmıştır.¹⁵⁷ Bir kısmı ise canını kurtarmaya çalışırken derelerde boğularak ölmüştür.¹⁵⁸

Savaştan kısa bir süre sonra barış görüşmeleri için taraflar arasında yazışmalar olmuş, elçiler gidip gelmiştir. Melik Eşref, Harzemşah'ın elinde esir tutulan askerlerinin akıbeti hakkında endişe etmiştir. Görüşmelerden bir süre sonra anlaşma sağlanmıştır. Esirlerin serbest bırakıldığı aktarılan bilgiler arasında yer almıştır. Ahlat'ta Celâleddin tarafından alıkonulan Melik Eşref'in Gürcü karısının akıbeti hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan ilki bu hanımın anlaşma sağlanmasına rağmen Melik Eşref'e gönderilmediğidir. Diğer rivayet ise bu hanımın Melik Eşref'e gönderildiği yönündedir.¹⁵⁹

Aynı anda Melik Eşref, merkezde Harzemşahları bozguna uğratmıştır. Melik Şehâbeddin Gazi ve Kemaleddin Kamyar'ın saldırısı sonrasında Celâleddin ordusuna geri çekilme işareti vermiştir. Detaylı bilgi için Bk. Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 206-209; Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/304; İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 1/406-409.

¹⁵⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/486-487; Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 207-210; Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/304; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/298-300; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/245-246; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/360.

¹⁵⁷ Tülay Yürekli, "el-Melikü's Salih Hizmetinde Harizmşahlar", *Turkish Studies* 12/26 (2017), 258.

¹⁵⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 1/410; Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 216.

¹⁵⁹ Kaynaklarımızda, taraflar arasındaki sulh görüşmelerinin detayları, şartları ve sonuçları hakkında detaylı bilgi mevcuttur. Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 200-202; Nazif, *et-Tarihü'l-Mansuri.*, 211-217; Kaya,

Tarafların elindeki mülklere razı olması ve diğerlerinin mülküne saldırmayacağı da anlaşma içinde yer almıştır.¹⁶⁰

Melik Eşref, antlaşma sonrası Ahlat'tan Dimaşk'a dönmüştür. Melik Eşref'e, Gürcülerden tebrik amaçlı hediyeler gönderilmiştir. Celâleddin ile aralarında uzun süre mücadele olduğundan onun yenilgisi Gürcüleri memnun etmiş görünmektedir. Celâleddin ise Moğol saldırısına kadar Azerbaycan'da ikamet etmiştir. Celâleddin ile İsmailiyye mezhebinin arası daha önce bu gruba mensup kişilerin Harzemşah tarafından öldürülmesinden dolayı bozulmuştur. Bu sebeple İsmailiyye mensupları, Celâleddin'in Eyyûbi-Selçuklu ittifakına karşı yenildiğini ve ahvalini, Moğollara haber vermiştir. Bundan cesaret alan Moğollar, 628/1230 yılında Azerbaycan'a ulaşmıştır.¹⁶¹ Celâleddin, komşusu bulunduğu hükümdarların neredeyse hepsiyle kavgalı durumdaydı. Herkesle çatıştığından arasının kötü olmadığı kimse kalmadığı gibi yardım isteyeceği herhangi biri de kalmamıştı. Bunların yanı sıra geçmişte halifeye ait olan yerleşimlere yaptığı saldırılar ve halifenin mallarına el koyması, onun İslam Coğrafyasında sevilmemesine de yol açmıştır. Aktarıldığına göre tedbirsiz ve yönetim konusunda çok da mahir olmayan sultanın, halkına da iyi davranmadığı yazılmıştır. Eyyûbî ve Anadolu Selçukluları ile de araları her ne kadar sulh yapmış olsa da iyi değildi. Bu yüzden Moğollara karşı yalnız kalmıştır. Aynı sıralarda Celâleddin'in veziri de büyük sayıda askerle ondan ayrılıp gitmiştir.¹⁶²

Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyubiler, 219-222; Demir, *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*, 141-145.

¹⁶⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/487; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/246.

¹⁶¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/490.

¹⁶² Vezirin ayrılması ile ilgili olarak aktarılan hikâye şu şekildedir. "Celâleddin'in hadım bir hizmetçisi vardı. Onu çok sever devamlı yanında tutarmış. Kılıç isimli bu hizmetkar bir gün ölünce Celâleddin çok üzölmüş ve ağıtlar yakmış hatta kendisini kaybettiği ve Kılıç'ın öldüğünü kabullenmediği söylenmektedir. Cenazeye bütün askerlerin ve halkın yaya olarak katılmasını istemiştir. Hizmetkar Tebriz de öldüğünden oraya kadar yaya olarak gitmişlerdir. Kendisi de aynı durumda iken emirleri atına binmesini ısrar edince yolun yarısında atına binmiştir. Tebriz halkının cenaze için feryat ve ağıtlarını yeterli bulmadığından onları cezalandırmaya karar vermiş ama kumandanları onu vazgeçirmiştir. Daha sonrasında ise onu defnetmemiş ve gittiği her yere yanında götürmüştür. Yemek yemez kendisine gelen yemekleri ise hizmetkara götürölmesini istemiştir. Günün birinde ona hizmetkarın öldüğünü söyleyen birini katletmiştir. İşte onun bu halinden bıkan bu emir ve askerler onu terk edip gitmişlerdir."İbnü'l

Moğollar, Azerbaycan şehirlerini teker teker alarak insanları katletmekteydi.¹⁶³ Celâleddin, oradan ayrılıp Ahlat'a doğru hareket etmek zorunda kalmıştır. Ahlat'a yaklaştığında, Melik Eşref'e haber yollayarak şehre el koymak için değil düşmandan kaçıp sığınmak için geldiğini belirtmiştir. Amacı Ahlat üzerinden Diyar-ı Bekr'e oradan da Bağdat'a ulaşip halifeden Moğollara karşı yardım talep etmektir. Bu kaçış esnasında Moğollardan bir grup devamlı onu takip etmiştir. Âmid şehri yakınlarında dinlenmek için kamp kurduğu sırada bir gece Moğollardan baskın yemiştir. Celâleddin, yalnız başına kaçarken adamları farklı yönlerle, perişan halde kaçışmıştır. Bir kısmı Harran'a doğru kaçmış bir kısmı ise Nusaybin, Erbil, Musul ve Sincâr taraflarına gitmiştir. Harran'a gidenler Melik Kâmil'in askerleri tarafından saldırıya uğramıştır. Diğer yerlere kaçanlar ise daha önce yaptıklarından dolayı hoş karşılanmamış özellikle Ahlat'ta gerçekleştirdikleri fiillerden dolayı insanların onlardan nefret etmesine ve intikam hissiyle hareket etmesine sebep olmuştur. Bu yüzden gittikleri yerlerde adeta dayak yemişlerdir.¹⁶⁴ Harzemşahların her biri farklı yöne dağıldığından Moğollar onları takip edememişlerdir. Ancak Celâleddin'in peşini bırakmayan Moğollar, Celâleddin'e ulaşmak için Diyar-ı Bekr'e girmiş burada büyük karışıklık çıkarmışlardır. Âmid'e saldıran Moğollar burada çok sayıda insanı katletmiştir. İbnül Esir, 628 yılı sonlarına doğru halen Celâleddin'den bir haber alınmadığını yazmıştır.¹⁶⁵

Celâleddin'in Moğol baskınından kaçarak Âmid civarında bulunan Meyyâfârikîn dağlarına kaçtığı aktarılmıştır. Meyyâfârikîn'de, bir grup Kürd'e esir düştüğü de genel kabul gören görüş olmuştur. Celâleddin, esir düştüğü bu insanlara, sultan olduğunu söylemiştir. Askerlerine haber vermeleri halinde onları zengin edeceğini söyleyerek kendisine yardım etmeye ikna etmiştir. Kürtlerden biri onu evine götürmüş ve Harzemşah askerlerine haber vermek için evden ayrılmıştır. Bu sırada kardeşi Ahlat kuşatmasında,

Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/491; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/318-319; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/246-247.

¹⁶³ Öner, "Moğolların Diyarbakır ve el-Cezire Bölgesinde Yaptıkları Zulümler Üzerine Bir İnceleme", 316-318.

¹⁶⁴ Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/247-251; Öner, "Moğolların Diyarbakır ve el-Cezire Bölgesinde Yaptıkları Zulümler Üzerine Bir İnceleme", 319-320.

¹⁶⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Tarih*, 10/492-494,496.

Harzemşahlardan biri tarafından öldürülen bir şahıs gelip mızrakla onu öldürmüştür.¹⁶⁶ Şevval 629/ ağustos 1231 yılında öldürüldüğü rivayet edilmiştir. Melik Muzaffer Şihâbüddin Gazi, Harzemşah'ın öldürüldüğü mekâna askerlerini göndererek eşyalarını toplatmıştır.¹⁶⁷ Farklı bir bilgide ise I. Alâeddin Keykubat'ın eşyaları çalan kişiyi getirtip eşyaları ondan aldığı yönündedir. Celâleddin Harzemşah, Cengiz ile giriştiği savaşta ailesinin esir düştüğüne şahit olmuştur. Oğlu, hanımı, annesi ve hareminden olan cariyeleri Cengiz'in eline düşmüştür. Celâleddin ve askerleri İndus Nehrine doğru kaçarken esir düşen haremının, “*Bizi ya öldürün ya da esaretten kurtarın diyerek*” feryat ettiklerini işitmiştir. O anda Celâleddin, askerlerine nehre girmelerini emretmiş ve hep birlikte atlarıyla birlikte nehre girmişlerdir.¹⁶⁸ Bu hadiseden sağ kurtulan Celâleddin ve askerlerinin psikolojik olarak içinde bulundukları durumdan etkilendikleri ve sağ duyulu davranış sergilemediklerini gerçekleştirdikleri eylemlerden görmekteyiz. Moğolların onlara yaptıklarını, daha sonra Cezîre, Şam ve diğer orta doğu beldelelerinde sergilemelerine sebep olmuştur. Celâleddin'in ölümüyle birlikte Moğollar ile Anadolu ve Cezîre arasında tampon devlet vazifesi gören Harzemşah Devleti yıkılmıştır. Böylelikle Moğollar uzak olmayan bir tarihte önce Anadolu içlerine peşinden Cezîre'ye girmişlerdir. Ayrıca başsız kalan Harzemşahlar, uzun bir süre bölgeyi meşgul etmiştir.

1.6. EYYÛBÎLERİN HİZMETİNE GİRMEYEN EVVEL EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ

Celâleddin'in ölümü üzerine dağılan Harzemşahlar'ın bir kısmı, Âmid, Bingöl civarında kalmıştır. Yassı Çimen Savaşı'ndan sonra Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarına kaçan Harzemşah grubu Celâleddin'in ölümünden sonra Erzurum-Erzincan

¹⁶⁶ Cüveyni, Celâleddin'in ölümüyle ilgili farklı rivayetler olduğunu aktarmıştır. Onu öldürenlerin, üzerindeki değerli eşyalar için öldürdüğünü ve bu kişilerin üzerindeki eşyalardan dolayı şehrin yöneticisi tarafından tutuklandığını, eşyaların onlardan alındığını ifade etmiştir. Diğer rivayeti ise dağda ölen sıradan birinin Celâleddin diye defnedildiğini aktarır. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 382-384; Celâleddin'in kıyafetlerini bir yakınına giydirdiği ve öldürülen kişinin o olmadığı, Celâleddin'in daha sonra farklı şehirlerde görüldüğüne dair rivayetler de bulunmaktadır. İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 432.

¹⁶⁷ Nesevi, *Celâleddin Hârizmşah*, 236-237.

¹⁶⁸ Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/247-251.

civarına geçerek o bölgede daha önce kalan diğer Harzemşahlar ile birleşmiştir. Hatırı sayılır bir nüfusa erişen grup Ahlat ve civarını mesken tutmuştur. Celâleddin Harzemşah'ın ölümünden sonra dağılan Harzemşah askerleri, Kayır Han liderliğinde toplanmıştır. Kaynaklarımızda Harzemşahlar olarak adlandırılan bu topluluk, Moğollardan kaçan ve Celâleddin önderliğinde hareket eden savaşıtlara işaret etmektedir. Pek çok kabileyi bünyesinde barındıran Harzemşahların kahir ekseriyeti Kanglılar ve Kıpçaklardan¹⁶⁹ oluşmaktadır. Harzemşahlar doğu Anadolu'da yağmacılık faaliyetleriyle yaşamlarını sürdürmekteydiler.¹⁷⁰

I. Alâeddin Keykubad, Harzemşahların etrafa dağılmış, disiplinini kaybetmiş bir halde yolları kesmesi ve insanları esir almasından dolayı endişe duymaktaydı. Onların yanı sıra peşlerinden gelen Moğollar da doğu sınırlarında kargaşa çıkarmaktaydı. Harzemşahlardan Kayır Han, ilk başlarda Melik Şihâbuddîn Gazi'ye bağılı olarak Ahlat civarında Eyyûbîlere¹⁷¹ hizmet etmekteydi. Melik Eşref'in bu dönem de Dımaşk'a yerleşerek Bitlis ve civarında olup bitenlerle ilgilenmediğini düşünen Selçuklular, Tiflis, Bitlis ve Ahlat'ı¹⁷² ilhak ederek o bölgelere Kemâleddin Kâmyâr'ı vali tayin etmiştir. Harzemşahlar, doğu sınırlarında dağınık halde kalarak ürünleri talan etmekteydi. Ayrıca bozgunculuk yaparak sınırların güvenliğini tehlikeye attığından Selçuklu sultanı tedbir amacıyla emir Sinâneddin Kaymaz aracılığıyla Harzemşahlar ile iletişime geçmiştir. Emir, Harzemşah lideri Kayır Han'a sultan Alâeddin'in onlara değer verdiğini aktarmıştır. Can güvenliği garantisi vererek kötü muamele yapılmayacağına dair söz vermiştir. Bunun karşılığında başıboş dolaşıp yağma işlerini bırakmalarını, Kemâleddin Kâmyâr ile çalışarak Sultana tabii olmalarını istemiştir. Kayır Han'da emirleri ile görüşerek Selçuklu

¹⁶⁹ Harzemşahlar ve Kanglı-Kıpçak boyları arasındaki ilişki hakkında detaylı bilgi için bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşâ*, 388-390; Taneri, *Harezmşahlar*, 17-21; Osman Yorulmaz, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 94-102.

¹⁷⁰ Nâsirüddîn Hüseyin b Muhammed b Alî Ca'ferî Rugadî Münşî İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), 1/429; Hasan Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", *Türk Kültürü* 410 (1997), 371-372; Yürekli, "el-Melikü's Salih Hizmetinde Harizmşahlar", 258.

¹⁷¹ Başsız kalıp dağılan Harzemşahlar, kendilerine en iyi ücreti ve tımarı veren devlet ve emirlere hizmet etmeye başlamıştır.

¹⁷² İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 435.

sultanına bağlanmaya karar vermiştir.¹⁷³ Emir Kâmyâr, Kayır Han ile görüşükten sonra onlara Erzurum'u iktâ olarak vermiştir. Anadolu Selçuklularına bağlanan Harzemşahlar, Kayır Han (ö.635/1237) Kuşlu Han (ö.644/1246 sonrası), Bereke Han (ö.644/1246) ve Saru Han (ö.644/1246 sonrası) beylerin emri altında bulunan kalabalık gruplardan oluşmuştur. Bu grupların sayısı hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Birinci görüş bunların sayısının on bin yaya ve iki bin atlı olduğu, ikinci ve çoğunluğun kabul gördüğü görüş ise çocuk ve kadınlar dahil olmak üzere bu sayının on iki binden fazla olduğu yönündedir.¹⁷⁴ Alâeddin, Moğol tehlikesine karşın doğu sınırlarında Harzemşahları karakol olarak kullanmak istemiştir. Kemâleddin Kâmyâr ile görüşükten sonra kendilerine tımar olarak verilen Erzurum'a doğru yola çıkan grup, yolda Tuğtab¹⁷⁵ denilen mevkide kamp kurmuşlardır. Kamp alanında ani bir Moğol saldırısına uğramışlardır. Çok sayıda kişi bu baskında öldürülürken bazıları da vadilere doğru kaçmıştır. Bu grubun daha sonra o dönem Anadolu Selçuklularına bağlı olan Ahlat'a saldıran grup olduğu aktarılmıştır.¹⁷⁶

Bu ani saldırıdan sonra yaşanan panik hali Harzemşahların kalbine korku salmıştır.¹⁷⁷ Bu yüzden onlarla askeri bir çatışmaya girmemeye karar vermişlerdir. Hatta öyle ki bir tane Moğol askerine karşı bile başarılı olamayacaklarına dair psikolojiye bürünmüşlerdir. Ne yaparlarsa yapsınlar Moğolların kazanacağına dair hissiyat Harzemşahların hayatlarının ilerleyen aşamalarını da etkilemiştir. Selçuklu sultanı I.

¹⁷³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 87-88.

¹⁷⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 4/325; Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", 372-373; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 42-43.

¹⁷⁵ Ahlat'ın kuzey doğu kısmında Erzurum ile Ahlat arasında yer alan yeşil bir alan olarak tasvir edilen bölgedir.

¹⁷⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, 1/430-431; el-Seyyid el-Bâz el-Arini, *Moğol* (Beyrut: Dar Nuhdetü'l Arabiyye, 1981), 177; Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", 372; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 44.

¹⁷⁷ Harizmşahların, Moğollara karşı duyduğu korku hakkında İbn Bibi'nin anlattığı örnek şu şekildedir: "Saldırı sonrası Selçuklu veziri bir grup askeri bilgi almak için yollamıştır. Saldırı alanında sağ kalarak saklanan yaşlı bir kadın askerlerin yanına geldi. Bu kadın Kayır Han'ın kayınvalidesidir. 700 kişilik Moğol askerinin saldırısına uğradıklarını söyledi. Canını kurtaranlar kaçtı. Çoğu kılıçtan geçirildi. Vezir, '4 bin kişilik Harizmliler 700 kişiye mi yenildi.' diyerek ayıplayınca kadın şu cevabı vermiştir: 'Eğer bir Moğol kühahını binlerce Harizmliler süvarinin arasına atsalar, Harizmliler, darma duman olur.' Yüce Allah, Harizmlilerin kalbine öyle bir korku salmış ki anlatılması zor." Bk. İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, 1/432.

Alâeddin Keykubad, güvenlerini kazanmak ve morallerini düzeltmek amacıyla Harzemşahları, Erzurum yerine Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştirmeye karar vermiştir. Moğol saldırısına karşı Selçuklular, Ahlat'ı bir süreliğine boşaltmaya karar vermiştir. I. Alâeddin Keykubad, bundan sonra bazı Harzemşah beylerine önemli tımarlar vermiştir. Tımarlardan bazıları şu şekildedir: “*Kayır Han: Azerbaycan-Kuzey Anadolu; Bereke Han: Amasya-Kuzey-Anadolu; Kuşlu Han (Küşlü/Kişilü): Larende (Karaman Merkez)-Güney Anadolu; Yılan Noğu (Beylan Bugu): Nekide (Niğde)- Güney Anadolu*”¹⁷⁸ Bu coğrafi yerleştirme Harzemşahların bu beyliklerin içine dağıldığı anlamına gelmemiştir. Sultan, onları bu şekilde dağıtarak kontrol altına almak, malını onların yağmasından korumak ve komşularına karşı onları bir askeri güç olarak kullanmak istemiştir. Özellikle Eyyûbî Devletine doğru genişlemek için kendilerine yardım edeceklerini düşünerek atmış olduğu stratejik hamlelerden biridir.¹⁷⁹

Selçuklu sultanı, Harzemşah destekli birlikleriyle Eyyûbîlere ait alanları taciz etmiştir. Ahlat'ı, Eyyûbîlerden aldıktan sonra Eyyûbîlerin kuzey sınırlarını ihlal etmeye başlamıştır. Bu saldırılar, Melik Kâmil'in öfkesine neden olmuştur. 631/1234 yılında Melik Kâmil büyük bir ordu hazırlığına girişmiş, Eyyûbî ailesinin bütün üyelerinin bu savaşta yer almasını istemiştir. Buna karşılık, Selçuklu ordusu, Harzemşahlar, Ermeniler, Karaçlar, Franklar ve Rumlardan oluşmaktaydı. Eyyûbî ordusu bu savaşta yenilmiş, Melik Muzaffer Eyyûb (Hama meliki) ve birçok Eyyûbî emiri esir düşmüştür. Bu esirler Selçuklu sultanına gönderilmiştir. Sultan, onlara oldukça iyi davranmış ve geri göndermiştir. Bu savaştan sonra Mısır'a dönen Melik Kâmil'in, Melik Eşref ve Humus hükümdarı Melik Mücahit ile araları bozulmuştur. Zira Eyyûbî ailesi, Melik Kâmil'in aç gözlü ve yayılmacı bir politikası olduğunu düşündüğünden onun eylemlerinden rahatsız olmuşlardır.¹⁸⁰

¹⁷⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 1/433-434.

¹⁷⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 1/433; Osman Turan, *Selçuklular Döneminde Türkiye* (İstanbul: Turan Neşriyat, 1971), 377; Geyikoğlu, “Anadolu'da Kalan Harzemliler”, 372.

¹⁸⁰ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 19; İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 1/436-438; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 45-46.

Selçuklu ordusunun 632/1235 yılında Âmid'e düzenlediği seferde orduda Harzemşah askerleri de yer almıştı. Harzemşahlar, Bedreddin Lü'lü (ö.657/1259) ve Meyyâfârikîn sahibi Şihâbuddîn Gazi'ye karşı öfkelenmişlerdi. Çünkü Celâleddin, Sincâr'a gittiğinde kendisine yardım edilmemişti. 628/1231 yılında Moğol baskınından kaçarak Âmid'e gitmiş ancak şehre alınmamıştı. Meyyâfârikîn'e kaçmış ve şehirde desteksiz bırakılarak orada öldürülmüştü. Bu durum liderlerini desteksiz ve sahipsiz bırakan bu şehirlerin halkına ve hükümdarlarına karşı kin ve düşmanlık beslemesine sebep olmuştur. Bu yüzden Selçukluların, Âmid seferi sırasında Selçuklu ordusundan ayrılarak, Mardin ve Âmid civarına saldırmışlardır. Sincâr'a kadar uzanan baskınlarda, mahsuller yakılmış, kadınlar, çocuklar dahil çok sayıda insan katledilmiştir. Bu baskınlarda Diyar-ı Bekr'den Sincâr civarına kadar olan bölgelerde büyük bozgunculuk yapmışlardır. Selçuklu ordusu, Cezîre bölgesinden Harran, Ruha ve bazı kaleleri ele geçirmiştir.¹⁸¹ Buralar Melik Kâmil'in mülküydü.¹⁸² Eyyûbîler için bu durum savaş anlamına geldiğinden, 633/1236 yılında Melik Kâmil, Melik Eşref ve Eyyûbî ordusu ilhak edilen yerleri geri almak için harekete geçmiştir. Selçuklu ordusu ve Harzemşahlar Cezîre'den geri çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Melik Kâmil ise Harran ve Edessa'yı ele geçirmiş, Harran Kalesini yıkmış ve içeride bulunan Selçukluların hepsini tutsak¹⁸³ almıştır.¹⁸⁴ Eyyûbîler, Selçuklarla birlik olup topraklarına saldıran Mardin meliki Mansur el-Artuki'yi cezalandırmak için Mardin'in bazı yerleşimlerine saldırarak tasvip edilmeyen

¹⁸¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/98-99; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/313-314; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/307.

¹⁸² Melik Kâmil, Selçuklu sultanın Cezîre bölgesine göz diktiğinden haberdardı. Bu yüzden büyük bir ordu hazırlayarak önce 629 yılında Âmid'i almış sonra Hasankeyf alınmıştır. Böylece Artukluların bu kolları son bulmuştur. Melik Kâmil bu bölgeye oğlu Salih Necmeddin Eyyûb'u naip olarak atamıştır. Kaya, *Selâhaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*, 226-232; Aydın, "Melik Kâmil Dönemi", 263.

¹⁸³ Melik Kâmil'in, Harran ve civarında esir aldığı Selçuklu askerlerine muamelesi sert olmuştur. Eyyûbîlerin diğer meliklerinin yaptığı uygulamalarla bağdaşmayan bu hareket hem Alâeddin'i kızdırmış hem de Eyyûbî meliklerinden tepki almıştır. Çünkü esirler Mısır'a bağlanarak gönderilmiştir. Bazıları yolda kaba kuvvete maruz bırakılmış bazıları da zor şartlardan dolayı ölmüştür. Ölen kişi sayısının üç binden fazla olduğu aktarılmaktadır. İbnü'l Âmid, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 19-20.

¹⁸⁴ İbnü'l 'İbrî, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 435-436; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/109-110.

filler gerçekleştirmiştir. Aktarıldığına göre Camilere sığınanlar dışında sağ kalan olmamıştır.¹⁸⁵

Bu sıralarda Musul sahibi Bedreddin Lü'lü, Melik Eşref'e Moğol tehlikesini bildirmiştir. Ancak haber Eyyûbi sultanına ulaşana kadar Moğol birlikleri Dicle Nehrini aşmış ve Sincar'a ulaşmıştır. Eyyûbî ordusu Fırat Nehri'ni aşıp Şam'a çekilince Moğollar da geri dönmüştür. Moğolların doğuya çekilmesi, Eyyûbîlerin de Cezîre'den çekilmesiyle bu bölge Harzemşah destekli Anadolu Selçuklularının at koşturduğu bir alana dönüşmüştür. Harzemşah ve Selçuklu müttefiki Mardin hâkimi Melik Mansur, Nusaybin'e kadar olan alanları yağmalamışlardır. Harzemşahlar buralara saldırmış, yağmalamış, insanları katlederek büyük tahribatlar bırakmışlardır.¹⁸⁶ Yine 634/1237 yılındaki Âmid şehri kuşatılmasına katılan Harzemşahlar bu şehir halkına da kin beslemekteydiler. Âmid civarı da yağma, talan ve katliamlardan nasibini almıştır. Âmid kuşatmasından bir süre sonra kış soğuğu bastırınca Anadolu Selçukluları ve Harzemşahlar kuşatmayı ileri bir tarihe atmak kaydıyla kaldırmışlardır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/336; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/315-316; İmaduddin Halil, *İmaratu Artukiyye fî'l Cezireti ve's Şam* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 190; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 46-47.

¹⁸⁶ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/33337; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/316; Halil, *İmaratu Artukiyye fî'l Cezîreti ve's Şam*, 190.

¹⁸⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, 1/446-447.

İKİNCİ BÖLÜM

MELİK SALİH NECMEDDİN EYYÛB EYYÛBÎ SULTANI OLMADAN ÖNCE HARZEMŞAHLARLA İLİŞKİLER

2.1. HARZEMŞAHLARIN EYYÛBÎLERİN HİZMETİNE GİRMESİ

Harzemşahların Anadolu Selçuklu Devleti'nin emrine girip onlarla hareket ettiklerine bir önceki bölümde değinilmişti. Alâeddin Keykubat, Harzemşahlar'a ikramlarda bulunmuş ve yaşamlarını sürdürebilecekleri alanlar tahsis etmişti. Dolayısıyla aralarında ilk başta bir sorun vuku bulmamıştı. I. Alâeddin, 634 yılında askerlerini Şam'ın alınması için Kayseri'de toplamış, yönetimde bazı uygulama değişiklikleri yaparak veliaht olarak oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı atamıştı. Aynı zamanda Harzemşahların büyüklerinden Kayır Han'a kendilerine verilen ilk tımarlar arasında yer almamasına rağmen Sivas'ın yönetimini vermişti. Söz konusu şehrin onlara verilmesi Harzemşahları, Şam bölgesi ve civarındaki fetihlerden uzak tutmak için verilmiş olabilir. Zira Sivas, coğrafi olarak Şam'a giden yollar üzerinde yer almamaktaydı. Ancak işler hicri 634 yılı zilhicce ayının yedinci gününde I. Alâeddin Keykubat'ın aniden ölümüyle değişmişti. Alâeddin'in planlarının gerçekleşmemesinin yanı sıra Harzemşahlar içinde işler yolunda gitmemişti. Alâeddin'in diğer oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev (ö.643/1246), işleri lehine çevirerek devletteki emirlerin ve otoritenin çoğunun desteğini alıp saltanatı ele geçirmişti.¹⁸⁸

Gıyâseddin'in saltanata el koymasına, önde gelen bazı emirlerden Hüsâmeddin Kaymerî, Kemâleddin Kâmyâr ve Harzemşah lideri Hüsâmeddin Kayır Han kabullenmemişti. Bu muhalif cephenin ilk amacı İzzeddin Kılıç Arslan'ı tahta oturtmak

¹⁸⁸ İbn Bîbî, *el-Evamirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, 2/19-21; İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 437; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/134; Ahmet b. Lütfullah Münecimbaşı, *Camiü'd Duvel: Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Öngül (İzmir: Akademi Kitabevi, 2001), 2/81-83; Turan, *Selçuklular Döneminde Türkiye*, 404; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 49.

olmuştu. Zira bu konuda Alaeddin'e borçlu hissetmekteydiler.¹⁸⁹ Bir süre sonra emirler II. Gıyâseddin'in saltanatını kabullenirken Harzemşah lideri ise gönülsüzce biat etmek zorunda kalmıştı. Bu biatin yanında bir de Sâdeddin Köpek'in (ö.636/1238) sultanı kışkırtması sonucunda tecrübesiz Gıyâseddin'in, Kayır Han'a şüphe duymasına yol açmıştı. Söz konusu emir, sultan Gıyâseddin'i, Kayır Han aleyhine “*Bu sizin emrinizden çıkacaktır. Eğer gitmesine izin verirsiniz ordumuz hakkındaki bilgileri düşmanlarımızla paylaşacaktır...*” diyerek kışkırtmaktaydı.¹⁹⁰

Sâdeddin Köpek'in iftirasına uğrayan Harzemşah lideri, gece baskınıyla önce saraya getirilmiş ardından zincire vurularak Zamandu (Pınarbaşı) Kalesi'ne hapsedilmişti. Bu arada İbn Vâsıl, tutuklanan kişinin Bereke Han olduğunu aktarmıştır. Bereke Han isminin geçtiği bir diğer kaynak, Ebu'l Fida'nın “*el-Muhtasar*” eseridir. Bazı çalışmalarda Ebu'l Fida'nın Ferhan¹⁹¹ ismini zikrettiği ifade edilse de doğru olan Bereke Han'ı zikretmiş olmasıdır.¹⁹² Ancak Bereke Han'ı ilerde Harzemşah grubunun lideri olarak görmekte ve tarihi kaynaklarda ismini vuku bulan hadiselerde okumaktayız. Bu durumda Harzemşahların önde gelen iki lideri de tutuklanmış olabilir. Tutuklandıktan sonra Kayır Han ölmüş, Bereke Han ise II. Gıyâseddin'den kaçmış olabilir.¹⁹³ İbn Bibi ise Kayır Han ismini aktarmıştır. Bu konuda İbn Bibi'nin görüşü akla daha yakın görünmektedir. Zira İbn Bibi'nin babası, I. Alâeddin Keykubad ve oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemlerinde kâtip olarak görev yapmıştır. Babasının ölümünden sonra ise babasının görevlerini üstlenen Bibi, Selçuklu hizmetinde Gıyâseddin ile çalışmaya devam etmiştir.

¹⁸⁹ Kayır Han, Kemaleddin Kâmyâr'a şunları söylemiştir: “İzzeddin saraydadır. Sultan Alâeddin'e verdiğimiz sözü tutup onu sultan yapalım.” Ancak emir Kemaleddin harekete geçmemiştir. Turan, *Selçuklular Döneminde Türkiye*, 404.

¹⁹⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 2/23; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 136-138.

¹⁹¹ Yürekli, “el-Melikü's Salih Hizmetinde Harizmşahlar”, 258.

¹⁹² Ebu'l Fida, Bereke Han'ın tutuklanmasından bahseder ancak öldürölüp öldürölmediği hakkında bilgi vermemiştir. Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/261; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 272; Taneri, “Hârizmşahlar”, 16/230; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 51.

¹⁹³ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/232; İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 2/23; İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 437-438; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/134-135; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 50-51.

Ayrıca İbn Vâsıl ve aksi yönde bilgi nakleden diğer müverrihlerden¹⁹⁴ dönemin olaylarına şahitlik açısından daha erken dönemde yaşamıştır.¹⁹⁵ İbnü'l Adîm, bu tarihlere yakın bir dönemde Halep Eyyûbî melikinın elçisi olarak Kayseri'ye gitmiştir. O da tutuklanan kişinin Kayır Han olduğunu nakletmiştir.¹⁹⁶

Kayır Han'ın tutuklandıktan bir süre sonra ölmesi, diğer Harzemşahların tepki göstermesine yol açtı. Harzemşah emirleri her biri farklı yerlere dağılarak önlerine çıkarak yağmalamış, ülkeyi adeta kaos ortamına sürüklemişlerdir. Doğuya ilerleyen Harzemşahlar,¹⁹⁷ Malatya yakınlarında meşhur Ziyad Kalesine¹⁹⁸ varmışlardır. Harzemşah birliğini, kalenin komutanı Emir Seyfûddeve Subaşı İrtekiş ve kalenin sahibi Şemseddin Bayram durdurmuştur. Harzemşahlar, çatışma çıkmadan önce Selçuklu askerlerinden yolu açmalarını istemiştir. Onları ikna etmek için de şu cümleleri kullanmışlardır: "...*Sultan Alâeddin sayesinde başıboşluğu bırakıp onun hizmetine girdik. Ancak yeni sultan suçsuz yere liderimiz Kayır Han'ı hapsettirip onu orda ölüme terk etti. Bu yüzden sultana güvenimiz kalmadı...*" Taraflar arasında çıkan çatışmada Ziyad Kalesi sahibi Bayram ve birçok asker öldürülürken Seyfûddeve ise esir düşmüştür. Harzemşahlar, önemli miktarda ganimet ele geçirmiştir. Bundan sonra Harzemşahlar, Sümeysat¹⁹⁹ kasabasına baskın düzenlemiş, oradan Süveyda'ya²⁰⁰ giderek Cezîre yönüne ilerleyip Harran, Rakka ve Suruç bölgelerini ele geçirmişlerdir. Süveyda'yı (Siverek)

¹⁹⁴ Tarih ilmi ile ilgilenen tarihi olayları yazan kimselere verilen isimdir.

¹⁹⁵ Abdülkerim Özeydin, "İbn Bîbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1999), 379.

¹⁹⁶ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/231-232; Turan, *Selçuklular Döneminde Türkiye*, 403-407.

¹⁹⁷ Harzemşahlar'ın bir kısmının Anadolu'da kaldığına dair çalışmalar mevcuttur. Bk. Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", 374.

¹⁹⁸ Ziyad Kalesi veya Hartibert, Diyârbekr'in en uzak yerinde Malatya ve Bilad-ı Rum arasında iki günlük mesafede bulunan yerleşim yeridir. Bk. İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 438; Günümüzde Elazığ ilinde yer alan Harput olduğu söylenilmektedir. Bk. Mehmet Ali Ünal, *Harput Sancağı*, ts., 11-12.

¹⁹⁹ Fırat Nehri'nin batı kıyısında, Bilad-ı Rum tarafında kalan, Ermenilerin yaşadığı bir kaledir. Bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dar Sadr, 1995), 3/258; Günümüzde Adıyaman iline bağlı Samsat ilçesinin bulunduğu konumdur. Bk. "Tarihi Yapı" (Erişim 28 Ocak 2024).

²⁰⁰ Diyâr-ı Mudar'da Harran ve Bilad-ı Rum arasında, halkı çoğunlukla Ermeni olan meşhur bir belde. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/286; Günümüzde Urfa'ya bağlı olan Siverek ilçesi olduğu aktarılmaktadır. Bk. Mehmet Azimli, "İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2001), 171.

geçtikten sonra Kongar isimli bir kumandan önderliğinde bir kısım Harzemşah, Halep Eyyûbîlerinin hizmetine girmiştir.²⁰¹

Harzemşah askerlerinin, Cezîre’de yaptıkları yağmalar, bölge Meliklerini zor durumda bırakmıştır. Şam, Diyâr-ı Bekr, Diyâr-ı Rebîa ve Diyâr-ı Mudar melikleri Harzemşahların ne yapacağı belli olmayan davranışları ve saldırıları karşısında sınırlarını koruyabilmek için komutanlara taahhütler ve tavizler vermek zorunda kalmıştır. Komutanlar da Harzemliler ile aralarında saldırmazlık antlaşmaları yapmışlardır. Buna rağmen Harzemşahlar, kervanlara ani baskınlar yapmaya devam etmiştir. Harzemşahların oluşturduğu tehlike ortamı, bölgeyi ekonomik anlamda zor durumda bırakmıştır. Ekonomik istikrar bozulmuş, güvensizlik vaziyeti vuku bulmuştur. İnsanların mahsulleri yakılmış malları yağmalanmıştır. Haliyle bu durum insanların ekim, hasat ve hayvan otlatma faaliyetlerini gerçekleştirememesine neden olmuştur. Ticaret kervanlarına yapılan saldırılar ticaret kervanlarının ya durmasına ya da başka yollara yönelmelerine yol açmıştır. Mal arzında düşüş gıda tedarikinin zorlaşmasına ve fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Ekonomik zorluk insanları, hayatlarını idame edemez hale getirmiştir.²⁰²

Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev, konuyla ilgilenererek durumu düzeltmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu yüzden ilk önce Kemâleddin Kâmyâr’ı daha sonra ise Mecdüddin Muhammed Tercümânî’yi²⁰³ (ö.670/1272), Harzemşahlarla arabuluculuk yapması için göndermiştir. Tercümânî, onları Selçuklu Ülkesine çağırarak ve Selçuklu sultanına hizmet etmesini istemiştir. Harzemşahlar, sonraki gün toplanıp elçiye: “*Biz Kayır Han olayı yüzünden ayrılığa düştük. Bizi almaya gelen emirlerle çatışmak zorunda*

²⁰¹ İbnü’l ‘İbri, *Târihu Muhtasari’d Düvel*, 438; Süleyman Özbek, *Türkiye Selçukluları- Eyyûbî İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 195; Kazım Paydaş, “Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran Civarına Yerleşen Harzemliler”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 150 (2004), 158.

²⁰² İbn Bibi, *el-Evamiirü’l Alaiyye fi’l Umuri’l Alaiyye*, 2/24; Ebü’l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari’l Beşer*, 2/261; Selim, *el-Etrakü’l-Harezmiyyun fi’ş-Şarki’l-Edna’l-İslâmî*, 51-52.

²⁰³ Mecdüddin Tercümânî, İbn Bibi’nin babasıdır. Harzemşahlar Devletine hizmet etmiş bir devlet adamı olan Tercümânî, Ahlat kuşatması sırasında Kemaleddin Kâmyâr ile tanışmış, Celâleddin’in vefatından sonra ise Anadolu Selçuklularının hizmetine girmiştir. Celâleddin döneminden beri, Harzemşahlar tarafından saygı duyulan ve sevilen biridir. Özeydin, “İbn Bibî” (1999), 379.

kaldık. Hala o engelin çıkmazındayız. Nasıl olur da ayaklarımızı o varlığın (Selçuklu sultanı) kilimine basarız. Buna rağmen zorlukla ele geçirdiğimiz bu beldeleri padişahın mülkü arasına sayarız. Onun için düşmanla savaşıp canımızı tehlikeye atacağız...” diyerek sultana bağlılık bildirmiştir. Buna rağmen geri dönmeyen grup bir süre sonra tekrar taşkınlık yapmaya başlamıştır. II. Gıyâseddin’in ülke içinde otoritesini sağlamaya ihtiyacı vardı. Özellikle komşuları Eyyûbîler ve Moğollara karşı güçlü olmak için Harzemşahların dönmesini istemiştir. Netice itibariyle Harzemşahlar, Cezîre’ye kaçıp Harran, Suruç, Ruha, Rakka ve Re’sul’ayn şehirlerini ele geçirerek, günlerini ticaret kervanlarına ve çevre kasabalara saldırarak güçlerine güç katarak geçirmişlerdir.²⁰⁴

2.1.1. Melik Salih Eyyûb’un Harzemşahlarla Anlaşması

Moğollar tarafından doğu yönünden tehdit edilen İslam Coğrafyası, bu hassas döneminde, insanların, Harzemşahların tarif edilemeyecek kadar sertlik, zulüm ve yabaniliklerine katlanmak zorunda kalmasına sebep olmuştur. Bu durum onları bıktırmış ve insanlarda paniğe yol açmıştır. Bölge ahalisi, batıda Haçlılar tarafından, kuzeyde ise Eyyûbî hükümdarları ile muhalifleri olan Anadolu Selçukluları arasında devam eden çatışmalardan yeterince mustarip olmuşken şimdi de Harzemşahların öngörülemeyen zorbalık ve baskınları ile yeni bir kargaşa ortamı oluşmuştur. Bu dönemde Eyyûbîler’in Cezîre sorumlusu Salih Necmeddin Eyyûb’tu. Salih Necmeddin Eyyûb, babası adına Cezîre naipliği yapmaktaydı. Dicle Nehri yanında yer alan Hasankeyf’i yönetim merkezi olarak seçmiştir. Doğal olarak Harzemşahların, bu bölgede hesapta olmayan faaliyetleri onu yakından ilgilendirmiştir. Harzemşahlar ile yakın münasebetleri, Eyyûbîlerin kendi içinde sıkıntılı olduğu, meliklerin rekabet halindeki bir döneme denk gelmiştir. Salih Eyyûb’un, sınırlarına gelen bu gücü kontrol etmesi ve durumu düzeltmesi gerekmiştir.

²⁰⁴ İbn Bibi, *el-Eyamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 2/23-24,39; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/261; Özbek, *Türkiye Selçukluları - Eyyubi İlişkileri*, 199-200; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 53.

Bunun için onları istihdam etmeyi düşünen Salih Eyyûb, onlarla anlaşarak onları hizmetine almak istemiştir.²⁰⁵

Çok geçmeden Bereke Han (Berkehan/BarakaHan), Kuşlu Han (Güçlühan/Kişluhan), Saru Han, Fer Han ve Celâleddin'in hacibi Berdi Han liderliğinde Harzemşah ekibi ve yanlarında emirler, süvariler ile on beş binden fazla Harzemşah ekibi, Salih Eyyûb'a gitmişlerdir.²⁰⁶ Salih Eyyûb, onları maiyetine almıştır. Babasının emirlerinin görevlerini Harzemşah beylerine vererek onları Diyâr-ı Mudar'a yerleştirmeyi planlamıştır. Emirler, bu durumdan rahatsız olup Salih Eyyûb'dan ayrılarak Mısır'a Melik Kâmil'e gitmiş ve durumu ona arz etmişlerdir. Bu yüzden başlangıçta durumdan rahatsız olan Melik Kâmil, Mısır'dan Cezîre yönüne sefere çıkmıştır. Buna mukabil Salih Eyyûb, babasına bir mektup yollayarak ondan af dilemiştir. Ayrıca mektupta Harzemşahların kendisine başvurduğunu ve sayılarının fazla olduğunu, onlarla başa çıkamadığını, onları ülkesinden kovmaya gücünün yetmediğini hatta Harzemşahların, kendisini Cezîre'den çıkarmasından korktuğunu da belirtmiştir. Babası da özrünü kabul etmiş ve onun bu kararını tasdik etmiştir. Salih Eyyûb, babasının onayını alır almaz Harzemşahları Cezîre'ye yerleştirmiştir. Bu sayede bölgedeki diğer emir ve beyler²⁰⁷ kadar güçlenmiştir. Bu arada Harzemşahlar, Melik Salih Eyyûb'un babası tarafından Kahire'den Cezîre'ye yollandığını ve korumasız olduğunu bildiklerinden onun, kendilerine muhtaç olduğunu düşünmüşlerdir. Harzemşahlar, bu durumun onlar için büyük bir fırsat olduğunun bilincindeydiler. Salih Eyyûb'un Dimaşk arzusunun da bilmekte olduklarından onun

²⁰⁵ Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/261; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 233; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 273; Bedrettin Basuğuy, "Eyyûbiler Döneminde Harran (578-1182/658-1260)", *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran*, ed. Kasım Şulul (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018), 91-92.

²⁰⁶ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 27; İzzeddin Muhammed İbn Şeddad, *el- A'lakü'l Hatire fî Zikri Ümerai's Şam ve'l Cezire* (Dimaşk: Vizaretü's Sekafe, 1928), 3/98; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbiler- Memlûkler (1193-1260)*, 142.

²⁰⁷ Güçlü olduklarına dair ön plana çıkan isimler Musul emiri Bedreddin Lü'lü ve Mardin sahibi Melik Mansur el-Artuki'dir.

yanında kaldılar. Böylece Celâleddin'den sonra Anadolu Selçuklularının hizmetine giren Harzemşah askerleri Eyyûbîlere dahil olmuşlardır.²⁰⁸

2.2. CEZİRE BÖLGESİNDE EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ

Şam sahibi Melik Eşref'in h.635 yılı muharrem ayının dördünde vefatı ile Salih Necmeddin Eyyûb'un Harzemşah birlikleriyle kuvvetlendirdiği gücünü sınama fırsatı doğmuştur. Çünkü Melik Eşref yerine Dımaşk hâkimi olan kardeşi Melik Salih İmadeddin b. Âdil, oğlu Mansur Nureddin Mahmud'u doğuya sefere göndererek Melik Eşref'e ait olan Sincar, Habur ve Nusaybin'i teslim almıştır. Bu sırada Dımaşk'a gelen Melik Kâmil de oğlu Salih Necmeddin Eyyûb'u, Sincar'a göndermiştir. Ordusuna dahil olan yeni kuvvetler ile Sincar'a giden Salih Necmeddin, Sincar, Habur ve Nusaybin'i amcasının oğlundan almıştır.²⁰⁹

Melik Kâmil'in 631/1233 yılında Anadolu Selçukluları üzerine gerçekleştirdiği seferde Humus sahibinin, kendisi aleyhine faaliyetlerinden dolayı Melik Kâmil, Humus sahibine düşmanlık beslemekteydi. Bu yüzden oğlu Salih Necmeddin Eyyûb, babasının emri ile Fırat'ın batısında Rakka ile Âna²¹⁰ arasında bulunan ve Humus sahibi Melik Mücahit Esedüddin Şirkuh'a ait olan el-Rahbe²¹¹ kuşatmasına Harzemşahlar ile katılmıştır. Kuşatma sırasında babası Melik Kâmil'in ölüm haberi geldiğinde kuşatmayı kaldırmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Harzemşahlar, Salih Eyyûb'a isyan ederek onu tutuklamak istemiştir. Ayrıca hazinelerini ve ağırlıklarını yağmalamışlardır. Salih Eyyûb,

²⁰⁸ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/134-135; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/261; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/145; Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler-Memlûkler (1193-1260)*, 142; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 54-55.

²⁰⁹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/153.

²¹⁰ Âna: Rakka'ya yakın bir mevkide yer alan Fırat nehrine hâkim, Cezire'nin kasabalarından biri kabul edilen yerleşim yeridir. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/81.

²¹¹ İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 438.

her şeyini bırakıp ortadan kaybolmuştur. Fırat Nehrini aşarak Sincar'a giden Salih Eyyûb, bu defa Musul sahibi Bedreddin Lü'lü tarafından kuşatma altına alınmıştır.²¹²

Harzemşahların, Rahbe kuşatmasında Melik Salih Eyyûb'a isyan etme sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte belli başlı bazı ihtimaller üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, Harzemşahlar, bu kuşatmadan çok fazla beklenti içerisine girmiş, ölüm haberi ile kuşatma kaldırılınca ganimetten pay alamayacaklarını düşünüp Salih Eyyûb'a öfkelenmiş olabilirler.²¹³ İkinci ihtimal, Salih Eyyûb'un babası ölünce onun topraklarına göz dikmiş ve ondan daha fazla pay almak istemiş olabilirler.²¹⁴ Son olarak Melik Salih'in itaatinden çıkarak bağımsız hareket ederek yağma ve talan ile daha çok mülk edinmeyi istemiş olabilirler. Üç ihtimal de Harzemşahların daha çok mal-mülk edinme isteğini ortaya çıkarmıştır. Görünüşe göre Harzemşahlar, kendilerine verilen toprakların yeterli olmadığını düşünerek daha çok ganimet edinmek için tabi oldukları Eyyûbî melikine isyan etmiştir.²¹⁵

Salih Eyyûb, kuşatma altındayken Harzemşahlar, bir çadırdan diğerine gezerek talan işlemine devam etmişlerdir. Önlerine geleni yiyip içip keyiflerine bakmış, Salih Eyyûb'un içerisinde bulunduğu zor durumu umursamamışlardır. Bu sırada Salih Eyyûb, Musul sahibi ile uzlaşma yolları aramasına rağmen Musul sahibi, onun bir kafes içerisinde Bağdat'a götürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bedreddin Lü'lü, Salih Eyyûb'un kibirli ve zorba olduğunu düşündüğünden ondan nefret etmiştir.²¹⁶

²¹² Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/345; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/341; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/178; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/149-150; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 56; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbiler*, 47-50.

²¹³ Bahattin Kök, "el-Melikü's-Sâlih, Eyyûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/81.

²¹⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/178.

²¹⁵ Makrizi, *Kitabü's Sülük li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/384.

²¹⁶ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/241; Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/345; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/265; Makrizi, *Kitabü's Sülük li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/384.

Salih Eyyûb, Harzemşahlardan kaçtığı sırada, oğlu Muğis Ömer'i Harran'da bırakmak zorunda kalmıştı. Bu sırada Harzemşahlar, Cezîre'de canlarının istediği şekilde hareket etmişlerdir. Harzemşahlar, Muğis Ömer'in bulunduğu Harran Kalesine gittiklerinde insanlar paniğe kapılmıştır. Muğis Ömer de onlardan korkarak Caber Kalesine²¹⁷ sığınmıştır. Muğis ve yanında bulunanlar, Harzemşahların yağmasından nasibini almıştır. Salih Eyyûb'un oğlu, oradan da Menbiç'e kaçarak babasının halası Dayfe Hatun'a sığınmıştır. Dayfe Hatun, küçük torununun vasisi sıfatıyla Halep'i yönetmekteydi. Yeğenin uğradığı taciz ve maruz kaldığı zorluklara çok fazla aldırış etmemiş, "*Rum Ülkesi sultanı seni bizden isterse seni koruyamayız.*" diyerek onu geri göndermiştir. Halep ve Anadolu Selçukluları müttefik olduklarından, II. Gıyâseddin Keyhusrev, Melik Muğis Ömer'i isterse Halep nâibesi onu vermek zorunda kalabilirdi. Bu arada iki devlet arasında sıhriyet²¹⁸ bağı da bulunmaktaydı. Anadolu Selçuklu sultanı, önce akrabalık bağı kurmuş sonra da Halep'te hutbeyi kendi adına okutmuştur. Dayfe Hatun, bu yüzden endişelenmiş ve Muğis'i geri göndermiştir.²¹⁹ Bu durumu fırsat bilen Selçuklu hükümdarı da Cezîre'ye göz dikmiştir. Böylece Cezîre tekrar bir kaos ve korku bataklığına dönüşmüştür.²²⁰

II. Gıyâseddin, Cezîre bölgesine ordusunu gönderip bölgeyi kontrol altına almaya çalışmıştır. Bölgede bulunan Salih Necmeddin Eyyûb'un mallarına el koymuştur. II. Gıyâseddin Keyhusrev, kendince Salih Eyyûb'un rakibi olan Eyyûbî meliklerine bazı yerleri paylaşmış kendi adına hutbe okutmuştur. Edessa ve Suruç'u Halep hükümdarı

²¹⁷ Fırat Nehrinin sol tarafında Rakka'nın batısında Fırat Nehrine hâkim bir tepenin üzerinde yer alır. Geçim kaynağı bol olan kalenin çok sayıda pazarı bulunulmaktaydı. İslamiyet'ten önce Devser Kalesi olarak adlandırılmıştır. İbn Şeddad, *el- A' lakü'l Hatire fi Zikri Ümerai's Şam ve'l Cezire*, 3/110-111.

²¹⁸ II. Gıyâseddin, Melik Aziz Muhammed'in kızı Gaziye Hatun ile evlenmiş, kız kardeşi Melike Hatun (Melike Hatun'un annesi, Melik Adil'in kızıdır.) ile de Halep'in genç hükümdarı Melik Nasır Yusuf evlenmişti. Ali Sevim, "Keyhüsrev II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2022), 25/348.

²¹⁹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/241-242; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/265; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/385; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 57; Basuğuy, "Eyyûbiler Döneminde Harran (578-1182/658-1260)", 92-93.

²²⁰ İbn Şeddad, *el- A' lakü'l Hatire fi Zikri Ümerai's Şam ve'l Cezire*, 3/200-201; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/242; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/187; Ahmet Demir, *Urfa ve Çevresi Eyyubiler Tarihi* (İstanbul: Kent Yayınları, 2008), 106.

Melik Nâsır'a, Âna ile Habur'u diğer müttelikleri Humus sahibi Melik Mücahid Esedüddin Şirkuh'a tahsis etmek niyetinde iken Sincar ve Nusaybin'i ise mütteliki Mardin hükümdarı Melik Mansur el-Artukî'ye vermişti. Yalnız burada şöyle bir sorun bulunmaktaydı. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in kafasına göre dağıttığı bu bölgelerin, Eyyûbîlerin toprağı olmasıydı. Bir de bütün bunların üstüne Âmid ve Sümeysat'ı da kendi hususi mülklerine dâhil etmeye karar vermişti. Olup bitenler karşısında Harzemşahlar, Anadolu Selçuklularının Cezîre'deki faaliyetlerinden durumun kendileri içinde artık risk oluşturduğunu fark etmişlerdi. Çünkü onlarda II. Gıyâseddin'e teslimiyet çemberinin içine dâhil olmak üzereydiler. Merkezleri olan Harran'a yakın mesafede bulunan Mardin sahibi Melik Mansur el-Artukî ile ittifaka yönelmişlerdi. Bu ittifak çerçevesinde Melik Salih'e ait olan Harran, Edessa ve çevre yerleşimlere baskınlar düzenleyerek önlerine çıkana yağmalamışlardı. Özellikle Cezîre'de Harran halkına sert davrandıkları aktarılmıştır.²²¹

Salih Eyyûb, girdiğı çıkmazda en iyi çıkar yolun Harzemşahlar olduğunu düşünerek onlarla uzlaşmaya gitmeye karar vermişti. Mirat'ül Zaman eserinde İbnü'l Cevzi, Salih Necmeddin Eyyûb, "*Yardım için adeta onlara yalvardı.*" demektedir.²²² Salih Eyyûb, Harzemşahlar ile anlaşması için Sincar kadısı, Bedreddin Yusuf b. Hasan es-Sincâriyi (ö.663/1265) göndermişti. Onu, kuşatma esnasında duvardan iplerle gizlice dışarı çıkarmıştı.²²³ Kadı, Harzemşahlara ulaşp Bedreddin Lü'lü ile savaşmaya onları ikna etmişti. Bu arada Melik Muğis Ömer ise Halep'ten Harran'a dönmüştü. Onu burada Sincar'dan gizlice kaçp Harran'a Harzemşahlar ile anlaşmaya gelen Kadı Sincari karşılamıştı.²²⁴ Harzemşahlar ile yaptığı anlaşma çerçevesinde onlara bol bol hediyeler ve istedikleri diğer şeyleri vermişti. Edessa, Harran Nusaybin ve çevresindeki yerlerden

²²¹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/241-242; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/185-186; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/384.

²²² Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/345.

²²³ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/241-242; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/265; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/384.

²²⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/187; Hanbeli, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 33.

Harran, Edessa ve Nusaybin, Bereke Han'a; Rakka ise Saru Han'a tımar olarak verilmişti.²²⁵

Hicri 635/ miladi 1238 yılında Kanglı-Kıpçak grubu, Musul sahibi Bedreddin Lü'lü'nün zenginliğini bildiklerinden bu sefere büyük bir şevkle katılmışlardı. Musul sahibinin çok iyi cins atları ve büyük servetinin yanı sıra ordusunun da zenginliğinin kendilerine ganimet olacağını düşünen grup, Harran'dan birliklerini toplayıp Bedreddin Lü'lü ile savaşmaya Sincar'a yönelmişlerdi. Harzemşahlar karşısında Bedreddin Lü'lü ezici bir yenilgi aldı. Sincar'da kuşatıldıktan sonra zor durumda kalan Bedreddin Lü'lü, bindiği at dışında her şeyini geride bırakarak kaçmak zorunda kalmıştı. Harzemşahlar, askerlerini öldürüp onları esir almıştı. Musul sahibinin geride bıraktığı büyük ganimete çöken Harzemşah askerleri, Parasını, hazinelerini, atlarını ve diğer kalan her şeyini yağmalamışlardı. Bu kuşatmadan ele geçirilen mallar o kadar fazlaydı ki paha biçilemez değerli eşyalar çok düşük fiyata satılmıştı. İslam tarihi kaynakları bu durumu şu şekilde örneklendirmektedir: “İki yüz dirhem değerindeki gümüş hokkayı, beş dirheme, bakır leğen ve yaklaşık üç yüz dirhem değerindeki ibriği yirmi dirheme sattılar.” Musul zaferi sonrasında Harzemşahlar, hep bir ağızdan şarkılar söyleyip eğlendiler.²²⁶

Salih Eyyûb ve Harzemşahlar arasında yapılan antlaşmanın önemli sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır: Sincar'daki savaştan sonra Harzemşahlar stratejik askeri güç olarak kendilerini bir kez daha kanıtlamıştır. Salih Eyyûb ise doğudaki hükümdarlar arasındaki prestijini geri kazanmış ve rakiplerine gücünü göstermiştir. Salih Eyyûb, Harzemşahlar sayesinde Sincar kuşatmasından kurtulup Hasankeyf'teki idareyi geri alarak saltanatını yeniden tesis etmiştir. Bu antlaşma, Mardin sahibi ve Harzemşahlar

²²⁵ İbn Şeddad, *el- A'lakü'l Hatire fi Zikri Ümerai's Şam ve'l Cezire*, 3/200; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/242; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/265; Zehebi, *el-İber fi Haberi men Çaber*, 3/221-222; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/385; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 58.

²²⁶ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/345; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/242-243; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/186; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/150; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/386; Ebu'l Mehasin Cemaleddin İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z Zahire fi Mülûki Mısır ve'l Kahire* (Lübnan: Dar el- Kutub el-İlmiah, 1992), 6/265-266.

arasındaki ittifakın bozulmasına da yol açmıştır. Hicri 638 yılında Eyyûbîlerin içinde bulunduğu karışık ortamdan istifade etmek isteyen II. Gıyâseddin, Âmid kuşatması için hareket etmiş ve ordusunu yakın bir mevzide konuşlandırmıştı. Anadolu Selçukluları şiddetli bir kuşatma sonrasında Âmid'i ele geçirmişlerdir. Salih Eyyûb'un oğlu Muazzam Turan Şah, bazı kalelerde Anadolu Selçuklularıyla savaşmıştır. Salih Eyyûb, Harzemşah askerlerine, Muazzam Turan Şah'ın yardımına gitmeleri için emir vermiştir. Harzemşah ordusu Âmid'e gidip Selçuklu ordusuyla savaşmıştır. Harzemşahların gelişiyle Anadolu Selçukluları Âmid'i alamadan geri dönmüştür. Harzemşahların desteği sayesinde esaretten kurtulan Muazzam Turan Şah da Hasankeyf'e babasının yanına gitmiştir.²²⁷ Cezîre Bölgesinde Eyyûbî-Harzemşah ilişkileri h. 639 yılında Meyyâfârikîn sahibi Şehâbeddin Gazi ile aralarında gerçekleşecek ittifak ile yeni bir veçheye evrilecektir.²²⁸ Salih Necmeddin, bazen kendisine itaat eden bazan da kendisine baş kaldıran Harzemşahlar ile bağlarını güçlendirmek istemiştir. Bu nedenle annesinden olan kız kardeşini Harzemşah reisi Bereke Han ile evlendirmişti ve oğlu Muğis Ömer'in de Bereke Han'ın kızıyla evlenmesine karar vermişti.²²⁹

2.3. ŞAM BÖLGESİNDE EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ

Hicri 635 yılında Dımaşk şehrinde, Muharrem ayının dördünde vefat eden Melik Eşref, diğeri aynı yılın recep ayının yirmi birinde vefat eden ağabeyi Sultan Kâmil, üçüncüsü Cemaziyülevvel ayının on dokuzunda oradan sürülen Melik Salih İsmail ve son olarak Melik Cevad Yunus, hüküm sürmüştür.²³⁰ Melik Eşref, vefat ettikten sonra onun yerine kardeşi Melik Salih İsmail Dımaşk'ta hükmetmiştir. Ancak Melik Kâmil, Dımaşk'ı kardeşi Melik Salih İsmail'den almış ve Melik Kâmil'in ölümünden sonra Dımaşk'ın

²²⁷ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/372; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/243; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/385; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 59.

²²⁸ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/374; Hüseyin Kâzım Hyun, "el-Harezmiyye fî Bilâdi Şâm ve'l-Cezîre", *Mecelletü Diyâlâ li'l-Buhûsi'l-İnsâniyye* 53 (2011), 11.

²²⁹ İbnü'l Âmid, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 27; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/197.

²³⁰ Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 348.

kontrolü, kumandanların desteğiyle Melik Cevad'a verilmiştir.²³¹ Melik Cevad, Filistin'de bulunan Nâsır Dâvûd'a saldırarak bütün hazinelerine el koymuştur. II. Âdil de Melik Cevad'ın giderek güç kazanmasından rahatsız olmaya başlamıştır. Bu rahatsızlığın farkında olan Melik Cevad, Melik Eşref'ten birkaç ay sonra ölen Melik Kâmil yerine Mısır'ı yönetmeye başlayan II. Âdil'in Dımaşk'ı kendisinden almasından çekindiğinden Cezîre meliki Salih Eyyûb'a haber yollayarak onunla anlaşmak istemiştir. Salih Eyyûb, teklifi kabul ederek Dımaşk'ı teslim almak için şark vilayetlerinden ayrılmadan evvel Hasankeyf'te, yerine oğlu Melik Muazzam Turan Şah'ı, naip olarak bıraktı. Âmid ve Diyâr-ı Bekr'de vekillerini belirleyerek daha önce anlaştıkları gibi Harran ve Edessa'yı hizmetinde bulunan Harzemşahlar'a iktâ etti. Cemaziyülevvel 636/aralık 1238 yılında yanında Harzemşahların bir kısmı ile Dımaşk'a doğru yola çıktı. Harzemşahların geri kalanı ise kendilerine iktâ olarak verilen Harran'da kaldı. Melik Cevad ile aralarında sağlanan anlaşmaya göre Dımaşk ve bağlı yerler, Salih Eyyûb'a bırakılacak, tazminat olarak Salih Eyyûb, Rakka, Âna, Sincar ve Cüveyde'yi verecekti.²³² Cemaziyülahir ayında Salih Eyyûb, Melik Cevad Yunus'tan Şam topraklarının yönetimini aldı. Salih Necmeddin Eyyûb, Dımaşk'a hareket ettiğinde beraberinde, Musul²³³ sahibinin gönderdiği askerler, Harzemşahlardan seçkin bir grup ve sonrasında Hama hâkimi Melik Muzaffer liderliğindeki kuvvetler bulunmaktaydı.²³⁴

Dımaşk'ı Salih Necmeddin Eyyûb'a teslim ettikten sonra Melik Cevad, Dımaşk'ta II. Melik Âdil adına okunan hutbeyi, Salih Necmeddin Eyyûb adına okutmuştur. Daha

²³¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/345; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/244; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 5/171; Şeşen, *Eyyûbüler*, 2012, 121; Ebulfazl Hatıbbı, "El-Melikü's-Sâlih, Ebü'l-Hayş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/80.

²³² İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/244; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/158-159; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l a'yan ve Enbau Ebnai'z Zaman*, 5/84-85.

²³³ Musul emiri Bedreddin Lü'lü ve Salih Eyyûb aralarında bir uzlaşma sağlamış ve Salih Eyyûb, ondan yardım talep etmiştir. Musul sahibi anlaşmaya riayet ederek yardımı göndermiştir. Bk. İbn Vâsıl, *Müferric'ül Kurub fî Ahbari Benî Eyyûb*, 5/202.

²³⁴ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/245; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 5/202-205; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/391; Selim, *el-Etrakü'l-Hazemiyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 60; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbüler*, 52-53.

sonra emrindeki askerlere sultanınız Melik Salih diye arz etmiştir. Salih Necmeddin Eyyûb, aynı saatlerde Şam askerleri önünde yemin etmekteydi. Şam ordusu artık Salih'in kontrolü altına girmiş, Melik Cevad ise Dımaşk'ı teslim ettikten sonra kendisine bırakılan beldelere hareket etmiştir. Melik Salih Eyyûb, Dımaşk'a yerleşmenin akabinde Mısır'da bulunan babasının memlukları, onu Mısır'ın yönetimini alması için çağırmışlardı.²³⁵

Melik Salih Eyyûb, Dımaşk'ı teslim alarak Şam'a yerleştiğinde, Hama Meliki el-Muzaffer, ondan Melik Kâmil zamanından beri aralarında düşmanlık bulunan Humus meliki ile savaşmak ve Humus'u, II. Mücahid Şirkuh'tan almak için izin ve yardım istemiştir. Bunun üzerine Salih Eyyûb, bu teklifi kabul ederek Harzemşahların da Hama meliki ile Humus kuşatmasına gitmesini istemiştir. Humus meliki II. Şirkuh, durumun vahametini anlayınca Harzemşahlara büyük miktarda para gönderip onları kuşatmadan vazgeçirmiştir. Melik Muzaffer böyle bir durumda Harzemşahların kendisine saldırmasından korkmuş ve Humus'tan ayrılarak Hama'ya dönmüştür. Harzemşahlar, 636/1239 yılındaki bu kuşatmadan sonra Humus'tan ayrılarak doğu vilayetlerine Salih Necmeddin Eyyûb'un kendilerine iktâ olarak tahsis ettiği Harran ve Edessa'ya dönmüşlerdir.²³⁶

Melik Cevad, Dımaşk'tan ayrılmış ve Şam kırsalındaki yerleşimlerden biri olan Damir köyüne vardığında onda şüphe uyandıran bir bedevi görmüş ve yakalamıştır. Bu bedevide, Salih Necmeddin Eyyûb'un o sıralarda Humus'ta bulunan Harzemşahlar'a yazdığı, Cevad'ı tutuklamalarına dair mektubunu bulmuştur. Mektupta, Cevad'ın yanında bulunan her şeyi ele geçirerek onu da yakalamalarını emretmiştir.²³⁷ Bir süre sonra Melik Cevad, Harzemşah Saru Han'a iktâ²³⁸ edilen Rakka'ya gitmiştir. Rakka'ya vardığında

²³⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/208-209; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/266-268; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/159; İbnü'l-Verdi, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer = Tarihu İbni'l-Verdi.*, 2/245; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 60.

²³⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/205-206; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/391.

²³⁷ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/159; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 61.

²³⁸ İbn Şeddad, *el- A'lakü'l Hatire fî Zikri Ümerai ş Şam ve'l Cezîre*, 3/82.

Melik Cevad'ın hareketleri Harzemşahların dikkatinden kaçmadı. Harzemşahlar, ona huzur vermeyip sürekli onu takip etmişlerdir. Sonunda onu Rakka'dan çıkarmışlardır. Melik Cevad, Rakka'dan ayrıldıktan sonra Sincar'a doğru gitmiştir. Oraya iki yüz atıyla gittiğinde hicri 637 yılının Rebiyülevvel ayında Musul hakiminin, orayı kuşattığını haber almıştır. Orada Melik Cevad'ın memlûkü Aydemir bulunmaktaydı. Melik Cevad, oraya gittiğinde Musul hâkimi Lü'lü oradan ayrılmıştır. Cevad, Harzemşahlar Sincar'a gelene kadar orada yaklaşık bir yıl kalmıştır. Harzemşahlar, geldikten sonra, Âna şehrine giden Melik Cevad, bu şehri ise Abbasi halifesine satmıştır. Elinde kalan son yer olan Âna şehrini Halife Mustansır Billah'a yüz yirmi bin dirheme satan Cevad, buradan ayrılarak Harzemşahların elinde bulunan Harran'a gitmiş, bir yıl burada kaldıktan sonra Harzemşahlar ile Halep savaşlarında yer almıştır. Halep savaşından sonra tekrar Harran'a dönen Cevad, yersiz yurtsuz vaziyette hayatını devam ettirmek zorunda kalmıştır.²³⁹

2.3.1. Salih Eyyûb'un Kerek'te Tutulması ve Esaretten Çıkmasında Harzemşahların Rolü

Melik Salih Eyyûb'u, Mısır'daki babasının memlûkleri kendisini Mısır'ın yönetimini alması için çağırdıktan sonra h. 636 yılının şevval ayında Mısır'ı almak amacıyla Şam topraklarından ayrılıp Mısır'a doğru yola çıkmıştı. Dımaşk'ta, Ramazan Bayramı'nı kutladıktan sonra Mısır'a gitmek için hazırlanan Eyyûb, Dımaşk'tan ayrıldığında yerine vekili olarak oğlu Melik Muğis Ömer'i bırakmıştır.²⁴⁰ Salih Eyyûb ve beraberindekiler Şam'dan ayrılıp Mısır'a doğru hareket ettiğinde amcası Melik Salih İsmail ve Humus meliki II. Şirkuh birlik olup Dımaşk'ı ele geçirmek için hareket etmiştir. Salih Eyyûb, Mısır ordusundan sayıca az olduklarını düşünerek Salih İsmail'i kendisine katılmaya çağırmıştır. Salih İsmail, yeğeni şüphelenmesin diye onunla yazışmaya devam ederek onu oyalamıştır. Kerek sahibi Nâsır Dâvûd ise Mısır'da II. Âdil'in yanında

²³⁹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/245; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/281-282; Ebü'l-Fazl Kemâleddin Abdürrezzâk b Ahmed b Muhammed Şeybanî İbnü'l-Fuvati, *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fî'l-Mieti's-Sabia*. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 104-105; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/159-160; İbn Sibat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sibat*, 1/320.

²⁴⁰ Kök, "el-Melikü's-Sâlih, Eyyûb", 29/81.

bulunmaktaydı. Nâsır Dâvûd, hem II. Âdil ile arasını iyi tutmuş hem de Salih Eyyûb ile Dımaşk ve Mısır'ı takas etme konusunda yazışmalar gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda II. Melik Âdil ile savaş planları yapmak için görüşmeler yapmıştır. Abbasi halifesi ise iki kardeş arasında yeni bir savaş çıkma ihtimaline karşılık, Muhyiddin İbnü'l Cevzi'yi arabulucu olması için elçi olarak görevlendirmiştir. Geçici süreliğine sağlanan sulh uzun sürmemiş ve taraflar arasında sorunlar tekrar patlak vermiştir.²⁴¹

Salih Eyyûb ve beraberindekiler Şam'dan ayrılıp Mısır'a hareket ettiğinde amcası Melik Salih İsmail ve Humus meliki birlik olup Dımaşk'ı ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Kerek meliki Nâsır Dâvûd ise o sıralarda Mısır'a II. Âdil'in yanında Melik Salih Eyyûb ile savaşımaya gitmişti. Salih Eyyûb, Filistin topraklarındaki Nablus'a vardığında, amcası Salih İsmail gelmemiş, bu durumdan dolayı şüpheye kapılan Salih Eyyûb, çok güvendiği doktoru, Hekim Sadüddin el-Dımaşkî'yi Ba'lbek'e göndermişti. Doktor, Dımaşk'a vardığında Salih Eyyûb'a vaziyeti posta güvercini ile bildirmeye çalışmıştı. Ancak planları yapan kurnaz vezir Eminü'd Devle ibn Gazal es-Sâmîrî (ö.648/1250), güvercinleri değiştirdiğinden bilgiler, Salih Eyyûb'a gitmemişti. Salih İsmail, Dımaşk'ı ele geçirme planları yapmak için Salih Eyyûb'un hizmetinde olduğu görüntüsü vererek onu oyalamıştı. Bu sayede Humus meliki II. Şirkuh ile zaman kazanmışlardı. Serhad Kalesi sahibi İzzeddin Aybek'te iki ortağın yanında yer almıştı. Aynı sıralarda II. Âdil ile haberleşen Salih İsmail onun da desteğini almıştı. Salih İsmail'in, Dımaşk ordusuyla birlikte gönderdiği oğlu ve İbn Yağmur, yürüttükleri gizli faaliyetler sonucunda Şam ordusunda karışıklık çıkarmayı başarmıştı. Daha sonra Salih İsmail (İmaduddin), oğlunun kendisine gönderilmesi konusunda Eyyûb'a haber yollamıştı. Eyyûb'ta oğlunu geri göndermişti. Bütün bu tertipleri, İsmail'in veziri, Ebu Hasen ibn Gazal es-Samiri planlamıştı.²⁴² Hicri 637 yılının Safer ayının yirmi yedisinde salı günü Ba'lbek meliki Salih İsmail ve Humus hükümdarı Melik Mücahid Eseddüdin II. Şirkuh, Dımaşk'ı ordularıyla birlikte kuşatmışlardı.²⁴³ Olanlardan haberdar olan Hama

²⁴¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/212-216; Şeşen, *Eyyûbiler*, 2012, 124.

²⁴² Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/363.

²⁴³ İbnü'l-Verdi, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer = Tarihu İbni'l-Verdi.*, 2/246.

meliki, Dımaşk'a destek göndermiş ancak II. Şirkuh tarafından yenilmişti. İki gün sonra şehir ele geçirilerek Dımaşk'ta olan Salih Eyyûb'un oğlu Fetheddin Muğis Ömer tutuklanarak hapsedilmişti. Melik Salih İsmail'in ve Humus hükümdarının Dımaşk'ı ele geçirdikleri ve oğlu Melik Muğis'i esir aldıkları haberi yayıldığında Salih Eyyûb, Nablus'tan destek göndermişse de şehir ve kale düştüğünden yapılacak bir şey kalmamıştı. Salih Eyyûb, Mısır'ı almak bir yana elindeki Dımaşk'tan da olmuş, II. Âdil ise kardeşi karşısında pozisyonunu sağlamlaştırmıştı.²⁴⁴

Salih Necmeddin Eyyûb, olanları haber aldığı anda Dımaşk'a yönelmiştir. Akabe'ye vardığında ona yardım edecek hiç kimse kalmamış, askerleri onu bırakıp gitmiş, yanında çok az sayıda hizmetkârı ile eşi kalmıştır.²⁴⁵ Mecburen Nablus'a geri dönen çaresiz hükümdar bundan sonra Kerek sahibi Melik Nâsır Dâvûd'a gitmeye karar vermiştir. Melik Nâsır, onu iyi ağırlamıştır. Ancak bir süre sonra yanında bulunan hizmetkârlarından onu ayırarak sadece eşi ve memlûkü Baybars kalacak şekilde onu alıkoymuştur. Ramazan ayı sonuna kadar Kerek'te tutuklu kalan Salih Eyyûb'a, Nâsır Dâvûd tarafından ihtiyaçlarını giderecek hizmetkârlar tahsis edilmiştir. Melik Nâsır ile amcası Melik Salih İsmail (İmadüddin) arasındaki adı konmamış olan bu mesafe, Şam'ı ele geçirmesi nedeniyle yeniden ortaya çıkmıştır. Mısır'da Melik Kâmil yerine sultan olan II. Melik Âdil ve amcası Salih İsmail'in yaptığı antlaşmadan haberdar olan Melik Nâsır Dâvud, Mısır'ın yeni sultanından uzaklaşmış ve ona düşman olmuştur. Belli ki bu nedenle II. Âdil'in rakibi olan Melik Salih Eyyûb'u yanında tutmak istemiştir.²⁴⁶

Salih Eyyûb, Kerek'te tutuklu kaldığı süre boyunca Eyyûbî muhalifleri tarafından yok edilme riskiyle karşı karşıya kaldı. Mısır Sultanı II. Âdil, Nâsır Dâvud'a haber göndererek kardeşi Salih Eyyûb'un kendisine teslim edilmesini istedi ve karşılığında

²⁴⁴ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/363; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/246; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/266-268; Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 125; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 62.

²⁴⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/231-234.

²⁴⁶ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/246; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l a'yan ve Enbau Ebna'z Zaman*, 5/85; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/239-244; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dımaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb.*, 2/145.

Nâsır'a dört yüz bin dinar vermeyi ve Şam'ı fethederek kendisine teslim etmeyi teklif etti. II. Âdil'in annesi Mısır'dan, içine Salih Eyyûb'u koyup kendilerine göndermesi için Nâsır Dâvûd'a demir bir kafes gönderdi. Ayrıca, ek olarak Melik Nâsır'a yüz bin dinar ve Şam'ı teklif etti. Humus hâkimi Esedüddin Şirkuh ve Şam meliki Salih İsmail'de aynı şekilde Nâsır'a tekliflerde bulundu. Salih İsmail, Nâsır'a Şam'ın dörtte birini vermeyi vaat etti ama o buna karşılık vermedi.²⁴⁷

Nâsır Dâvûd'un, Salih Eyyûb'u, muhaliflerine teslim etmemiş olmasının arka planına bakıldığında, birkaç neden ön plana çıkmaktadır. Nâsır Dâvûd ve Salih Eyyûb arasındaki amca çocukları olarak ortaya çıkan akrabalık bağı, daha çok mülk kazanma arzusu ve Harzemşahlardan duyduğu korku gibi sebepler ön planda durmaktadır. Ancak bu sebeplerden Harzemşahlar korkusu daha baskın görünmektedir. Zira Nâsır Dâvûd'un akrabalık bağı, diğer Eyyûbî bireylerine karşı da mevcuttur. Daha çok mal-mülk kazanma arzusu da görmezden gelinemez. Nâsır Dâvûd, Eyyûbî meliklerinden birinin Mısır ve diğerinin Şam topraklarından sorumlu olduğunda ona herhangi bir pratik fayda getirmeyeceğinin farkında olduğundan sultan olması halinde Salih Eyyûb'dan maddi karşılığı olan bazı taleplerde bulundu. Bu konuda Salih Eyyûb'un kendisi gerçeği Mısır sultanı olduktan sonra İbnü'l Cevzi'ye anlatmıştır: “.... Şam, Humus, Hama, Halep, Cezîre, Musul, Mudar toprakları ve diğer yerleri, Mısır topraklarının yarısını ve hazinelerdeki para, mücevher, at, elbise ve diğer şeylerin yarısını ona (Nâsır Dâvûd) vermek için zulüm ve kılıç altında yemin ettim.” Maddi menfaat kısmından bakıldığında Nâsır Dâvûd'un, Salih Eyyûb'u teslim etmemesi kendisi için pratik faydalar sağlayacaktır.²⁴⁸

Diğer faktör, Harzemşah korkusu ise en önemli etken olabilir. Salih Eyyûb, Kerek'te tutuklu olduğu dönemde kâtibi Cemaleddin İbn Matruh'u (ö.649/1251), Dımaşk civarında bulunan Harzemşahlara göndermiştir. İbn Matruh, Dımaşk'ın elden çıkması ile

²⁴⁷ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 29; Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/364-365; Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi' = ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 169; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/338.

²⁴⁸ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/366.

önce Hama'ya gitmiş, Melik Muzaffer ile Salih Eyyûb'a destek konusunda anlaşmıştır. Ardından Harzemşahların liderleri ile görüşmek için Harran'a gitmiştir. Bereke Han ile görüşerek onları Salih Eyyûb'a destek olmaya çağırmıştır. Aslında Harzemşahlar, Dımaşk'tan ayrıldığı için Salih Eyyûb'a öfkelenmişlerdi. Bu yüzden Harran ve Cezîre'deki diğer yerleşimlere saldırmışlardı. Ancak tekrardan Salih Eyyûb'a biat etmeyi kabul etmişlerdir. Görüşmenin akabinde İbn Matruh, Melik Nasır'a bir elçi ile haber göndererek şöyle demiştir: “*Eğer Melik Salih'e bir konuda ihmalkâr davranırsan, bil ki Harzemşahlar sana ülkeyi dar edecektir. Çünkü onlar Salih Necmeddin için yemin ettiler.*”²⁴⁹ Çağdaş tarihçi İbn Vâsıl, Cemaleddin ibn Matruh'un Harzemşahlarla temas kurmasını doğrulamıştır. “...İbn Matruh, Melik Muzaffer ile aralarında gerçekleşen takrirden sonra doğuya gitmiştir. Amacı Harzemşahların lideri Bereke Han ile görüşerek onları Salih Necmeddin Eyyûb'a yardıma çağırmaktı. İbn Matruh'un yanında Nâsır Dâvûd'un mektubu da bulunuyordu.”²⁵⁰ İbn Matruh'un amacı Hama'nın sahibi Melik Muzaffer el-Eyyûbî, Harzemşahlar ve Nâsır Dâvûd arasındaki teması koparmamaktı. Bu durum, kâtip Cemaleddin ibn Matruh'un seyahat etmesiyle sonuçlanmıştı. İbn Matruh, Halep ve Humus topraklarında hareket emeniz sizin yararınızdır diyerek Harzemşahları Şam topraklarına salmıştı. İbn Matruh daha sonra Hama'ya el-Muzaffer'in yanına geri dönmüştü. Harzemşahlar, emirleri Hüsâmeddin Bereke Han ile Melik Salih Eyyûb'a destek verilmesi konusunda görüşmüştür. Daha sonra, Hama sahibi ve İbn Matruh ile bir araya gelmişlerdir. Anlaşılan bu görüşmede Necmeddin Eyyûb'un, Kerek'te tutuklu olmadığına dair Nâsır Dâvûd'un mektubu da yer almıştır. Bazı araştırmacılar Nâsır Dâvûd'un, bu mektupta Harzemşahlar'a Halep ve Humus'a saldırma emri verdiğini ifade etmiştir.²⁵¹ Kısacası, üçüncü neden olan Harzemşahlardan duyulan korku, Nâsır Dâvûd'u etkileyen ve Salih Eyyûb'u isteyen muhaliflerine onu teslim etmekten kaçınmasına sebep olan üç etkenden en güçlüsü olduğunu destekleyen önemli kaynaklar bulunmaktadır.

²⁴⁹ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/173; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/400; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 262.

²⁵⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/248-249.

²⁵¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/249; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/400; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 262; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbîler*, 68-69.

Ayrıca Nâsır Dâvûd, Harzemşahların tabi oldukları Salih Eyyûb'u kurtarmaya veya öldürülürse onun intikamını almaya kararlı olduklarının farkındaydı.²⁵²

Sonuç itibariyle, Kerek sahibi Nâsır Dâvud, 637 yılının Ramazan ayının sonunda kuzeni Salih Eyyûb'u serbest bırakmıştır. İki hükümdar birlikte Kudüs'e giderek yemin etmiştir. Salih Eyyûb'un sultan olması hususunda görüş birliği sağlanmıştır. Mısır, Salih'te kalacak, doğu vilayetleri Nâsır Dâvûd'un yönetiminde olacak şekilde antlaşma yapmışlardır.²⁵³ Anlaşmada Nâsır Dâvûd'a iki yüz bin dinar verileceği de rivayet edilmiştir.²⁵⁴ Modern araştırmacılardan bazıları, Nâsır Dâvûd'un, Eyyûb'u Mısır'da serbest bıraktığını ve Harzemşahlar ile Kudüs'e giderken birleşip Nasır'la ittifak kurduklarını beyan ederek hicri 637 yılının şevval ayında II. Âdil'in Harzemşahların desteği ile devrildiğini aktarmıştır.²⁵⁵ Söz konusu müellif bu bilgiyi Makrizi'nin *es-Sülûk* eserine dayandırmıştır. Ancak Harzemşahlar, h.636 yılında Humus'tan ayrıldıktan sonra Harran'a gidip orada ikamet etmiştir. Bahsedilen dönemde henüz Mısır ve civarında etkili bir askeri varlık olmamışlardır.²⁵⁶ Söz konusu kaynağın h.637 yılı olayları kısmında iddia edilen bilgi yer almamıştır. Müellif, Makrizi'nin ilgili eserinin bahse konu kısmında aktardığı "Etrak"²⁵⁷ kelimesini Harzemşahlara teşmil etmiş olabilir. Ayrıca Harzemşah askerleri 637-640 yılları arasında Şam ve Halep bölgesinde Eyyûbîler ile çatışmışlardır. Harzemşahlar'ın mısır ve civarında bir güç olmaları ise hicri 642/1244 yılı başlarında Filistin bölgesine gitmeleri ve Kudüs'ü Franklardan aldıkları tarihe dayandırılmaktadır.²⁵⁸

²⁵² Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 65; Yürekli, "el-Melikü's Salih Hizmetinde Harizmşahlar", 6.

²⁵³ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/366; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/259; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/266-268; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbîler*, 75.

²⁵⁴ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/401.

²⁵⁵ Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 278.

²⁵⁶ Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 65.

²⁵⁷ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/401.

²⁵⁸ Şeşen, *Eyyûbîler*, 2012, 134; Musa Mustafa el-Hesniyânî, "el-Harzemiyyetü Âmilun Kuvve Em Unsûrun Zaîf Beyne Bilâdi Şam ve İklimi Cezîre ve Mısır: "623-644/1226-1246"", *el-Muhtâr lil' Ulûmü'l-İnsâniyye* 3 (2006), 21; Hyun, "el-Harezmiyye fî Bilâdi Şâm ve'l-Cezîre", 14.

Kâmili hizmetkârlardan bazıları Salih Eyyûb'dan yana olma konusunda anlaşmışlardır. Çünkü II. Âdil, babasından kalan altınları ve malları zevkü sefa için neredeyse bitirmiş, devlet işlerini liyakat sahibi tecrübeli yöneticiler yerine toy kişilere vermiştir. Söz konusu gruplar geceleyin II. Âdil'in etrafını kuşatarak onu Bilbis'te tutuklayıp bir çadıra hapsedip çadırını yağmalamışlardır. Kürt gruplar II. Âdil'e yardımcı olmaya çalışmış ancak onu kurtaramamışlardır. Şevval ayının dokuzuncu cuması tahttan indirilen II. Âdil'in saltanatı iki yıl iki ay sonra bitmiş ve Salih Eyyûb dönemi başlamıştır. Salih Eyyûb, beraberinde emirleriyle Mısır'a hareket ederek aynı yılın zilkade ayının sekizinci cumasında Kal'atül Cebel'e girmiştir. Hama sahibi bu duruma sevinirken ittifak ortağı Nâsır Dâvud ise Gazze'den beri fikir değişikliği içinde olduğundan ve tutuklanmaktan korktuğu için Kerek'e dönmüştür.²⁵⁹

2.4. HALEP EYYÛBÎLERİ VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ

Salih Eyyûb, Kerek'te tutuklu bulunduğu Harzemşahlar, 637 yılında şark vilayetlerine öfkelenmişlerdir. Bu öfke Cezîre'nin neredeyse bütün beldelerine yayılmıştır. Harzemşahlar, Harran Kalesine giderek civarını yağmalamışlardır. Sonra el-Bire beldesinden Uşin'i ele geçirmiş ve el-Bire'nin çevre yerleşimlerine göz dikmişlerdir. Harzemşahların bozgunculuk ve fitneleri komşu vilayetlere yayılmış zararları oralara kadar uzanmıştır. Bu yüzden Caber Kalesi ve çevresindeki yerleşimler tehlikeye girmiştir.²⁶⁰

Harzemşahlar, Caber Kalesi ve buraya bağlı yerleşimlere saldırıp bu kaledekileri sıkıştırmaktaydı. Bu yüzden Caber Kalesi ve civarını yöneten Melik Hafız'ın yükü ağırlaşmaktaydı. Harzemşahları, kendisinden uzak tutmak için onlara iyi davranıp haraç vermek zorunda kaldı. Felç olan Melik Hafız oğlunun, Caber ve etrafındaki kaleleri Harzemşahlara teslim etmesinden korktu. Bu sebeple Halep meliki II. Nâsır'ın vasisi olan

²⁵⁹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/247; Zehebi, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, 3/229; Dokmak, *el-Cevherü's-Semin fî Siyeri'l-Hulefa ve'l-Müluk ve's-Selatin.*, 241-243; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/401-402.

²⁶⁰ İbn Şeddad, *el- A'lakü'l Hatire fî Zikri Ümerai's Şam ve'l Cezire*, 3/118-119; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/279.

kız kardeşi Daife Hatun'dan yardım istedi. Halep Kalesine çıkan Melik Hafız, kız kardeşiyle görüştü. Melik Hafız'ın naipieri h.638 yılının safer ayında Caber Kalesi'ni, Halep askerlerine teslim edip Azaz Kalesi'ni devraldı.²⁶¹ Caber Kalesi ve civarının, Haleplilere verilmesi Harzemşahların öfkesinin artmasına neden oldu. Bu yüzden söz konusu kaleye saldıran Harzemşahlar, burada yağma ve talan yaptıktan sonra Balis Kalesine²⁶² gittiler. Bu saldırılardan Halep ve Menbiç'e kaçanlar sağ kurtulabildi. Bu sırada Halep askerleri Melik Muazzam Turan Şah b. Nasır el-Selâhaddin önderliğinde, Harzemşahların olduğu istikamette ilerlemekteydi.²⁶³ Önce el-Nukra'ya ulaşp burada konaklayan Halep ordusu, ardından Rakka Köprüsünden geçerek Buciyar Nehrine kadar hareket ederek Menbiç yönünde ilerledi. Menbiç'te bir süre kalan ordu, Fırat'ı geçerek Suruç ve Edessa'ya doğru harekete geçti.²⁶⁴

Harzemşahlar, yanlarında Emir Ali b. Hadisa liderliğinde Araplardan oluşan bir grupla Harran'da toplanmışlardı. Bu grup, Halep Eyyûbilerinden hazzetmemekteydi. İki grup birleşip Rakka Köprüsü'nden Fırat Nehri'ni geçtiğinde sayının kalabalık olduğunu anlayan Halep ordusu geri çekilmiş ve Halep'in kuzeyindeki Buzaha Vadisinde kamp kurmak zorunda kalmıştı. Esas Halep ordusunun farklı yerlere dağılmasından kaynaklı, Halep askerlerinin bin beş yüz askerden fazla olmadığı nakledilmiştir.²⁶⁵ Bunlardan bir kısmı Moğollara karşı Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin'in ülkesini savunmada ona yardım

²⁶¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/370; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/248-249; İbn Şeddad, *el- A'lakü'l Hatire fî Zikri Ümerai's Şam ve'l Cezire*, 3/119; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/406.

²⁶² Haleb'in güneydoğusunda bulunan yerleşim yeridir. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mucem'ül Buldân*, 1/390.

²⁶³ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/282.

²⁶⁴ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/249; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/279-280; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/271; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/406.

²⁶⁵ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/251.

etmek için Anadolu'ya, bir kısmı Caber Kalesini korumak için giderken geri kalan kısmı ise Şeyzer²⁶⁶, Harem²⁶⁷ ve Halep'e bağlı diğer kalelere dağılmıştır.²⁶⁸

Bu arada bazı Eyyûbî melikleri, Harzemşahların safına katılmışlardır. Bunlar, Şam'ın eski hükümdarı Melik Cevad, Caber Kalesi'nin sahibi Melik Hafız'ın oğlu ve Haleplilerle arası açılan Humus sahibi Melik Mücahid'in oğlu Melik Salih yer almıştır. Ayrıca Mardin'in sahibi Melik Mansur Artukî, Harzemşahlara destek yollamıştır. Harzemşahlar, Bereke Han ve yanında diğer önde gelen emirler Saru Han, Kuşlu Han ve Berdi Han ile hazır bulunmuştur. Harzemşah ve beraberindeki grupların sayıları on iki bini aşmıştır. İbn Adim ve İbn Vâsıl, Harzemşahlara katılan isimleri sıralayıp sayılarının katılanlar ile on iki bini aştığını aktarmıştır.²⁶⁹ Makrizi ise onlara Musul sahibi Bedreddin Lü'lü katıldıktan sonra sayılarının on iki bin civarı olduğunu nakletmiştir.²⁷⁰ Bazı modern çalışmalar, Makrizi'yi referans göstermiş,²⁷¹ bazıları ise İbn Adim ve İbn Vâsıl gibi muasır tarihçilerin bilgisinin doğru olduğunu belirtmiştir.²⁷² Makrizi'nin eserinde ilgili kısımda bu bilgi mevcuttur. Ancak Bedreddin Lü'lü ve Harzemşahlar arasında geçmişe dayanan oldukça hassas bir düşmanlık olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca İbn Adim ve İbn Vâsıl'ın dönemin tarihçileri olduğu ve İbn Adim'in Halep Eyyûbîleri hizmetinde çalıştığı düşünüldüğünde söz konusu müverrihlerin aktarımları dikkate alınmalıdır.²⁷³

Hicri 638 yılı rebiyülevvel ayının on dördüncü perşembesinde Harzemşahlar ve Halep ordusu Vadi Buzaha'da bir köy olan el-Bire'de karşılaşmıştır. Halep ordusu, sayı

²⁶⁶ Şam'da bulunan Maarrat yakınlarındaki bir köyde Hama ile arasında bir günlük mesafe bulunan kaledir. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/383.

²⁶⁷ Antakya'ya bakan Haleb'e bağlı ağaçlı ve suları bol havası güzel müstahkem bir kaledir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 205.

²⁶⁸ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/249.

²⁶⁹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/249-250; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/282-284.

²⁷⁰ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/406.

²⁷¹ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/406; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 279.

²⁷² Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî Ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 68.

²⁷³ Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 20/478.

olarak az olmalarına rağmen Harzemşahlara karşı iyi mücadele ederek onları zorlamıştır. Ancak Ali b. Hadisa kalabalık bir Arap grubu ile Halep ordusunun arkasındaki meyve bahçeleri arasından gelip askerlerin ve rekabedariyanın²⁷⁴ üzerine saldırmıştır. Halep ordusu kuşatma altına alınmıştır. Arkadan yapılan bu saldırı ve kuşatmadan sonra Halep ordusu dağılmıştır. Her taraftan kuşatılan ordu, el-Buzaha'dan Halep istikametine giden Resif'ül Melike'den kaçmaya çalışmıştır. Peşlerinden onları takip eden Harzemşahlar, onlara yaklaşmıştır. Rabana ve Telfita²⁷⁵ arasından çıkana kadar Halep ordusunu izleyen Harzemşahlar, el-Arabiyye ve Farfarin yönünde rastladıklarını öldürmüş veya esir almıştır. Ağır bir yenilgi alan Halep ordusunun çok sayıda askeri esir alınmış ve öldürülmüştür. Harzemşahların aldığı esirler arasında Melik Muazzam Turan Şah b. Efdal b. Sultan Selâhaddin ve çok sayıda emir bulunmuştur. Öldürülenler arasında Melik Efdal b. Selâhaddin'in oğlu Melik Salih ve Melik Zahir b. Selâhaddin'in oğlu yer almıştır. Büyük çoğunluğu katledilen ordudan çok az sayıda Halepli kurtulmuştur. Halep ordusundan büyük bir ganimet alan Harzemşahlar aynı zamanda aralarında emirlerin de olduğu esirlerin bazılarını onlara ait olan altınları ve diğer ganimetleri almak için öldürmüştür. Bir kısmını ise karşılığında mal almak için sağ bırakmıştır. Halep ordusu, düşmanları arasında sefaleti ve esareti yaşamıştır. Haleplilerle birlikte olan Arap müttefikleri en çok yağmalananlar olmuştur. Düşmanlarına daha çok zarar vermek için ordunun ağırlıklarının kahir ekseriyetini yağmalamışlardır.²⁷⁶

²⁷⁴ Rakbadari veya Rakebedari, halka açık törenlerde veya bayramlarda sultanın elindeki semeri veya lambayı taşıyan kişilere verilen isimdir. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l Âşa* (Kahire: Matbaatu'l Amireti Kahire, 1914), 4/7.

²⁷⁵ Rabana, Telfita, el-Arabiye ve Farfarin o dönemin coğrafî kaynaklarında konumu tam olarak aktarılmamıştır. Bk. İbn Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/251. "Hâşiye"

²⁷⁶ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/372; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/250-251; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/284-285; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, 2/271; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Gurer*, 7/341; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/406; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/322.

Muharebeden sonra Heylan²⁷⁷ civarına varan Harzemşah grubu, burada kamp kurmuş ve buradan Halep'e giden suyu kesmişlerdir. Bu köyden Fafin'e²⁷⁸ uzanan bir nehir boyunca ilerlerken yolda bir grup askerle karşılaşmışlardır. Bu askerlerin elinde bulunanları zorla almışlardır. Aldıkları bu mallar ile içki alarak gece boyunca içmişlerdir. Sarhoş olan Harzemşahlar, kendilerinden geçerek eğlenmişlerdir. Sarhoş halde yanlarında bulunan önceden esir aldıkları insanlardan bazılarını öldürmüşlerdir. Sarhoş hallerinden faydalanan bazı esirler kaçarak kurtulabilmiştir.²⁷⁹

Bu arada şehrin etrafındaki kırsal alanlarda yaşayan Halep halkı, yanlarına alabildikleri eşyalarını alarak Halep şehrine kaçmıştır. Burada kendilerine sığınak bulmaya çalışmışlardır. Harzemşahlar tehlikesinin farkında olan Şemseddin Lü'lü ve İzzeddin İbn Mücella, yaklaşık iki yüz kadar asker ile savunma yapmışlardır. Şehrin dışına çıkarak Harzemşahlar hakkında bilgi edinmek için Tel Azez, Tel Başer, Buruc el-Resas, Cebeli Simon ve Beledü'l Hivar'a kadar akınlar düzenlemişlerdir.²⁸⁰

Halep ve civarındaki beldelerde yaşayan İnsanlar, kaçmaya fırsat bulamadan Harzemşahların saldırısına uğramışlardır. Sayısız büyükbaş ve küçük baş hayvan ve emtia ganimet olarak alınmıştır. Kadın ve çocuklar esir alınmış, erkekler ise kılıçtan geçirilmiştir. Müslümanlar için haram kılınan ne kadar çirkin ve haddi aşan fiil varsa işlenmiş, Müslümanların mabetlerine iffetsizlik edilmiştir.²⁸¹ Halep civarında yaşattıkları vandalizm o zamana kadar gerçekleştirdikleri eylemlerin doruğunu oluşturmuştur. Bu şehirde kadınlara ve çocuklara yönelik en çirkin fiiller işlenmiş, ne varsa yakılıp yıkılmış adeta taş üstünde taş baş üstünde baş bırakılmamıştır. İnsanların ellerinde ne varsa

²⁷⁷ Halep'e yakın konumda yer alan ve bereketli suları olan bir köydür. Bk. İbn Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/251. "Hâşiye"

²⁷⁸ Halep'e yakınlığıyla bilinen bir köy. Bk. İbn Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/251. "Hâşiye"

²⁷⁹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/372; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/251; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/284; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî Ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 280.

²⁸⁰ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/252; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/285; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/323; Mustafa Kılıç, *Melik Nasır II.Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 78.

²⁸¹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/252; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/284.

alınmıştır. Bozgunculuk ve yolsuzluklarını arttırarak devam ettirmişlerdir. Halep çevresi harabeye dönmüş insanlar can havliyle kaçmaya devam etmiştir. Kaçanlar yanlarına pek bir şey alamamış, mallarını geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Gidemeyenler ise katledilmiş veya esir alınmıştır.²⁸² İbn Adim ve İbn Vâsıl bu dehşet verici durumu şu can alıcı cümlelerle aktarmıştır: “*Harzemşahlar, Müslümanların canlarına ve haremlerine, Karmatiler hariç, kafirlerin yapamayacağı fiilleri yapmıştır.*” Kaleye sığınıp eman dilenmiş insanları katletmiş, mescide sığınmış kadınlara saldırmış, her şeyi yağmalamışlardır.²⁸³

İzahı güç olan Harzemşahların, Halep ve bağlı yerleşimlerde gerçekleştirdikleri saldırıların nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Melik Hafız’ın Haleplilerle anlaşıp Caber ve Balis Kalelerini Haleplilerle takas etmesi onları kızdırmıştır.²⁸⁴ Halep hükümdarı ile Gıyâseddin arasındaki ittifaklar ve evlilikler yoluyla oluşan akrabalık Harzemşahları öfkelenmiştir olabilir. Çünkü II. Gıyâseddin ile geçmişten gelen düşmanlıkları bulunmaktaydı.²⁸⁵ Salih İsmail’in (İmaduddin), Humus meliki ile iş birliği yaparak Dımaşk’ı Salih Eyyûb’un elinden almasıyla Salih Eyyûb, doğuda kendisine karşı oluşan bloğu dağıtmak istemiş ve Harzemşahları onların üzerine salmıştır. İbn Matruh, Hama meliki ile görüşükten sonra Harran’da Bereke Han ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu görüşmede Nâsır Dâvûd’un mektubunda Harzemşahların, Şam ve Halep’e saldırmasını istediği rivayet edilmiştir.²⁸⁶ Halep, o dönemde popüler ve revaçta olan bir şehirdi. Temiz havası, iyi suları, geniş ve verimli arazileri, yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği (pamuk, susam, üzüm, kayısı ile çeşitli sebzeler) bulunmaktaydı ki oldukça cazip etkenlerdir.²⁸⁷ Bunların yanı sıra, Harzemşah emiri Muhammed Tarkan b. Bereke Han’ın, Melik Adil’in kızıyla

²⁸² Ebü’l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari’l Beşer*, 2/271; Makrizi, *Kitabü’s Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l Müluk*, 1/406; Sabri, *et-Tarihi ve’s Siyasi Devleti Harezmiyye*, 280.

²⁸³ İbnü’l ’Adim, *Zübdetü’l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/252; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 285.

²⁸⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 5/179.

²⁸⁵ Selim, *el-Etrakü’l-Harezmiyyun fî’ş-Şarki’l-Edna’l-İslâmî*, 70.

²⁸⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 5/249; Makrizi, *Kitabü’s Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l Müluk*, 1/400.

²⁸⁷ Yakut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, 2/282-283.

evlenme isteğini Halep naibesi Daife Hatun'un reddettiği ve elçisine hakaret ettiği aktarılmaktadır. Bu da nefretin bir başka nedeni sayılabilir.²⁸⁸

2.4.1. Harzemşahların Menbiç Eylemleri

Harzemşahlar, Halep civarındaki yerleşimlere saldırdıktan sonra doğuya doğru hareket etmiş, hicri 638 yılının rebiyülahir ayının yirmi birinde perşembe günü²⁸⁹ veya rebiyülevvel ayının son dokuz gününün perşembesinde²⁹⁰ Menbiç'e varmışlardır. Halk, şehrin surlarına sığınmış orada emniyette olacaklarını zannederken Harzemşahlar, surların zayıf yerlerinden içeri girmişlerdir. Harzemşahlar, daha önce Halep civarındaki yerleşimlerde işledikleri zulümleri, Menbiç halkına da uygulamıştır. Çocukları esir almış kadınları teşhir ederek görülmemiş bir zulüm uygulamışlardır.²⁹¹ Evlerini yıkmış, mezarları yıkarak içindeki altın ve paraları almışlardır. Halkını kılıçtan geçirerek sayısız insanı katletmişlerdir. Camilerde aleni bir şekilde kadınlara yönelik her türlü çirkinliği işleyerek bebekleri öldürmüşlerdir.²⁹² İbn Adim, Harzemşahların Menbiç şehrinde yaptıklarını şu şekilde açıklamıştır: “*Mescide sığınıp o sırada bebeğini emziren kadının kucağından çocuğunu alıp yere çarparak kadını sürükleyerek götürmüştür. Mescitte her türlü aşırılığı işlemişlerdir.*”²⁹³ Durumun vahametini bize bu cümleleriyle nakleden İbn Adim'in yanı sıra Makrizi de *es-Sülük* eserinde kılıçtan geçirilen insan sayısının hesaplanamayacak kadar çok olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

²⁸⁸ İbnü'l-Fuvati, *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fi'l-Mieti's-Sabia.*, 119; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiye*, 279.

²⁸⁹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/253.

²⁹⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/286.

²⁹¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihî'l A'yan*, 22/372.

²⁹² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/286.

²⁹³ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/253.

²⁹⁴ Makrizi, *Kitabü's Sülük li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/406.

2.4.2. Harzemşahların Halep Bölgesindeki Faaliyetlerine Eyyûbî Ailesinin

Tepkisi

Halep civarında yaptıklarından sonra Harran'a dönen Harzemşahlar burada toplandılar. Bu sıralarda Franklar ile savaşmaya hazırlanan Humus meliki Mansur İbrahim' e Haleplilerin, Harzemşah askerlerine karşı aldığı yenilginin haberi ulaşmıştır. Halep'te olanlara çok öfkelenen Melik Mansur İbrahim, Franklar ile ilgili planlarını erteleyerek Halep'e gitmeye karar vermiştir.²⁹⁵ Humus melikinin ordusunda, Şam hükümdarı Melik Salih İsmail'in (İmaduddin) bin atlı askeri de bulunmaktaydı. Humus meliki Halep'e hareket etmiş ve aynı yılın (h.638) rebiyülahir ayının yirmi üçünde cumartesi günü Halep'in kasabası olan el-Sa'di'ye²⁹⁶ ulaşmıştır. O sıralarda on bir yaşında olan Halep Meliki Nasır b. Melik Aziz, onu karşılamıştır. Humus meliki Hezaze'ye²⁹⁷ inerek Âlemüddîn Kayser b. Ebi'l Kasım Âbdulgani b. Musafir ez-Zahiri'nin²⁹⁸ (ö.650/1252) evinde kalmıştır. Daha sonra iki hükümdar arasında yeminler edilmiştir.²⁹⁹ İbn Adim, bu sıralarda Halep melikinin emriyle Melik Salih İsmail'den yardım istemek için Dımaşk'a gitmiştir. Ondan Halep ile ittifak kurup destek göndermesini istemiştir. Şam hükümdarı bu çağrıya olumlu karşılık vermiştir.³⁰⁰

Harzemşahlara, Humus meliki Mansur'un ordusuyla hareket ettiği haberi ulaştığında Harran'dan Halep'e doğru hareket etmişlerdir. Ali b. Hadisa emrindeki Arap

²⁹⁵ İbnü'l-Fuvati, *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fî'l-Mieti's-Sabia.*, 119-120; Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun=Kitabu'l İber* (Beyrut: Darü'l Fikr, 2000), 5/413; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 281.

²⁹⁶ Tek bir nehrin kollara ayrıldığı nehrin iki yanında yeşil ve farklı türde bitkilerin bulunduğu geniş bir alandır. Bk. Ebü'l-Fazl Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-Müntehab fî Tarihi Memleketi Haleb* (Dımaşk: Dar el-Kutubi'l Arabiyye, 1984), 255.

²⁹⁷ Halep'in dışında ona yakın bir yer iken şu anda Halep'in kalbinde bir mahalledir. İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-Müntehab fî Tarihi Memleketi Haleb*, 105.

²⁹⁸ Hama meliki el-Melik Muzaffer Takıyyuddîn Mahmud tarafından getirilen önemli bir mühendistir. Asi Nehrinin kenarına Melik Muzaffer'in talebiyle kule ve değirmen inşa etmiştir. İbn Adim, *Zübdetü'l Haleb*, 3/254. "Hâşiye"

²⁹⁹ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/372; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/254; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/286; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'i Edeb*, 29/182.

³⁰⁰ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/254; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/288; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 270.

grubu onlardan ayrılınca sayıları eskisine oranla azalmıştır. Ayrıca Zahir ibn Ğenam'ın Ali b. Hadisa'ya katılmış olması bu yeni grubu kuvvetlendirmiştir.³⁰¹ Halep naibi Daife Hatun, Ali b. Hadisa'yı cariyelerinden biri ile evlendirmiş, ona değerli iktâlar vermiştir. Halep civarındaki Araplar üzerindeki konumu güçlenen Hadisa, Halep hizmetinde Harzemşahlara karşı savaşmak için güneye ilerlemiştir. Harzemşahlar, recep ayının on altısında Harran'dan Rakka'ya giderek Fırat'ı geçtiğinde haberleri Halep'e ulaşmıştır.³⁰² Melik Mansur, Halep'in doğusunda Neyrab sınırında savaş çadırlarını kurmaya başlamıştır. Askerleri etrafa dağılmış Eyyûbiler ile Harran arasındaki yolları kapatmıştı. Harzemşahlar el-Faya³⁰³ oradan Deyr el-Hafer'e ulaşarak el-Nukra'ya yayılmışlardır. Harzemşahlar Tel-Arin³⁰⁴'e ulaştığında Melik Mansur Buşol'a³⁰⁵ ulaşmıştır. Bir grup Arap, Harzemşahlar ile çatışmış ve Harzemşahlar Halep'in çeşitli yerlerine dağılmış köyleri ateşe vermişlerdir. Daha önceki bozgunlarına göre bu defa çok fazla talan yapamamışlar ancak halk dehşete kapılmıştır. Melik Mansur'da onların hareketlerine göre kamp alanını değiştirmekteydi.³⁰⁶

Harzemşahlar toplanarak güney yönünde ilerleyerek İsmaililere ait olan el-Safiye ve Tel-Sermin'e³⁰⁷ vardılar. Buradaki insanlar, Harzemşahların, İsmaililere ait mekânlara saldırmaya cesaret edemeyeceğini düşünerek İsmaili mekân Dar'ül Dave'ye sığınıp mallarını bıraktılar. Ancak Harzemşahlar, İsmaililere ait bu mekânlara da saldırarak her

³⁰¹ İbn Adim, Zahir b. Ğenam isimli kumandanın Harzemşahlar tarafında olduğunu belirtirken, İbn Vâsıl ise bu şahsın tıpkı Ali b. Hadisa gibi Harzemşahlardan ayrılarak Haleplilerin hizmetine girdiğini belirtmiştir.

³⁰² İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/254-255; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/288-289.

³⁰³ Maart'ün kırsalında ona bağlı köylerdendir. Bk. İbnü's-Şihne, *ed-Dürü'l-Müntehab fî Tarihi Memleketi Haleb*, 235.

³⁰⁴ Halep'e yakın meşhur bir köy. Bk. İbn Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/255

³⁰⁵ Söz konusu yerin tam konumu hakkında bilgi verilmemektedir. Bk. İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/255; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/288-289.

³⁰⁶ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/255; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/289.

³⁰⁷ Maara'tün Numa'n'ın kuzeyinde oraya elli kilometrelik uzaklıkta bulunan Halep'in kırsalında bir köy. Bk. İbn adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 2/66; İbn Vâsıl, *Müferricü'l Kurub Fi Ahbari Beni Eyyûb*, 4/106

şeyi yağmaladılar. Grup buradan ayrılarak Maarratü'n Numan'a gitmiş, Melik Mansur ise önce Tel-Sultan'a oradan Tel-Hıyar'a ulaştı.³⁰⁸

Harzemşahlar, ilerlemelerine devam ederek Kafr Tab'a³⁰⁹ gitmişlerdi. Kefr Tab'ı talan edip ateşe vermiş oradan Şeyzer'e geçmişlerdi. Humus meliki ve Harzemşahlar arasında adeta kaçma kovalamaca oynanmaktaydı. Şeyzer'e vardıklarında, halk çareyi kalenin altındaki bölgeye sığınmakta bulmuştu. Harzemşahlar ilk gün aşağı kısmı yağmalarken ikinci gün kalenin altına saldırarak her şeyi talan etmişti. Halk, taş ve sopalarla onlara saldırmış, onlardan bir kısmını yaralamış, bir kısmını ise öldürmüşlerdi. Bu sırada Harzemşahlara, Melik Mansur'un peşlerinde olduğu haberi ulaşmıştı. Halep-Humus ordusunun, tımarları olan bölgelere giden yolu kapattığını ve arada sıkıştıklarını anladıklarında Hama'ya yönelmişlerdi. Harzemşahlar, bu eylemleri Salih Eyyûb adına gerçekleştirdiklerini dile getirmekteydiler. Bu durumda Salih Eyyûb'un müttefiki olan Hama şehrine zarar vermemeleri gerekiyordu ki vermemişlerdir. Hama Şehrinde konaklayıp buradan gıda ve eksik malzemelerini tedarik ederek güneye doğru ilerlemişlerdir.³¹⁰

Humus melikine ait olan Selamiye'den Rusafe ve Rakka'ya kadar bir belleden diğerine ilerleyen Mansur'un kuvvetleri ile Harzemşahlar arasındaki kovalamaca bu şekilde bir süre devam etmiştir. Mansur'un amacı onlardan önce Rakka'ya varıp önlerini kesmek ve su kaynaklarını kontrol etmektir. Harzemşahlar ise yorgun düştüklerinden kendilerini yavaşlatan daha önce esir aldıkları kişileri serbest bırakmıştır. Onlarla beraber olan bir grup Arap ise yağma ile meşgul olmuştu. Harzemşahlar, Mansur'un kuvvetlerinden önce gelip Rakka'nın karşısında Fırat Nehri'ne ulaşmıştı. Mansur, Harezmilerin doğuya geçmesini önlemek istedi ama çok geç geldiklerinden önlerini

³⁰⁸ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/256; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/289-290; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 282; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 74.

³⁰⁹ Maaratü'n Nu'man ve Halep arasında bir yerleşim yeridir. Bk. İbnü'l Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 2/15

³¹⁰ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/256; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/290; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbiler*, 90.

kesememişlerdi. Harzemşahlar, erken davranarak Balil bahçelerine girmiş ve burada hendekler kazmış, kapılardan korunaklar yapmışlardı. Mansur sonunda onlarla yüzleşmeyi başarmıştı. Harzemşahlar'ın ilk hamlesi uyuyan birkaç Halep askerine saldırı ile başlamıştı. İki taraf arasında çarpışma gerçekleşti ancak Harzemşahlar bundan kurtulmayı başararak Harran'a yönelmişti. Mansur, onları takip etmeyi geçici süreliğine bırakarak Sıffin'e yönelmişti.³¹¹ Harzemşahların geri çekilmesinin bir sebebi düşmanlarının çoğunlukta olduğunu görüp kayıp sayısının artmasını engellemektir. Dönüş yolunda yöre halkına saldırmaya çalışmışlar ancak hayvanları ve kendileri zayıf düştüğünden güçlerini toplamak için Harran'a çekilmeye karar vermişlerdi.³¹²

Melik Mansur, onları Suruç ve Edessa'ya kadar takip etmek istemiş ancak hayvanların yemi azaldığından bunu yapamamıştır. El-Bire'de ordugahını kurarak bir süre orada kalmıştır. Harzemşahlar, tımarları olan Harran'da güçlerini toplamaya çalışmışlardır. Harran halkını da kendilerine dahil ederek sayılarını kalabalık göstermeyi amaçlamışlardır. Şehir halkını zorla kendileri ile savaşmaya götürmüşlerdir. Bu insanların ordu içerisinde kargaşa oluşturmalarına ve kaçmalarına engel olmak için onları korkutmuşlardır. Kamıştan sancaklar yapıp düşmanlarının kalbine korku salmak için develere siyah giyinmiş iri insanları bindirmişlerdir. Askeri durumun bir önceki duruma göre değişmiş olduğu görünmektedir. Harzemşahlar kendilerine destek bulamamış, tımarlarındaki insanları bile kendileriyle savaşmaları için zorlamışlardır.³¹³ Bu arada Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin, Eyyûbîlere yardım etmek için Malatya valisi Zahirreddin Mansur Tercüman'a, üç bin kişilik birlikle Halep'e gitmesini emretmiştir.³¹⁴

³¹¹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/256-257; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/291; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/272; Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 366; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/323; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 282.

³¹² İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/257; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/292; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 282.

³¹³ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/258; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/293.

³¹⁴ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/258; İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, 2/41; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 270; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 283.

Halep ve Humus ordusu h.638 yılı ramazan ayının yirmi birinde çarşamba günü, Harzemşahlara doğru hareket etmişlerdir. Çıkan savaşta Harzemşahlar ağır bir yenilgi almıştır. Harzemşahlar perişan halde etrafa dağılmıştır.³¹⁵ Dağılan Harzemşah grubu, Harran'a kaçmıştır. Bereke Han'ı Harran Kalesine vali seçerek aileleri ile kaleye geçmeye çalışmışlardır. Büyük ihtimalle burada savunma yapabileceklerini düşünmüşlerdir. Humus ordusu peşlerinden gidip Harran'ı kuşattığında kendilerini kurtaramayacaklarını anlamışlardır. Kaçmaktan başka çareleri kalmadığını anlayan askerler kaleden kaçmışlardır. Buradaki muharebelerde, Halep askerleri onları öldürüp esir almıştır. Harzemşahlardan bir kısmı evlatlarını geride bırakmak zorunda kalmıştır. Harran ele geçirildiğinde Hüsameddin Bereke Han ve diğer askerler Habur'a kaçmıştır. Fırat Nehrini takip eden yolda devam ederlerken iklim ve hava koşulları iyiye gitmemiş, gece şiddetli bir yağmur bastırarak nehir sularını taşırması, pek çok kişi selde boğularak can vermiştir. Kurtulanlar daha sonra Âna'ya³¹⁶ gitmiştir. Bu haber Halep şehrine ulaştığında insanlar büyük sevinç yaşamış, Halep şehri, günlerce süslenmiştir.³¹⁷ Bereke Han ve diğer Harzemşahlar kaçınca Bereke Han'ın Harran'daki işleriyle meşgul olan Şihabeddin Zenderî, kaleyi Anadolu Selçuklularına teslim etmek istemiş fakat Melik Mansur'un gelişle bu isteğini gerçekleştirememiştir.³¹⁸

Yaşanan hadiselerden sonra Harzemşahlar neden Âna Şehrine gitmiştir? Bunca hadiseden sonra Âna şehrine sığınmaları bu sorunun sorulmasını zorunlu kılmıştır. Celâleddin'in son zamanlarında Abbasi halifesi Mustansır ve Harzemşahların arası düzelmişti. Aktarılan bilgilere göre Abbasi halifesi, Moğolların Bağdat ve civarına olası bir saldırısına karşı hicri 631 yılından beri dört bin Harzemşah askerini istihdam etmişti.³¹⁹ Moğollar, Azerbaycan ve İran'da Harzemşahlara ait mülkleri ele geçirmiş oradan

³¹⁵ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/371; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/157.

³¹⁶ Ebul Fida, Harran Kalesine çıkmadan direkt Ana Şehrine kaçtıklarını aktarmıştır. Bk. Ebu'l Fida, *el-Muhtasar*, 2/272.

³¹⁷ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/259; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Beni Eyyûb.*, 5/294; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/344; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/406-407; Hanbeli, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 301,366.

³¹⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, 2/43.

³¹⁹ Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 273.

Abbasilerin Erbil ve Dakuka'daki mülklerine ve Bağdat'taki bazı tarihi mekanlara saldırmıştı. 635 yılında Hanekin'de Abbasi ordusunu yenip çok sayıda Müslümanı öldürmüşlerdi.³²⁰ Abbasi halifesi bu kadar zayıf olduğu bir dönemde Harzemşahlardan daha iyi bir askeri birlik bulamazdı. Hal böyle olunca Harzemşahlar Abbasi halifesine ait olan Âna Şehrine gitmişlerdir. Harzemşahlar, Âna'ya giderek Halep Eyyûbîleri ve müttefiklerine, Abbasi halifesinin himayesi altında olduklarını göstermek istemişlerdir. Halife, daha önce bu şehri, Melik Cevad Yunus'tan satın almıştı. Muhammed Tarkan b. Bereke Han, Âna şehrinden Bağdat'a gitmiş ve orada divan alayı onu karşılamıştı. Hacib Şemseddin Muhammed b. Abdullah onu dışarda karşılamıştı. Vezir naibi Nasıreddin b. el-Nakid tarafından ona kılıç kuşatılmıştı. Ondan sonra Kuşlu Han'ın oğlu gelmiş ve aynı işlemler ona da yapılmıştı.³²¹

2.4.4. Halep Çatışmalarının Sonuçları

Moğolların Anadolu sınırlarını aşarak Orta Doğu topraklarına inme tehlikesinin olduğu bir dönemde Harzemşahlar, Eyyûbîler (Halep-Humus-Dımaşk) ve müttefikleri Anadolu Selçukluları çatışma içerisine girmişlerdi. Bu durum onların zaafını artırmış, Müslümanların bölünmesine yol açmış ve Moğolların ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Salih Eyyûb tarafından Harzemşahlara iktâ olarak verilen Harran, Nusaybin ve civarındaki yerleşimler rakipleri Halep ve Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir. Harran'ı ele geçiren Mansur, şehri Halep sahibi Melik Nasır'ın askerlerine teslim ederek burada esir tutulan bütün Haleplileri serbest bırakmıştır. Halep ordusu Rakka, Ruha, Suruç ve Re'sul'ayn, Cemileyn, el-Muzır ve çevre yerleşimlerin kontrolünü ele geçirmiştir. Melik Mansur ise Habur ve Karkisiyya'yı ele geçirmiştir. Harzemşahlar bölgeden çekilince Halep hükümdarı ve Anadolu Selçuklu sultanı bu boşluktan istifade ederek Cezîre'de Salih Eyyûb'a ait olan yerleri almak için güçlerini birleştirerek harekete geçmiştir. II. Gıyâseddin'in gönderdiği yardım Halep ordusu ile birleşerek önce Süveyde'yi ele

³²⁰ İbnü'l 'İbri, *Târihu Muhtasari'd Düvel*, 438.

³²¹ İbnü'l-Fuvati, *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fi'l-Mieti's-Sabia.*, 120; Muammer Gül, "Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri", *Belleten* 70/257 (2006), 105.

geçirerek Selçuklulara bırakmış, ardından Âmid ve civarını kuşatmıştır.³²² El-Melikü'l Muazzam Tûranşâh b. Salih Eyyûb'un hakimiyetinde olan Âmid, surlarından dolayı ele geçirilmesi zor bir yerleşimdi. Ancak içeriden yardım alınarak ele geçirilebilirdi ki içeriden aldıkları yardım sayesinde bu şehir ve kırsalı Melik Muazzam Tûranşâh' tan alınmıştır. Hasankeyf ve Heysem ise iki tarafın aralarında yaptıkları anlaşma sonucunda Salih Eyyûb'un oğlunda kalmıştır. Bu bölgede Moğollar gelene kadar Salih Eyyûb'un çocukları hüküm sürmüştür.³²³

Musul sahibi Bedreddin, Harzemşahlar'ın kontrolünde olan Nusaybin ve Dârâ'yı geri almak için harekete geçmiş, orada Halep yenilgisinden beri esir olanları serbest bırakmıştır. Tutsaklar arasında Melik Muazzam Turan Şah b. Efdal b. Selâhaddin esir düştüğünden beri Dârâ'da tutulmuştur. Bedreddin Lü'lü, onu yanında götürerek ihtiram göstermiş, daha sonra onu Haleb'e göndermiştir.³²⁴

Harzemşahlar, aldıkları yenilgi sonrası bir süre sessiz kalarak Âna'da ikamet etmişlerdir. Ancak 638 yılının sonuna doğru Musul'a doğru hareketlerini başlattılar. Bedreddin Lü'lü, onlarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Hâkim olduğu alanlarda kaos ve bozgunculuk yapmalarından korktuğu için Musul emiri, Harzemşahlar'a Nusaybin'i (Nisibis) vermiştir. Harzemşahlar, Musul'dan sonra Nusaybin'e geçmiştir. Bu sırada Meyyâfârikîn sahibi Şehabeddin Gazi ile yeni bir ittifak yapmışlardır.³²⁵

Bu karışık ortamda Franklar, Eyyûbîlerin batı sınırlarında faaliyetlerini arttırmıştır. Harzemşahların, Halep'te çıkardığı sorunlardan dolayı Humus hükümdarı, Franklar ile mücadelesini bir kenara bırakmış ve onlar üzerine yürümüştür. Melik Mansur

³²² Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/371; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/295.

³²³ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/259-260; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/294; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/272; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 271.

³²⁴ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/259; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 283.

³²⁵ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/259-260; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/304-305; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 284.

İbrahim, kendisine Haleplilerin yenilgi haberi geldiğinde Franklara baskın yapmak için hareket etmek üzereydi.³²⁶ Bu kargaşa ile Müslümanlar, askeri olarak iç sorunlarla uğraşmaktan kendilerini zayıf düşürmüştür. Dimaşk'ın içinde belli yerlere konuşlanan İsmaili gruplar içinde bu bir fırsat olmuştur. Bu dönemde sekiz İsmaili kalesi olduğu aktarılmaktadır. Buralarda yetiştirilen fedailer halka saldırıp insanlara işkence etmekteydiler. Aynı zamanda yöneticiler aleyhine propaganda yapmaktaydılar. Malları yağmalayarak, özel mülklere el koyup arazileri talan etmekteydiler.³²⁷

2.5. MEYYAFARÎKİN'DE EYYÛBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ

Abbasî Halifesine ait olan Âna şehrinde bir süre kalan Harzemşahlar güçlerini toparlayarak örgütlendiler. Musul'dan sonra Nusaybin'e geçen Harzemşahlar daha sonra ise Şehâbeddin Gazi ile iletişime geçmişlerdir. Meyyâfarîkin³²⁸ sahibi, Selçukluların kendi topraklarına saldırmasından korktuğu için önce Halep Eyyûbîlerinden yardım istemiş ancak Halep Eyyûbîleri destek vermemiştir. Ayrıca yaklaşmakta olan Moğol tehdidi onun endişesini arttırmıştı. Cezîre bölgesindeki hareketlilik Moğolların bakışlarını bu bölgeye çevirmişti. Cezîre'yi kontrol etmek isteyen Moğol/Tatarlar, Melik Muzaffer Şehâbeddin Gazi'ye 638 yılı başlarında elçileri aracılığıyla haber yollamış ve Moğol hakanına tabi olmasını istemiştir.³²⁹ Harzemşahlar, İran'dan gelen Celâleddin'in yeğeni Yağan Tayşı³³⁰ ve Bahadır Beğceri önderliğinde gelen Harzemşah grubu ve Nusaybin'de

³²⁶ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/253.

³²⁷ Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 81-83.

³²⁸ Diyâr-ı Bekr'in en ünlü şehirlerinden biridir. Günümüzdeki Silvan'ın bulunduğu mevkidir. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/235-236; Ahmet Savran, "Meyyâfarîkin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/511.

³²⁹ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/370; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/409; Halil, *İmaratu Artukiyye fi'l Cezireti ve's Şam*, 322.

³³⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 2/55.

esir tutulanlarla birleştikten sonra yeniden hatırı sayılır bir güç haline gelmişti. Şehâbeddin Gazi, böyle bir durumda Harzemşahlar ile anlaşmak zorunda kalmıştı.³³¹

Halep Eyyûbîlerinin, aynı aileden oldukları halde Melik Muzaffer Şehâbeddin Gazi'ye destek vermemelerinin birkaç nedeni olabilir. Bu durumun ilk nedeni Halep Eyyûbîleri ve Anadolu Selçukluları arasındaki ittifaklardır.³³² Halep ve Anadolu Selçukluları arasında yakın ilişkiler bulunmaktaydı. Evlilik yoluyla gerçekleştirdikleri akrabalıklar dışında, son Harzemşah saldırılarında Gıyâseddin Keyhüsrev'in Halep Eyyûbîlerine askeri destek göndermesi ilişkilerini sağlamlaştırmıştı. Harzemşahların Halep ve bağlı yerleşimlerde Müslümanlara karşı affedilmez suçlar işlediği 638 yılında Şehâbeddin Gazi'nin, Halep saldırılarında Harzemşahlar karşısında pozisyon almaması ve Halep'e yardım etmemesi bir diğer neden olabilir. Kaldı ki Halep nâibesi Daife Hatun'un kardeşi olmasına rağmen yardıma gitmemişti. Humus hükümdarı Melik Mansur İbrahim ile Şam hükümdarı Melik Salih İsmail ve Halep arasındaki Eyyûbî ittifakının parçalanacağı korkusu üçüncü neden olabilir. Meyyâfarîkin sahibi Melik Şehâbeddin Gazi'nin, Harzemşahlar ile iletişimde olması ve Harzemşah saldırılarının Halep toplumunun bilincinde bıraktığı travmalar sonucunda halkta oluşan Harzemşah nefretinden dolayı Halep Eyyûbîleri, Şehâbeddin Gazi'yi reddetmiş olabilir. Sonuç itibarıyla, Şehâbeddin Gazi, Harzemşah³³³ askerleri dışında destek bulamadığı için onlarla anlaşmak zorunda kalmıştır. Harzemşahlar ile anlaştıktan sonra Meyyâfarîkin'de savaş hazırlıklarına başlamışlardı. Şehrin surları güçlendirilmiş, mancınıklar hazırlanmış ve

³³¹ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/260; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 5/305; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/273; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/412.

³³² Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 284-285.

³³³ Harzemşahlar ve Şehâbeddin Gazi arasındaki ilişki paralı askerlik sistemi gibi düşünülebilir. Kendilerine en iyi imkân ve ücreti sağlayanlara hizmet etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bk. Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 285.

hendekler tamamlanmıştır. Melik Şehâbeddin Gazi, bütün bunların yanında Germiyan Türkmenlerini de ordusuna dahil etmiştir.³³⁴

Harzemşahlar, Meyyâfarîkin'de toplandıktan sonra 639/1241 yılında Anadolu Selçuklularının eline geçen Âmid şehrine yönelmiş ve Selçukluları şehirden çıkarmak için saldırı gerçekleştirmişlerdir. Harzemşahların hedefinde Âmid olduğunun farkında olan Halep askerleri, Muazzam Turan Şah önderliğinde Âmid'e gelerek Harzemşahlar'ı kuşatmışlardır. Halep askerlerinin gelmesi ile geri çekilen Harzemşahlar, Meyyafarîkin civarında beklemeye başlamışlardır. Halep askerleri, Meyyafarîkin'e bağlı tarım alanlarını ve köyleri basarak yağmaladıktan³³⁵ sonra Meyyâfârikîn'e çok yakın bir konumda mevzilenmişlerdir.³³⁶

Meyyafarîkin surlarının dışında Anadolu Selçuklu-Şam askerleri ile Şehâbeddin Gazi'nin birlikleri arasında savaş alevlenmiştir. Çarpışmalar başladıktan bir süre sonra yağın şiddetli yağmur, iki tarafın çadırlarını sular altında bırakmıştır. Buna rağmen ordular, savaşmaya devam etmişlerdir. Melik Şehâbeddin'in ordusunun sağ kısmında Harzemşahlar yer alırken sol tarafta Germiyan Türkmenleri yerini almıştır. Harzemşahlar, Selçuklu askerlerini püskürtürken diğer taraftan Selçuklu askerleri Germiyan Türkmenlerini sol taraftan uzaklaştırmıştır. Sıkışan Şehâbeddin Gazi ve Bereke Han çadırlara sığınmıştır. Musul ve Malatya askerlerinin şok saldırısı sonucu Germiyan Türkleri (Meyyâfarîkin ordusunda) hendek kenarına çekilmek zorunda kalmış ve birçoğu kılıçtan geçirilmiş, ortalık kan gölüne dönüşmüştür. Bu savaşta Şehâbeddin Gazi'nin "üstâdüddârı", Gazi'nin hayatını kurtarmaya çalışırken Selçuklu askerlerinin eline

³³⁴ İbn Bibi, *el-Evamiirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 2/55; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/326; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 285; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 85.

³³⁵ Meyyâfarîkin'de yağma yapanlar, Harzemşahlar değil Halep Eyyübî ordusudur. Harzemşahlar, şehir dışında beklemiştir. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l kurub fi Ahbari Beni Eyyûb*, 5/305. Bazı araştırmalarda Harzemşahların Amid kuşatmasından sonra Meyyafarîkin'i yağmaladığı belirtilmiştir. Bk. Kılıç, *Melik Nasır II.Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti*, 82.

³³⁶ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/261; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Beni Eyyûb*, 5/305; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/412; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 285.

düşmüştür. Ancak Melik Muazzam Turan Şah el-Eyyûbi, onu serbest bıraktırmıştır.³³⁷ Şehâbeddin Gazi, karşı tarafa elçiler yollayarak uzlaşma arayışına girmiştir. Abbasi Halifesinin Halep, Suriye ve Selçuklulara göndermiş olduğu elçiler arabulucu olmaya çalışmıştır. Halifenin elçisi: “Eğer müminlerden iki topluluk birbiriyle savaşarlarsa aralarını düzeltiniz.”³³⁸ Ayeti hükmünce tarafları savaşmayı bırakmaları konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Abbasi Halifesi Mustansır, Moğol tehlikesinin farkındaydı. Bu savaşın yaklaşmakta olan tehlikenin boyutunu arttıracaklarını da bilmekteydi. Bu yüzden tarafları sulh yapmaya yönlendirmiştir.³³⁹ Kuşatma esnasında şiddetli yağmurun devam etmesi askerlerin hareketlerini ağırlaştırmıştır. Kuşatmanın uzaması ile askerler yorgun düşmüş, komutanlar ve askerler sıkılmıştır. Bunlara ek olarak Daife Hatun’un, kardeşi Meyyâfarîkin sahibine baskıyı arttırmayın talebi de sulh yapılmasında önemli etkenler olmuştur. Taraflar arasındaki çatışmalar, Selçuklu sultanının çatışmaların son bulmasını istemesiyle durmuştur. Akabinde kuşatma kaldırılmış ve barış görüşmeleri başlamıştır.³⁴⁰

Barış görüşmeleri sonucunda uzlaşılan konular şu şekildedir: Gıyâseddin, daha önce Harzemşahların ellerinden almış olduğu iktâlarına karşılık, sınır bölgelerindeki bağımsız alanlarda kalmalarını kabul etmiştir. Halep nâibesi, kardeşi Şehâbeddin Gazi’ye istediklerini şartsız vermeyi kabul etmiştir. Görüşmelere katılan tarafların haklarının garanti altına alınması ve Halep’te tutulan Harzemşah esirlerinin bırakılması kararlaştırılmıştır. Görüşmelere Melik Nasır adına katılan Mardin sahibinin hakları özellikle garanti altına alınmıştır. Bu durumda Halepliler atacakları adımlarda, Meyyâfarîkin sahibi ve Harzemşahlardan onay almak durumunda kalmıştır. Bu da Halep tarafının hoşlandığı bir durum değildi. Barış antlaşmasından sonra Halep’te bulunan Harzemşah esirleri serbest bırakılmıştır.³⁴¹

³³⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü’l Alaiyye fi’l Umuri’l Alaiyye*, 2/55-56; İbnü’l Amîd, *Ahbarü’l Eyyübîyyin*, 32.

³³⁸ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), el-Hucurât 49/9.

³³⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü’l Alaiyye fi’l Umuri’l Alaiyye*, 2/57.

³⁴⁰ İbnü’l ’Adim, *Zübdetü’l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/261; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/305-306.

³⁴¹ İbnü’l ’Adim, *Zübdetü’l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/261-262; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/306; Sabri, *et-Tarihi ve’s Siyasi Devleti Harezmiyye*, 285.

2.5.1. Mecdcl Savaşı (640/1242)

Halep ordusu, Meyyâfarîkin'den geri döndükten sonra barış görüşmelerinde kararlaştırılan şartlara uymamıştır. Melik Muzaffer Şehâbeddin Gazi ve Harzemşah elçileri, esirler için Halep'e gitmiştir. Halep'te bulunan Harzemşah esirleri serbest bırakıldı ancak barış antlaşması, Halep yönetimi tarafından bozulmuştur. Bu sırada Humus ve Halep askerleri Halep yakınlarında el-Vadihi'de toplanmıştı. Halep'ten dönen Melik Şehâbeddin Gazi ve Harzemşahlar Musul'a gitmişlerdir. Harzemşah grubu, yağma ve talana devam etmişlerdir. Musul'da çiftliklere ve köylere saldıran Harzemşahlar, ürünleri yakmış, hayvanları ganimet olarak ele geçirmişlerdir. Daha sonra ticaret yerlerine baskın düzenleyerek Habur'a dönmüşlerdir. Bedreddin Lü'lü'nün Anadolu Selçukluları ve Halep Eyyûbîleri ile hareket etme ihtimalinden dolayı Musul'a baskın yaptıkları ifade edilirken Âmid kuşatması ve Meyyâfarîkin çatışmalarında Harzemşahlara karşı savaşan Selçuklu ordusunda bir grup Musul askerinin varlığı Harzemşahlarda intikam isteği doğurmuştur. Bu arada el-Vadihi'de Alemü'd Din Kayser'in evinde bulunan Melik Mansur, Harzemşahlar'ın yaptıklarını işitmiştir. Tekrar harekete geçerek Harran istikametinde ilerleyen Melik Mansur, Âmid'e yürümek için Meyyâfârîkîn'deki Selçuklu ordusunun onlara dahil olması için beklemiştir.³⁴²

Humus-Halep ordusunun hareketini haber alan Melik Gazi ve Harzemşahlar, Musul ve Habur'dan sonra Re'sul'ayn'a girerek eli kılıç tutan herkesi orduya almışlardır. Re'sul'ayn'da bulunan Frenk okçularından bir grupta Harzemşah ve Muzaffer Gazi'nin birliklerine alınmıştır. Geri kalan sivil halka ise eman verilmiş ve çok fazla bozgunculuk yapılmamıştır. Bu ikili gruba Mardin sahibi de dahil olmuştur. Bu yüzden yirmi bin civarında asker toplamışlardır. Melik Gazi, Meyyâfârîkîn'e geldiğinde Re'sul'ayn'dan aldıkları askerleri serbest bırakmıştır. Melik Mansur, Selçukluları beklediği sırada Moğollar, Kerej ve Azerbaycan'ın tamamına hâkim olup Erzurum'a saldırmaya başlamıştır. Aynı zamanda Ziyad Kalesine (Hartibert/Harpur) yoğun akınlar

³⁴² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/309; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 285.

gerçekleştirmişlerdir. Bölgede bir panik hali yaşanırken beklediği yardım gelmeyince geri çekilen Melik Mansur Re'sula'yn'da kamp kurarak burada beklemiştir. Şehâbeddin Gazi ise Harzemşahlarla birlikte Düneysir'e³⁴³ girmiştir. Düneysir'de yağma yapıldığını aktaran kaynaklar³⁴⁴ bulunurken yağma yaptıklarına dair bilgi aktarmayıp sadece oraya gittiklerini aktaranlarda olmuştur.³⁴⁵ Söz konusu yerleşim, Şehâbeddin Gazi ve Harzemşahların müttefiki Mardin meliki Said Necmeddin Gazi b. Melik Mansur el-Artuki'nin hakimiyetindeydi. Meyyafarîkin sahibi, Harzemşahlar ve Mardin sahibinin bloklaşmaya gittikleri için yeni bir savaşın patlak verdiği sırada ittifak ortaklarına ait mülke saldırmalarının kendilerine faydası dokunmayacağını göz önünde bulundurmak gerekmiştir.³⁴⁶

Mansur'un ordusu Mecdel'de³⁴⁷ kamp kurduğunda İbn Dudi isimli bir şahsın önderliğinde bir grup Türkmen, Harzemşahlara ve Şehâbeddin Gazi'nin ordusuna dahil olmuştu. Bu haber aynı zamanda Mansur'a da ulaştı. İbn Dudi'nin Melik Mansur'un ordusuna dahil olduğunu aktaran kaynaklar da bulunmaktadır.³⁴⁸ Ancak doğru olan Şehâbeddin Gazi'nin ordusuna katılmış olmasıdır. İbn Dudi öncülüğündeki grubun, atlı Türkmenler dışında yetmiş bin Cuban/Cevban/Çoban³⁴⁹ olduğu aktarılmıştır. Şehâbeddin Gazi, ordusundaki sayısal üstünlüğe güvenerek onları yeneceğini düşünmüştür. Melik

³⁴³ Habur Nehri kenarında, Mardin'in güneyi, Dârâ'nın batısında yer alan şehirdir. Bk. İbn Adim, *Zübdetü'l Haleb*, 3/264. Günümüzde Mardin'in en büyük ilçelerinden biri olan Kızıltepe'nin eski adıdır.

³⁴⁴ İbn Cevzi ve Nüveyri, Mardin'i harab ettiklerini yazmışlardır. Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tu'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/374; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'i Edeb*, 29/194; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 286.

³⁴⁵ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/262; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, 5/310.

³⁴⁶ Halil, *İmaratu Artukiyye fi'l Cezîreti ve's Şam*, 192.

³⁴⁷ Abdulaziz dağının kuzeyinde Habur Nehri yakınında Suriye Cezîre'sinde yer alır. Kemaleddin İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb* (Dımaşk: el-Me'hedü'l Fransi bi-Dımaşk, 1968), 3/264; Habur'da bulunan güzel bir beldenin adıdır. Bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dar Sadr, 1995), 5/56.

³⁴⁸ İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Gurer*, 7/350.

³⁴⁹ “Bu isim Merv'de bir yerin adıdır.” Oraya nispetle bir topluluğa verilmiş bir isimdir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l Büldan*, 2/176; Cevban'a nisbetle verilen bu isim Kürt kabilelerinden bir kabiledir. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l Kurub fi Ahbâri Benî Eyyûb*, 5/310. “Hâşiye”; Eyyûbî tarihi alanında çalışma yapan araştırmacılar bu kelimeyi çoban olarak çevirmişlerdir. Ancak kelimenin manası hakkında farklı bilgiler bulunduğundan kelimenin Arapça aslının Türkçe okunuşu şeklini de vermeyi uygun gördük.

Şihabeddin Gazi, Mecdel yakınlarına gelene kadar durmamıştır.³⁵⁰ Harzemşah ve mütteliklerinin karşısına emir Şemseddin Lü'lü ve Humus meliki ile Bedreddin Lü'lü'nün askerlerinin yardımıyla Halep ordusu çıkmıştır. Hicri 640/1242 yılı safer ayının bitmesine üç gün kala Mansur, askerleriyle savaş alanına çıkmıştır. Çıkan savaşta Şehâbeddin Gazi ve Harzemşahlar büyük yenilgi almıştır.³⁵¹

Savaşın başında yenileceğini anlayan Şehâbeddin Gazi, kaçmış, ağırlıkları ve çadırı geride kalarak Halep ordusunca ele geçirilmiştir. Melik Mansur, Şehâbeddin Gazi'nin çadırına inerek ne varsa el koymuştur.³⁵² Harzemşahlar ve Türkmenler yenilgi sonucunda dağılmış, hazineleri ve malları Halep askerlerine kalmıştır. Yenilen ordunun ganimetleri arasında atlar, katırlar, küçük baş hayvan ve taşınabilir sayısız malzeme bulunmaktaydı. Bu hayvanlar Humus, Hama, Halep ve Musul'da piyasadaki fiyatlarının altında satılmıştır. Koyun bir dirhem, at beş dirhem gibi düşük rakamlarla satılmıştır.³⁵³ Savaşın sonucu, Halep şehrine ulaştığında şehir yedi gün boyunca süslenmiştir.³⁵⁴ Savaş sonunda Melik Mansur ve beraberinde Halep askerleri önce Halep'e gittiler ardından Franklara baskın yapmak için Trablus'a yönelmişlerdir.³⁵⁵

Savaş sonunda Şehâbeddin Gazi, Meyyafarîkin'e dönmüştür. Harzemşah grubu, beraberlerinde Türkmenler ile Cezîre'nin her tarafına dağılarak saldırılarına devam

³⁵⁰ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/264; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/310; Hanbeli, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Benî Eyyûb.*, 284,301; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 90.

³⁵¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihî'l A'yan*, 22/374-375; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/264; İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 32; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/311; İbnü'l-Fuvati, *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fî'l-Mieti's-Sabia.*, 124; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereğ fî'l Fünun'î Edeb*, 29/194-195; Hanbeli, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Benî Eyyûb.*, 284; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/327; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbiler*, 95.

³⁵² Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/274-275; Hanbeli, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Benî Eyyûb.*, 284.

³⁵³ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihî'l A'yan*, 22/375.

³⁵⁴ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/264.

³⁵⁵ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/265; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/311; İbnü'l-Fuvati, *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fî'l-Mieti's-Sabia.*, 125; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereğ fî'l Fünun'î Edeb*, 29/195; İbnü'd Devâdâri, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Gürer*, 7/350; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 287; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 92.

etmiştir. Bir nevi Mecdel'in intikamını almaya çalışmışlardır. Ardından Nisibis'te toplanmışlardır. Daife Hatun'un hicri 640 yılının cemaziyülahır ayında ölümünden sonra Halep'te Harzemşah ve Şehâbeddin Gazi'ye olan öfkenin boyutu artmış ve Harzemşahların yaptıklarına tahammülleri kalmamıştır. Daife Hatun, vefat ettikten sonra torunu Melik Nâsır artık tahtta tek başına söz sahibi olmasına rağmen Halep'te ön plana çıkan isim Şemseddin Lü'lü olmuştur. Harzemşahlar'a tahammülleri kalmayan Halep yönetimi, Cemalü'd Devle önderliğinde bir orduyu Harzemşahlara karşı harekete geçirmiştir. Harzemşah askerleri, Halep ordusunun kendileri için hazırlandığından haberdar olduklarında, Mardin meliki Said el-Artuki'ye sığınarak Mardin civarındaki dağlarda saklanmışlardır. Re'sül'ayn beldesinden Mardin'e giden Halepliler, Harzemşahlara saldırmışlardır. Ancak istihbarat eksikliği sonucunda yapılan yanlış hamleler ile Halep ordusu yenilmiş ve büyük kayıplar vermiştir.³⁵⁶ II. Gıyâseddin'in elçisi Şemseddin el-İsfahani'nin araya girmesiyle taraflar ateşkes yapmıştır. Aynı dönemlerde Anadolu'daki Moğol sorumlusu Cermogan'ın yerine geçen Baycu Noyan'ın baskıları Selçuklu sultanına sıkıntılı zamanlar geçirtmiştir. Bu yüzden yanı başında başka bir çatışma istememiştir. II. Gıyâseddin, Müslümanların böylesi bir dönemde birbiriyle savaşmasının doğru olmadığını taraflara iletmiş hem Müslüman melikleri hem de Harzemşahları razı ederek yanına çekmek istemiştir.³⁵⁷ Bu sebeple, Re'sül'ayn, Mardin melik Said el-Artuki'ye, Ahlat ve civarı Şehâbeddin Gazi'ye, Ziyad Kalesi ve etrafındaki yerleşimler ise Harzemşahlar'a verilerek uzlaşma sağlanmıştır. Bu paylaşımda Şehâbeddin Gazi ve Harzemşahlar, Moğol saldırısından dolayı verilen tımarlarını alamamıştır. Akabinde II. Gıyâseddin ile Moğol ordusu arasında çıkan savaşta, Selçuklu ordusu yenilmiş ve bu bölgeler Moğolların eline geçmiştir. Bu yüzden Melik Gazi ve Harzemşahlar buralara gidememiştir. Halep ordusu Moğollara karşı savaşan Selçukluların

³⁵⁶ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/375; İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/265-266; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/314; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/195; Halil, *İmaratu Artukiyye fî'l Cezireti ve's Şam*, 192; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 287; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 93.

³⁵⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fî'l Umuri'l Alaiyye*, 2/64-66.

yardımına gitmek için geri dönmüştür.³⁵⁸ Bu sırada büyük Moğol kurultayı gerçekleşmiş Güyük Han Moğolların yeni hakanı olarak seçilmiştir.³⁵⁹ Anadolu Moğol komutanı Baycu Noyan ile Moğollar, Bağdat, Erbil ve Dâkuka yerleşimlerine saldırılar düzenlemiştir. Kuzeyden artan Moğol saldırıları ile Cezîre ve Şam toprakları için tehlike çanları çalmaya başlamıştır.³⁶⁰ Orta Doğu'da dönemin Müslüman devletleri (Selçuklu, Eyyûbî, Artuklu) ve unsurları (Harzemşahlar ve diğer Türkmen grupları) birbirileri ile girdikleri mücadele sonucunda kuvvetlerini zayıflatıp enerjilerini tüketerek heba etmişlerdir. Böylece Müslümanların mülkleri Moğol istilasına açılmış ve onların karşısında duracak siyasi bir otorite kalmamıştır.³⁶¹

2.6. HARZEMŞAHLARIN EYLEMLERİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Dımaşk, Cezîre ve Halep bölgelerinde vuku bulan hadiselerin izahı kolay değildir. Zira bu fiilleri gerçekleştiren Harzemşahlar olsa bile onların yaptıklarına göz yuman, Eyyûbî ailesinden ve Artuklulardan olan müttefikleri bulunmaktaydı. Mardin meliki Sâid el-Artuki, Harzemşahlar Halep'e saldırdıklarında onlara son derece iyi bir askeri destek göndermişti. Eyyûbî ailesinde söz sahibi olmak isteyen merkezi yönetimin başı sayılan Mısır sahibi büyük sultan adayı Salih Necmeddin Eyyûb'un, Harzemşahları bölgedeki Eyyûbî ittifakını bozması için harekete geçirdiği bilinen bir vakadır. Ayrıca Kerek sahibi Nâsır Dâvûd, Harzemşahlardan Humus ve Halep civarına saldırmasını istemiştir. Ayrıca Halep Eyyûbîleri ile girdikleri çarpışmalarda Eyyûbî ailesinin melikleri de Harzemşahlar

³⁵⁸ İbnü'l 'Adim, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb*, 3/266-267; İbn Bibi, *el-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l Alaiyye*, 2/65-66; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/314; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 287.

³⁵⁹ Moğolların büyük hakanı Oktay b. Cengiz Han ölünce yerine eşi Töregene Hatun tahtın naibi seçilmiş daha sonra oğlu Güyük geçmiştir. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 228,233; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 509,512.

³⁶⁰ Fuad Abdulmu'ti es-Seyyad, *Moğol fi't Tarih* (Beyrut: Dar Nuhdetü'l Arabiyye, 1980), 1/182.

³⁶¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 12/460; el-Arini, *Moğol*, 183,201,202,253; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 94.

birlikleriyle hareket etmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen bu hadiselerin nedenlerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

Hicri 628 yılında Celâleddin Mengüberdi, Moğollardan kaçıp Cezîre bölgesine geldiğinde bölge halkı ve meliklerinin ona destek olmaması Harzemşahların öfkelerinin başlangıcı sayılabilir. Zira Celâleddin, Dımaşk sahibi Melik Eşref'ten yardım istemiş ancak karşılık bulamamıştır. Celâleddin'in Meyyâfârikîn'deki dağlarda bir Kürt tarafından öldürülmüş olması bölge halkına karşı öfkelerini arttırmıştır. Celâleddin, öldükten sonra Harzemşahlar dağılmış, yerlerinden edilmiş ve bölge melikleri ile tebaaları arasında hor görülmüşlerdir. Tarlada çalışan çiftçiler tarafından bile taşlanmış, rencide edilmişlerdir. Harzemşahlar tabiatları gereği sert ve yıkıcıdır. Celâleddin gibi güçlü bir figür onları kontrol altında tutabiliyordu ki buna rağmen Ahlat'ta çok da kontrol edememiştir. Celâleddin'in ölümüyle bu sert tabiatı doğru yönlendirecek bir figür olmadığından canlarının isteklerine göre hareket etmeye başlamışlardır. Dönemin savaş algısı genel olarak galip tarafın mağlup edilene çeşitli eziyetler yapması veya onlardan ganimet alması şeklinde tezahür etmiştir. Dönemin Selçuklu hükümdarı Alâeddin'in hicri 630 yılında Mardin meliki Sâid el-Artuki'nin de yer aldığı Cezîre şehirlerindeki saldırılar ve gerçekleştirdikleri olumsuz fiilleri tarihi kaynaklar aktarmıştır.³⁶² Buna misilleme olarak Melik Kâmil'in 633 yılında Mardin sahibine ait Düneysir şehrinde askerlerine her türlü fiili helal kılması sonucu gerçekleşen hadiseler aynı pencereye açılmıştır.³⁶³ Salih Eyyûb Kerek'te tutuklu olduğu sırada, Cemaleddin İbn Matruh Harran'a gidip Salih Eyyûb için yardım istemiştir. Harzemşahların saldırılarının İbn Matruh ile yapılan görüşmeyle ilgisi olabilir.³⁶⁴

Harzemşahların Suriye ve Cezîre'deki eylemlerinin belli başlı sonuçları da olmuştur. Bunlardan ilki, Müslümanlar kendi içinde savaşmakla meşgul olup güçlerini tüketmiştir. İkincisi, ekinler ve ticaret büyük zarar görmüştür. Her defasında mahsullerin

³⁶² Zehebi, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, 3/205.

³⁶³ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/336-337; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî ş-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 73.

³⁶⁴ Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 269.

yakılması, çiftliklere saldırılıp hayvanların telef edilmesi, evlerin yağma edilmesi gibi eylemler güvenlik problemi doğurmuştur. Bunun sonucunda ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bölgedeki istikrarsızlık, üretim-tüketim ürünlerinde fiyat dengesizliğine sebep olmuştur. Bir diğer sonuç, Haçlılar, Şam topraklarının batı kısmında Eyyûbîlere karşı güç toplarken Moğollar doğudan Anadolu'ya girmiş, oradan güneye Abbasi halifesine ait alanlara girmiştir. Bu sayede Eyyûbîlere ait sınırları ihlal etmeye başlamıştır. Son olarak Harzemşahlar, Cezîre bölgesindeki çoğu tımarlarını kaybetmiş ellerinde çok az yer kalmıştır. Bölge halkına verdikleri eziyet ve zararlardan sonra bölgede istenmeyen unsur haline gelmişlerdir. Onlarla hareket eden Eyyûbîlere de müsamaha gösterilmemiştir.³⁶⁵

³⁶⁵ İbn Sibat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sibat*, 1/323.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLILARLA MÜCADELEDE EYYÜBÎLER VE HARZEMŞAHLAR İLİŞKİLERİ

3.1. ŞAM VE MISIR ARASINDA BARIŞ GÖRÜŞMELERİ

Salih Eyyûb'un isteğiyle Dımaşk, Halep, Humus ve Kahire arasında barış görüşmeleri için yazışmalar başladı. Uzun bir süre taraflar arasında açıkça bir çatışma olmadığından anlaşma sağlanması zor olmadı. Taraflar, Dımaşk ve bağlı yerlerin Salih İsmail'e bırakılmasını kabul ederken Humus, Halep ve Hama meliklerine ait yerlerin ellerinde bırakılması da kabul edilen konulardandı. Mısır ve bağlı yerleşimlerin, Salih Eyyûb'un yönetiminde kalmasına karar verilerek Eyyûbî topraklarının tamamında Salih Eyyûb adına hutbe okunmasına ve sikke basılmasına karar verildi. Ayrıca Salih Eyyûb'un Şam Kalesinde tutulan emirleri ve oğlu Muğis Ömer'in serbest bırakılması kabul edilen maddelerdendi. Son olarak Nâsır Dâvûd'un yönetiminde olan mülklerinin elinden alınması da karara bağlanan maddelerdendi. Nâsır Dâvûd'tan alınacak yerlerin, Salih Eyyûb ve Salih İsmail arasında paylaşılmasına karar verildi. Ayrıca Nâsır Dâvûd'un sahip olduğu yerlerin alınması görevi ise Salih İsmail'e bırakıldı.³⁶⁶

Dımaşk meliki Salih İsmail, üzerine düşeni hemen yapmaya başlamış, Salih Eyyûb adına sikke basmıştır. Bu sikkelerden günümüze kadar gelen sekiz adet dirhem olduğu belirtilmiştir.³⁶⁷ Ba'lbek'te tutuklu bulunan Emir Hüsameddin b. Ali el-Hezbânî (ö.658/1260) serbest bırakılmıştır. Ardından Muğis Ömer, kaleden çıkarılarak Dımaşk içinde dolaşımına izin verilmiştir. Veliaht oğlu Muğis Ömer'in serbest bırakılıp Kahire'ye yanına dönmesi, Salih Eyyûb için en önemli konulardan birine dönüşmüştür. Ancak

³⁶⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/327; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/276; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/417-418; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z Zahire fî Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 6/307; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 272.

³⁶⁷ Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 273.

Muğis Ömer'in görüşmeler bitene kadar Dımaşk'tan ayrılmasına izin verilmemiştir. Dımaşk sahibi, barış görüşmeleri tamamlanıp yeminler edilene kadar Muğis Ömer'i elinde güçlü bir rehine olarak tutmak istemiştir.³⁶⁸

Mısır imamı Aselüddin Asaradi³⁶⁹ Kahire'den gelerek Dımaşk camisinde Salih Eyyûb adına hutbe okuduktan sonra Humus'a geçerek orada da Mısır hükümdarı adına hutbe okumuştur. Bu arada Salih İsmail, Nâsır Dâvûd'un elinde olan Aclûn'u kuşatmak için askerlerini göndermiştir. Anlaşma kapsamında üzerine düşen kısmı yerine getiren Salih İsmail, Baalbek'te tutuklu olan Hüsameddin b. Ali ve Salih Eyyûb'un bir grup arkadaşını da serbest bırakmıştır.³⁷⁰

Hüsameddin ve beraberinde Salih İsmail'in elçisi Celâleddin Halâtî, Humus sahibi Melik Mansur İbrahim'in elçisi ile Kahire'ye hareket etmek için atlarına binmiş, Salih İsmail ve Muğis Ömer de onlara refakat etmek için hazır bulunmuştur. Şehrin dış kapısına kadar elçi grubuna eşlik eden Salih İsmail ve Muğis Ömer, onları uğurladıktan sonra geri dönmüşlerdir. Muğis Ömer, bu süre zarfında Dımaşk şehri içerisinde dolaşabilmiştir. Elçiler Mısır'a gittikten sonra iyi ağırlanmışlardır. Ancak barış görüşmelerine engel olacak bir hadise vuku bulmuştur. Salih İsmail'in elçisi Celâleddin Halâtî ile dönemin tarihçisi İbn Vâsıl arasında gerçekleşen görüşmede Halâtî, İbn Vâsıl'a bu konu hakkında bilgi aktarmıştır. Celâleddin'e ulaşan bir habere göre Salih Eyyûb, Harzemşahlara mektup yollayarak Suriye topraklarına saldırması için harekete geçmelerini istemiştir. İbn Vâsıl'ın aktardığı bu bilgilere göre anlaşmanın gerçekleşmeme nedeni Salih Eyyûb'tur. Salih Eyyûb, ayrıca amcası ile görüşmesinin tek nedeninin oğlunu kurtarma isteği olduğunu ve amcasına karşı düşmanlığının devam ettiğini de belirtmiştir. Dımaşk'ı muhakkak amcasından alması gerektiğini ve Harzemşahlardan bu konuda yardım istediğini ifade

³⁶⁸ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereğ fi'l Fünun'î Edeb*, 29/196; Hanbeli, *Şifaü'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 336.

³⁶⁹ Asaradi, Dicle ile Meyyâfârikîn arasında bulunan bir beldedir. Buraya nispetle bu isimle anılmıştır. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 1957, 5/328; "Gaşiye" el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî Ebu'l Fida, *Takvimü'l Buldan* (Beyrut: Dar Sadr, ts.), 288-289.

³⁷⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/328.

etmiştir. Celâleddin Halâtî, eline geçen mektubu Salih Eyyûb'un vezirine teslim etmiş ancak veziri sessiz kalmıştır. Bundan sonra görüşmeler iptal edilmiştir.³⁷¹

Barış görüşmelerinin bozulması ile ilgili Sıbt İbn Cevzi farklı bilgi aktarmıştır. Ona göre, Salih İsmail'in veziri es-Samiri, Melik Muğis Ömer'i Mısır'a göndermeme konusunda Dımaşk sahibini ikna etmiştir. Es-Samiri'nin, ifadeleri şu şekildedir: “*Bu Süleyman'ın mührüdür. Onu elinden bırakma yoksa krallığını kaybedersin...*” İbn Cevzi'nin ifadesine göre Muğis Ömer gönderilmeyince Salih Eyyûb sinirlenerek barıştan vazgeçmiş ve Harzemşahlar'a mektup yollayarak onları harekete geçirmiştir. Bunun sonucu olarak görüşmeler gerçekleşmemiştir.³⁷² Vezir es-Samiri'nin amacı yeminler edilip antlaşma gerçekleşene kadar ellerinde bulunan bu önemli rehineyi bırakmamak olmuştur. İbn Kesir, Sıbt İbn el-Cevzi'nin aktardığı bilgilere paralel rivayetler aktarmıştır.³⁷³

3.1.1. Barış görüşmelerinin Bozulmasının Sonuçları

Taraflar arasındaki barış antlaşmasının gerçekleşmemesinin hem Şam hem de Mısır için sonuçları olmuştur.

1. Şam, bir kaostan içine sürüklenmiş, Muğis Ömer tekrar kaleye hapsedilmiştir.³⁷⁴ Melik Muğis Ömer, hapsedildiği bu kalede ölene kadar kalmıştır. Hapsedildiği kalede bir sabah ölü bulunan Muğis Ömer'in keder ve sıkıntıdan öldüğü veya öldürüldüğü rivayet edilmiştir. Oğlunun ölümü Salih Eyyûb'un, amcası Dımaşk hükümdarı Melik Salih İsmail'e olan öfke ve düşmanlığını arttırmıştır.³⁷⁵

³⁷¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/330-331; Hanbeli, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Benî Eyyûb.*, 336.

³⁷² Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/378.

³⁷³ Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/162.

³⁷⁴ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/378; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/196; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z Zahire fî Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 6/307.

³⁷⁵ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/386-387; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/165.

2. Salih Eyyûb adına Dımaşk ve Humus'ta okunan hutbe kesilmiştir.³⁷⁶
3. Mısır'da bulunan Salih İsmail'in elçisi Halati tutuklanmış, Halep elçisi Nasihüddin el-Farisi ise geri dönmüştür.³⁷⁷
4. Nâsır Dâvûd'un elinde bulunan Kerek topraklarını almak için Aclun'a asker gönderen Salih İsmail, askerleri geri çekmiş ve Melik Nasır Dâvud ile ittifak kurmuştur.³⁷⁸ Halep ve Humus hükümdarları da Salih Eyyûb ile yapılacak antlaşmadan vazgeçmişlerdir.³⁷⁹
5. Eyyûbî ailesinin içindeki çatırdamalardan istifade etmek isteyen Haçlılar, Şam sahilleri boyunca hareketlenmiştir.³⁸⁰ Şam hükümdarı Salih İsmail, Salih Eyyûb'a olan öfkesi ve Harzemşahlar korkusuyla Haçlılarla ittifak kurmuştur.³⁸¹
6. Erzurum üzerinden Cezîre'ye baskıyı arttıran Moğolların, Bağdat ve civarına yaptığı saldırıların arttığı bir dönemde Eyyûbîlerin iç meselelerinden dolayı Şam ve diğer yerleşimlere girmelerinin önünde direnecek bir siyasi figür kalmamıştır. Eyyûbî ailesinin içine girdiği siyasi çıkmazlar, Cezîre ve Şam'a giden bütün kapıları Moğollara açmış ve engelleri adeta ortadan kaldırmıştır.³⁸²

3.1.2. Şam Eyyûbîlerinin Haçlılarla İttifak Kurması

Dımaşk, Humus ve Halep melikleri, Harzemşahların Mısır ordusu ile birleşip Şam'a saldıracaklarını tahmin etmişlerdir. Mısır ve Harzemşah askerleriyle baş edecek güçleri olmadığını düşündüklerinden dolayı müttefik arayışına girmişlerdir. Bu yüzden

³⁷⁶ Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/162; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z Zahire fî Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 6/307.

³⁷⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/332.

³⁷⁸ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun=Kitabu'l İber*, 5/414.

³⁷⁹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/331-332.

³⁸⁰ Said Abdulfettah Aşur, *el-Hareketü's-Salîbiyye: Safha Müşerrefe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ* (Demmâm: el-Mektebetü Mütennebi, 2009), 2/937.

³⁸¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/332; Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 336.

³⁸² Aşur, *el-Eyyubiyyûn ve'l-Memalik fî Mısır ve's-Şam.*, 118.

Haçlılar ile ittifaka yönelmişlerdir. Müslüman yöneticiler arasında görüşmeler sürerken Daviyye³⁸³ grubunun Eyyûbî meliklerini bir araya getirmeme çabaları devam etmiştir. Zira Şam ve Mısır'ın anlaşması Haçlıların Orta Doğu'da barınmasını zorlaştıracak ve Kudüs'ün hakimiyetini onlar açısından tehlikeye düşürecektir. Şam ve Mısır'ın arası bozulunca Salih Eyyûb, Franklara ittifak teklifi götürmüştür. Diğer yandan Nâsır Dâvûd'un onayıyla Dımaşk meliki de onlarla görüşmüştür. Her iki tarafta haçlılara aynı vaatlerde bulunmuştur.³⁸⁴ Netice itibarıyla Franklar, Şam tarafını seçmiştir. 641/1244 yılında Franklar ve Şam Eyyûbileri anlaşmıştır. Salih İsmail, Beytül Makdis, Askalan ve Tiberya'yı Franklara teslim ederken Kudüs'ün yeniden tahkimi konusunda özellikle babasının II. Frederick ile yaptığı anlaşmada kaçındığı tavizleri vermiştir. Söz konusu yerler dışında Kevkeb, Hospitalier şövalyelerine verilmiştir. Franklar, Kudüs'e girmiş, Aksa, Kutsal Kaya'yı ve Harem-i Şerifi teslim almışlardır. Hatta Harem-i Şerif'te kendi tarikatlarını kurma hakkını bile elde etmişlerdir ki bu VI. Haçlı Seferi'nde Melik Kâmil'in Alman İmparatoru II. Frederick ile anlaşma yaparken izin vermediği konular arasında yer almıştır. Bu ittifak, Dımaşk, Humus, Halep ve Nâsır Dâvûd'un elindeki Ürdün Eyyûbileri ile Franklar arasında gerçekleşmiştir.³⁸⁵ Diğer tarafta ise Salih Eyyûb önderliğinde Mısır Eyyûbîleri, Harzemşahlar ve onlara dahil olan önde gelen Kürt süvarileri yer almıştır.³⁸⁶

Kudüs, VI. Haçlı Seferi sonrasında Melik Kâmil ve II. Frederick arasında yapılan Yafa Antlaşmasıyla Haçlılara bırakılmıştı. Antlaşma şartlarına göre şehrin surları onarılmayacaktı ancak Akkâ Haçlıları Kudüs'te tahkim işleri yapmışlardı. Nâsır Dâvud

³⁸³ 1119 yılında Hugues de Payns tarafından Kudüs'te kurulmuştur. 1128 yılındaki Troyes toplantısı ile resmi haçlı tarikatı yapısına bürünmüştür. Templier, Mescidiaksalılar anlamına gelen Latince isimleridir. İslam Tarihi kaynaklarında Daviyye diye geçmiştir. Hospitalier/İstibtariyye ise 11.yy. sonlarında Kudüs'te İtalyan tacirler tarafından kurulmuştur. Yolcu ve yabancıları misafir edip ikramda bulunan anlamına gelmektedir. Ramazan Şeşen, "Daviye ve İstibtariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 9/19.

³⁸⁴ Hanbeli, *Şifai'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 336.

³⁸⁵ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 35; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/332; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/417-418; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/330-331; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 274; Aşur, *el-Hareketü's-Salibiyye: Safha Müşerrefe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/945.

³⁸⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/332; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 275; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbiler*, 100-102.

637 yılında antlaşma kurallarının ihlal edildiği gerekçesiyle Kudüs'e çıkarma yapıp ellerinden almıştı.³⁸⁷ Geline nokta yapılan ittifak ile Kudüs Haçlılara teslim edilmişti.

Eyyûbî ailesi ve Haçlılar arasındaki ittifak aslında bölgede faaliyet gösteren Haçlı tarikatlarının başarısı olmuştur. Haçlılar, Kudüs'e giden yolda Askalan ve Akkâ'da faaliyetlerini yürütmüştür. Buradaki surları tahkim ederek harekete geçecek uygun zemini aramışlardır. Şam ittifakı yoluyla Kudüs'ü tekrar alacaklarını umut eden Orta Doğu Haçlıları emellerine de ulaşmıştır. 641 yılı recep ayında Avrupa'ya giden bir mektupta mutlu sona ulaşıldığını yazmışlardır. Zira Hospitaller Şövalyelerinin Kudüs Şehrinin tahkimi için uzun zamandır çalıştıkları belirtilmiştir.³⁸⁸ Humus meliki Mansur, Harzemşahlara karşı verdiği mücadele boyunca fazlasıyla yıpranmış olduğundan Halep Eyyûbîlerinin ordu kapasitesi iyi olmasına rağmen özellikle Harzemşahlar'ın içinde bulunduğu bir Mısır ordusu onları korkutmuştur. Bu sebeple Akkâ Haçlılarını Salih Eyyûb'a karşı savaşmak için yanlarında istemişlerdir. İkiye ayrılan Eyyûbî ailesinin iki önemli hükümdarı, Haçlılara ittifak için teklif götürdüğüne göre Templier ve Hospitailler tarikatlarının Eyyûbî meliklerinin bir araya gelmemesi için gösterdikleri çabaları başarılı olmuştur. Haçlıların, Şam Eyyûbîlerini tercih etme nedeni, kendilerine yakın olmasından kaynaklanmıştır. Salih İsmail ile ittifak kurduklarında, Nâsır Dâvûd ve Humus melikiyle de ittifak kurdukları anlamına geldiğinden Şam Eyyûbîlerini seçmişlerdir.³⁸⁹

3.2. HAÇLILARLA MÜNASEBETLERDE HARZEMŞAHLARIN ROLÜ

3.2.1. Harzemşahlar'ın Kudüs'ü Franklardan Alması

Harzemşahlar Mardin'e bağlı Nisibis'te ikamet edip Salih Eyyûb'a bağlılıklarına devam etmişlerdir. Salih Eyyûb'un müttefiki Hama sahibi Melik Muzaffer, Kadı Şehâbeddin İshak İbrahim b. Abdullah b. Abdulmunim'i elçi olarak Bağdat'a giden grupla birlikte yeni Abbasi halifesi Mus'tasım'a babası el-Mustansır Billah'ın vefatı nedeniyle

³⁸⁷ Aşur, *el-Eyyubiyyûn ve'l-Memalik fî Mısır ve's-Şam.*, 118.

³⁸⁸ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/223.

³⁸⁹ Aşur, *el-Hareketü's-Salibiyye: Safha Müşerrefe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/946.

baş sağlığı dilemek ve halifeliğini tebrik etmek için göndermiştir.³⁹⁰ Abbasi Halifesiyle görüşükten sonra geri dönerek Nusaybin'de Harzemşahlarla buluşan elçi, orada emir Bereke Han ile görüşerek Harzemşahların, Sultan Melik Salih Eyyûb'u desteklemesini istemiştir.³⁹¹ Bu desteğin önemini vurgulamıştır. Görüşme sonunda Bereke Han, Salih Eyyûb'a hizmet edeceklerine ve düşmanlarına karşı ona destek olacaklarına dair söz vermiştir. Melik Kâmil VI. Haçlı Seferi esnasında topraklarını tehdit eden Celâleddin Harzemşah korkusuyla II. Frederick'e Kudüs'ü vermiştir. Şam ittifakı Harzemşah korkusuyla tavizleri arttırarak yeniden Haçlılarla ittifak kurmuştur. Harzemşahlar, Eyyûbî ailesinin kendi içlerindeki güç mücadelesinden istifade etmişlerdir. II. Frederick Orta Doğu'dan ayrıldıktan sonra Haçlılar, birlik kuramamış ve Orta Doğu Haçlıları açısından boşluk oluşmuştur. Ancak Eyyûbî-Harzemşah ilişkileri kapsamında gelişen olaylar Eyyûbîlerin bu boşluğu fırsata çevirmesine engel olmuştur.³⁹²

İbn Vâsıl, Hicri 641 yılı sonlarına doğru Kudüs şehrine gittiğini ve orada Müslümanlara ait kutsalların çiğnendiğini, Müslüman mabetlerinde rahipler, keşişler ve şarap ile kurban resimleri bulunduğunu nakletmiştir. Mescid-i Aksa'da haç asılı olduğunu da aktaran müellif aynı dönemde Nâsır Dâvûd'un da Kudüs'te bulunduğunu ve Mısır'a girmesine engel olacağı düşüncesiyle Nâsır Dâvûd ile görüşmediğini de belirtmiştir. Ayrıca Gazze'ye geldiğinde Salih İsmail'in askerlerini gören muasır tarihçi, Abbase'ye ulaştığında bazı Mısır askerlerini görmüştür. İki tarafın savaştan dönmeyecek aşamada olduğunu ifade etmiştir.³⁹³

Harzemşahlar, Şamlılar ile savaşmak için onları Gazze'ye çağırarak Salih Eyyûb'un çağrısıyla, 642/1244 yılının başlarında Filistin'e doğru yola çıkmıştır. Başlarında Bereke Han, Kuşlu Han, Berdi ve Saru Han ile kendilerine dahil olan Kaymariyye³⁹⁴ Kürtleriyle

³⁹⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/323.

³⁹¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/324; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/164-165.

³⁹² Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 290.

³⁹³ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/333; Hyun, "el-Harezmiyye fî Bilâdi Şâm ve'l-Cezîre", 15.

³⁹⁴ Halkı Kürt olan Kaymar'a nispetle bu isim ile anılan Kaymariyye, Cibal'de bir kaledir. Ahlat ve Musul arasında yer almaktadır. Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/424.

on bin kişilik bir süvari birliğine dönüşerek Fırat'ı geçmişlerdir. Grup iki taifeye ayrılmıştır. Birinci grup Bika el-Ba'lbek diğer grup ise Dımaşk Guta'sına geçmiştir.³⁹⁵ Melik Mansur ve Dımaşk ordusu Mısır'a doğru yola çıkarken Nâsır Dâvûd, ordusunu el-Züheyr el-Sungur el-Halebi (ö.642/1244) ve el-Veziri liderliğinde Nablus'ta konuşlandırmıştır. Ancak kendisinin Kerek'te kaldığı belirtilirken Melik Salih İsmail'in ise Dımaşk'ta olduğu aktarılmıştır. Templier şövalyeleri ve kontlardan oluşan Frank ordusu, Yafa'da toplanıp Harzemşahlar ve Mısır ordusuna karşı savaşmak için birleşmişlerdir.³⁹⁶

Salih İsmail'in ordusu, on bin kişilik Harzemşah süvari birliğinin geldiğini öğrendiğinde Gazze güzergahından geri çekilmiştir. Aynı şekilde Nâsır Dâvûd, askerlerini Kerek'e yakın güvenli bir konuma çekmiştir. Şam'a saldırmaya cesaret edemeyen Harzemşahlar, önce Tiberya'yı devamında Banyas'ı alarak Nablus'a saldırmıştır.³⁹⁷ Önlerinde herhangi bir engel göremeyen Harzemşahlar bulduklarını yağmalamışlardır. Kaynaklarımız, Harzemşahların geçiş sırasında uyguladıkları davranışları şöyle aktarmıştır: “*Malları yağmalıyor, insanları öldürüyor ve esir alıyorlardı.*” İnsanlar korkuya kapılmış, panik haliyle kaçmaya çalışmışlardır.³⁹⁸

Nablus'tan sonra güney yönünde ilerleyerek Kudüs'e geçen Harzemşahlar hicri 642 yılı safer ayı miladi temmuz 1244 tarihinde şehre saldırdılar. Bu arada geri çekilen sadece Nâsır Dâvûd ve Salih İsmail'in birlikleri olmamıştır. Harzemşahların geldiğini haber alan bazı Hristiyanlar da Akkâ Haçlılarına sığınmışlardır.³⁹⁹ Geriye kalan Franklar, Kudüs'te savunma pozisyonu almışlardır. Franklar Kudüs'te büyük bir yenilgi alarak

³⁹⁵ Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/277; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/196; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/353; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/419-421; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 274-725.

³⁹⁶ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/198.

³⁹⁷ Hasan Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun* (İskenderiye: Da'r Marifetül Camiye, 1989), 246.

³⁹⁸ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/378; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/336; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/196; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/419-421.

³⁹⁹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/337; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/353.

Kudüs'ü kaybetmişlerdir. Harzemşahlar şehirde büyük katliam yapmışlardır. Kudüs şehrinde istedikleri gibi yağma yapan Harzemşahlar, Hristiyanlara ait mabet ve anıtları yıkıp talan etmişlerdir. Hristiyanların Kumame/Kıyame Kilisesi diye adlandırdıkları Diriliş kilisesine girerek Haçlı/Frank Krallarının ve Hristiyan büyüklerin mezarları ile Mesihilerin, Hz. İsa'nın mezarı olduğuna inandıkları kabirleri açmış oradaki kemikleri çıkararak ateşe vermişlerdir. Hristiyan kadınları ve çocukları esir almış, geri kalanları sağ bırakmamışlardır.⁴⁰⁰

Kudüs'teki Davut Kulesinde bulunan garnizon ile çatışmalar bir ay sürdükten sonra bu birlik teslim olmuştur. Garnizonda bulunanlar, etkili Harzemşah saldırıları sonucunda dayanamayarak Nâsır Dâvûd'tan destek istemiştir. Nâsır Dâvûd çok istekli olmamakla birlikte Franklardan gelen yardım çağrısına, bir kısım asker göndererek destek vermiştir. Harzemşahlara kalenin teslim edilmesi karşılığında, Frankların sağ olarak Kudüs'ten çıkmasını sağlamıştır. Garnizondan kaçanları emniyete alıp onları sahil yoluna ulaştırdıktan sonra Haçlılarla hiç ilgilenmemiştir. Hatta Nâsır Dâvûd'un⁴⁰¹ Harzemşahların Kudüs zaferine sevindiği tarihi kaynaklarda aktarılmıştır.⁴⁰²

Kudüs savaşıyla ilgili olarak batılı araştırmacılardan Runciman, şu şekilde bahsetmektedir: *“Harzemşahlar 11 Temmuz'da şehre girerek sokaklara saldırmıştır. Ermeni Aziz Yakup kilisesinin içinde keşiş ve rahibeleri, Hospataller tarikatı Kudüs lideri ile Frankların şehirdeki valisini katletmiştir. Garnizon direnmeye devam etse de Franklardan yardım gelmemiştir. Bu yüzden en yakın Müslüman müttelikleri Kerek sahibinden yardım istemişlerdir. Kerek hükümdarı, Hristiyanlardan hoşlanmadığından onlarla ittifaka mecbur kaldığı için öfkeliydi. Onlara Harzemşahları korkutabilecek kadar*

⁴⁰⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/337; Hyun, “el-Harezmiyye fî Bilâdi Şâm ve'l-Cezîre”, 16.

⁴⁰¹ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/224-225; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 275; Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun*, 246; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 282.

⁴⁰² Annesi Harzemşahlardan olan Nasır'ın babası Dimaşk sahibi Melik Muazzam İsa, geçmişte Harzemşahlar ile ittifak kurmuştur. Aynı zamanda babası, kızını yani Nâsır Dâvûd'un kız kardeşini Celâleddin ile evlendirecek kadar ona itibar etmiştir. Nâsır Dâvûd'ta geçmişte Harzemşahlar ile iş birliği yapmıştır. Onlara sempati duyması muhtemeldir. Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 337.

gönderdiği yardımdan sonra bir daha Haçlılarla hiç ilgilenmemiştir. Devamında, 23 Ağustos tarihinde altı binden fazla Hristiyan erkek, kadın ve çocuk şehri Harzemşahlara teslim ederek Yafa limanına doğru yola çıkmışlardır. Yola çıktıktan sonra bunlardan bazıları şehrin kulelerinden Frank sancaklarının sarkıtıldığını görünce iki bine yakını geri dönmüşlerdir. Dönenler Harzemşahların kurmuş olduğu pusuya düşerek kılıçtan geçirilmiştir. Diğer bir kısmı yolda Arap eşkıyaların saldırısına uğramış, geriye sadece üç yüz kişi Yafa'ya ulaşabilmiştir. Harzemşahlar şehre hiç acımamış, neredeyse herkesi öldürmüş, Hristiyan büyüklerin mezarlarını açmış, kemiklerini yakmıştır. Şehirde bulunan dışarıdan gelen Latin din adamları, şehri terk etmek istemeyip ayin yapmak istedikleri için öldürülmüştür. Ayrıca yerli papazlar da öldürülmüştür. Şehri harabeye çevirdikten sonra Harzemşahlar, Mısır ordusuyla birleşmek üzere Gazze'ye doğru yola çıkmıştır.”⁴⁰³

Harzemşahların, şehirden gitmesine izin verdiği insanları tuzığa çekerek öldürmesi, Salih Eyyûb tarafından sonradan almış oldukları bir emrin neticesi veya Nâsır Dâvûd ile garnizonun teslim olması için yapılan anlaşmada verilmiş bir söz de ihtimal dahilindedir. Harzemşahların bir aydan fazla bir süre şehir dışında bekleyip şehre saldırmaması Moğollardan uzak bir alan keşfetmek niyetiyle hareket ettiklerini göstermiştir. Cezîre bölgesinin sınırlarına dayanan Moğol tehlikesinin farkında olan Harzemşahlar, Filistin bölgesinde Gazze-Kudüs civarında uygun konum aramışlardır. Zira Moğollarla en çok mücadele eden şüphesiz Harzemşahlar olduğundan bu tehlikenin boyutunu en iyi onlar bilmekteydi. Harzemşahların şehri ele geçirdikten sonra altı binden fazla Hristiyan'ı bir ay boyunca öldürmemelerinin nedeni, şehirde garnizon ile mücadele ederken arkadan gelebilecek bir Haçlı saldırısı ihtimaline karşı onları içeride tutmak olmuştur. Bu süre zarfında dış destek gelmeyince Nâsır Dâvûd'un garnizon için gönderdiği askeri destek sonucunda kaleyi teslim alarak insanların gitmelerine izin vermişlerdir.⁴⁰⁴

⁴⁰³ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/224-225.

⁴⁰⁴ Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 107-108.

Kudüs Haçlılarının Harzemşahlara yenilmesiyle ilgili birden fazla neden aktarılmıştır. Bunlardan ilki, Harzemşahların ani saldırısından dolayı sistemli bir savunma yapamamış olmalarıdır. Harzemşahların, Şam'a saldırımları beklenirken ani bir baskınla Kudüs'e saldırımları, Kudüs'te bulunan Haçlıların organize olamamasına neden olmuştur. Harzemşahlar, Nusaybin'den çıkıp Fırat Nehrini aştıklarında iki gruba ayrılmışlardır. Harzemşahların bir kısmı Şam Guta'sına giderken diğer kısmı Kudüs'e geçtiğinden bu baskın Franklar için hazırlıksız olmuştur. Ayrıca Haçlıları yönlendirecek bir liderden yoksun oldukları aktarılmıştır.⁴⁰⁵ Ancak savaş sonunda ölenlerden bahsedilirken Kudüs Haçlı valisinden bahsedilmiştir. Ayrıca Haçlı tarikatlarının önde gelen isimlerinin de bu sırada Kudüs'te olduğu zikredilmiştir. Bunların yanı sıra Kudüs'ün o dönemde etrafı açık ve kalelerinin yıkılmış olması savunma yönünden şehri zayıf düşürdüğü nakledilmiştir. Ancak ittifak kurulduktan sonra Templier ve Hospitaller tarikatları 1243 yılında Avrupa'ya mektup yollayarak şehrin müzakere yoluyla teslim alındığını ve tahkime başlandığını belirtmişlerdir. Kudüs'teki Haçlılar, V. Bohemond, Antakya kontu ve Trablus emirinden yardım istemiş ancak söz konusu şahıslar kendi problemleriyle meşgul olduğundan yardıma olumlu yanıt vermemişlerdir. Akkâ Haçlıları ise konumlarını koruma ve sağlam tutmayı tercih etmişlerdir. Özellikle Şam Eyyûbîleri ve Nâsır Dâvûd ile ittifak kurduklarından bu ittifaka zarar gelmesini istememişlerdir. Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Haçlıları da kendi iç problemleri ile meşgul olduklarından Müslümanların dikkatini üzerlerine çekmek istemediklerinden Kudüs Haçlılarının yardımına olumlu yanıt vermemiştir.⁴⁰⁶

Kudüs'te öldürülenler arasında Aziz James Ermeni manastırında ikamet eden Rum patrik⁴⁰⁷ ile rahip ve rahibeler de yer almıştır. Harzemşahların Kudüs'ü alırken Hristiyanlara karşı sergilemiş oldukları tutum Selâhaddin Eyyûbî'nin Hittin'den sonra Kudüs Hristiyanlarına sergilediği tavırdan farklı boyutta olmuştur. Ancak Haçlıların,

⁴⁰⁵ Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 102.

⁴⁰⁶ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/224; Aşur, *el-Hareketü's-Salîbiyye: Safha Müşerrefe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslâmî fî'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/947-948; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 291; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 101.

⁴⁰⁷ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 33.

Kudüs'ü aldıklarında günlerce akıttığı Müslüman kanını batılı tarihçiler bile saklamamıştır.⁴⁰⁸ Netice itibariyle Harzemşahların, Kudüs baskını sürpriz olsun veya olmasın, etkili Harzemşah saldırısı sonucunda Haçlıların yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Harzemşahların 642/1244 yılında aldığı zafer ile Kudüs, I. Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlup olmasına kadar kesin olarak Müslümanların olmuştur.⁴⁰⁹

3.2.2. Gazze/Hiribya/La Forbie Savaşı ve Sonuçları

Kudüs başarısından sonra Harzemşahlar, Mısır ordusu ile Arbiya⁴¹⁰ denilen mevkide buluşmuşlardır. Harzemşahlar, Nusaybin'den Filistin bölgesine doğru yola çıkarken bir grup onlardan ayrılarak Şam Guta'sına gitmişti. O grup da gelerek söz konusu mevkide onlara dahil olmuştur. Salih Eyyûb, Harzemşahlara teçhizat, elbise ve gıda desteği sağlarken Kerek'te tutuklu olduğunda yanında bulunan memlükü Rükneddin Baybars önderliğinde Mısır ordusundan takviye birlikler ile Gazze'ye yollamıştır. Ardından Hüsmeddin b. Ali önderliğinde diğer grubu Nablus'a göndermiştir.⁴¹¹ Salih Eyyûb, Harzemşah askerlerinin Kahire'ye girmesini engelleyerek Gazze'de konaklamalarını istemiştir.⁴¹² Bu durum bize Salih Eyyûb'un Harzemşahların, Mısır'da isyan çıkararak bozgunculuk yapmasından korktuğunu ve bunun için tedbir almaya çalıştığına işaret etmiştir.⁴¹³

Franklar, Kudüs'ü kaybettikten sonra Dımaşk'a elçilerini yollayarak bir an evvel Salih Eyyûb'un sonunu getirmek için Salih İsmail'den destek talebinde bulunmuştur. Şam ile Haçlı koalisyonu Mısır-Harzemşah birliğine karşı izleyecekleri yol haritasını belirlemek ve planlarına son şeklini vermek için toplanmaya karar vermiştir.⁴¹⁴ Bu amaçla

⁴⁰⁸ Hıttı, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 892.

⁴⁰⁹ Aşur, *el-Hareketü's-Salibiyye: Safha Müşerrefe fi Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fi'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/948.

⁴¹⁰ Askalan ve Gazze arasında yer alan Haçlı savaşları tarihinde namı meşhur bir yer. Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi'l-Fünun'i Edeb*, 29/198.

⁴¹¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/337.

⁴¹² Ali Muhammed Muhammed Sallâbî, *El-Eyyûbüyyin Ba'de Selâhaddin: Dört, Beş, Altı Ve Yedinci Haçlı Seferleri* (Beyrut: Da'r el-Marefah, 2010), 340.

⁴¹³ İbnü'l Âmid, *Ahbarü'l Eyyûbüyyin*, 33; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 109.

⁴¹⁴ Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi'* = *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 174.

Salih İsmail, Dimaşk ordusunu daha önce Harzemşahlara karşı iki defa savaş kazanmış ve bu defada kazanacağını düşündüğü Humus meliki Mansur İbrahim önderliğinde göndermiştir. Humus ordusu ve Dimaşk ordusu Akkâ'ya gitmiş, orada Franklarla savaş planlarına son şeklini vermek için toplantı yapmışlardır.⁴¹⁵

Akkâ'da birleşen ordular kalabalık bir halde Harzemşahları mağlup etmek ve Mısır'a hâkim olmak amacıyla Gazze'ye doğru yola çıkmışlardır. Sayıca fazla olmasına rağmen teçhizat desteği yetersiz olan Humus-Dimaşk askerlerine takviye olarak Nâsır Dâvûd'un ordusu Züheyr Sungur önderliğinde, Şam birliğine katılmıştır.⁴¹⁶ Şam ittifakı Mısır'ın sahil kısmını Haçlılara verme konusunda onlara söz vermiştir.⁴¹⁷

Humus meliki Mansur, Frankların bayrakları altında rahipler eşliğinde hareket etmişlerdir. Bu sebeple Şam ordusu, İslam tarihi kaynaklarında eleştirilere maruz kalmıştır.⁴¹⁸ Şam-Haçlı ittifakı, Harzemşahların birden fazla cephede savaşması halinde sabırlı davranmayacaklarını, Mısır ordusunun ise Harzemşahlar olmadan onları yenemeyeceğini düşünmüştür. Bu yüzden üç kısım halinde saldırma planı yapılmıştır. Nâsır Dâvûd'un ordusu Mısır ordusunun önünü kolaylıkla kesebilmek için Kudüs yakınlarına konuşlanmıştır.⁴¹⁹ Franklardan 1500 süvari ve 10000 piyade olduğu nakledilmiştir.⁴²⁰ Aslında Humus meliki sabırlı olunması, ilk aşamada hemen saldırılmamasını teklif etmiştir. Humus meliki Harzemşahları yakından tanıdığından mevzilere uzun süre saldırmaktan sıkılarak geri döneceklerini düşünmüştür. Ancak sayıca fazla olmalarına güvenen Yafa kontu Walter, bir an önce Salih Eyyûb ve Harzemşahları

⁴¹⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/333-337; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 275.

⁴¹⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/338; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/277.

⁴¹⁷ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/197; Hamdi Abdulmunim Muhammed Hüseyin, *Dirasat fî't Tarihi Eyyûbüyyin ve'l Memalik* (İskenderiye: Da'r Marifetül Camiye, 2000), 122; Hyun, "el-Hareziyye fî Bilâdi Şâm ve'l-Cezîre", 17.

⁴¹⁸ Haçlılara destek veren Eyyûbî ailesi için Ebu Şame, "münafık" terimini kullanmıştır. Bk. Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi' = ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 174; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/198.

⁴¹⁹ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/198; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Gürer*, 7/354.

⁴²⁰ Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 275.

yenmek istemiş ve teklifi reddetmiştir. Humus-Dımaşk ordusunun başında Melik Mansur, Nâsır Dâvûd'un askerlerinin başında Züheyr Sungur ve el-Veziri, Frank birliklerinin başında Rahipler, Kontlar, Daviye Şövalyeleri ve Hospitailler Tarikatlarının liderleri bulunmuştur.⁴²¹

Gazze'ye giden Haçlı ordusunda önemli kişiler yer almıştır. Bu ordu Orta Doğu Haçlılarının Hittin Savaşından sonra topladığı en büyük sayıdaki ordusu kabul edilmektedir.⁴²² Yafa kontu Montfort'lu Volter Brienne, Sur ve Tibnin lideri Filip önderliğinde 600 atlı şövalye, Arman Perigord liderliğinde en az 300 Templier şövalyesi, önemli şövalyelerden William Châteauneuf emrinde iki yüz Hospitailler süvarisi, Alman Haçlılarından 400 atlı asker bulunmuştur. Ayrıca general ve diğer üst düzey komutanlar bu sayılar ile orantılı olarak görev almıştır. Sur başpiskoposu Patrik Robert ile Remle piskoposu Ralph orduda yer alan din adamları arasında bulunmuştur. Antakya prensi Bohemond yakın akrabalarından önemli şahısları ve Trablus Kontluğundan Jean de Ham'ı destek için göndermiştir.⁴²³

Humus meliki Mansur ve beraberinde Şam ordusu orta tarafta, Haçlılar sancak tarafında, Nâsır Dâvûd'un ordusu sol tarafta konumlandırılmıştır. Salih İsmail bu defada Harzemşahların yenileceğini ve Mısır ordusunun kırılacağını düşünmekteydi.⁴²⁴ Harzemşahlar içinse bu savaş geçmişte Harran yakınlarında ve Mecdel'de yaşadıkları yenilgilerin intikamını almak için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Franklar ise II. Âdil döneminde Gazze'de yaşadıkları hezimetin intikamını alma günü olarak düşünmüştür.⁴²⁵

⁴²¹ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/381; İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyübîyyin*, 33; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 292.

⁴²² Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1996), 14/208.

⁴²³ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/225-226; Aşur, *el-Hareketü's-Salîbiyye: Safha Müşerrefe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/948-949; Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun*, 248-253.

⁴²⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/338.

⁴²⁵ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/226.

Mansur'un ordusu geri planda mevzilenmiş durumda beklerken Haçlı ortakları ise hemen saldırıya geçmiştir. Hicri 642/1244 yılının Cemaziyülevvel ayının on ikisinde Gazze şehrinin dış kısımlarında Hiribya⁴²⁶ veya Ze'ka konumlarında ordular arasında savaş patlak vermiştir. Harzemşahlar on bini aşan mevcutlarıyla Bereke Han önderliğinde Şam askerleriyle savaşıırken Mısır ordusu beş bin civarında askeriyle seçkin komutanları öncülüğünde Franklar ile çatışmıştır. Humus askerleri mevzilerini koruyarak direnmiş, bir kısım Dimaşk ve Kerek askerleri dayanamayarak geri dönmüştür. Yani önce sol kanat geri çekilmiştir. Harzemşahlar ve Şam orduları arasındaki çatışmalarda daha fazla dayanamayan Şam ordusu yenilmiş, Melik Mansur yanında bazı askerler ile Dimaşk'a kaçmıştır. Sol kanattan sonra Humus ordusunun da geri çekilmesiyle Frankların savunması çökmüştür. Nâsır Dâvûd'un göndermiş olduğu Kerek ordusundan Zuheyr Sungur el-Halati ve el-Veziri ile Dimaşk ordusundan askerler ve emirler esir düşerken ordunun önderleri yaralanmıştır. Haçlılar ve Mısır ordusu arasındaki çatışmalarda Franklar iyi savaşmış hatta Mısır ordusuna üstün bile gelmiştir. Mısır ordusu ilk başta dirense de el-Ariş'e çekilmek zorunda kalmıştır. Harzemşahlar bu defa dönüp Haçlılara saldırmıştır. Şam askerlerinin çekilmesiyle yalnız kalan Haçlılar bir yandan Harzemşahlar diğer yandan Mısır ordusu tarafından kuşatılarak ablukaya alınmıştır. Harzemşah askerleri Haçlı askerlerinin neredeyse hepsini kılıçtan geçirmiştir. Franklar iyi savaşmış ancak kanatları kırılan Şam-Haçlı ordusu büyük bir hezimetle yere serilmiş ve asıl yenilgilerini Harzemşah askerlerine karşı almışlardır. Şam ve İslam tarihi açısından ender sayılacak olaylardan biri yaşanmıştır.⁴²⁷

Gazze savaşının asıl çarpışmalarının Mısır- Harzemşah birlikleri ve Templier-Hospitalier şövalyeleri arasında gerçekleştiğini aktaranlar olduğu gibi⁴²⁸ Humus- Frank

⁴²⁶ Nasirüddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali al-Furat, *Ayyubids Mamlukes and Crusaders Selections from the Tarikh Al-Duwal Wa'l-Muluk: The Text = Tarihü'd-Düvel Ve'l-Müluk* (Cambridge: W. Heffer and Sons Ltd, 1971), 8.

⁴²⁷ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/382-385; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/338-339; Nüveyrî, *Nihayetü'l Erebi fi'l Fünun'i Edeb*, 29/197-198; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun=Kitabu'l İber*, 5/414; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/331; Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun*, 249; Hüseyin, *Dirasat fi't Tarihi Eyyûbiyyin ve'l Memalik*, 123.

⁴²⁸ İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun=Kitabu'l İber*, 5/414.

askerleri ile Rükneddin'in liderliğindeki Mısır ordusu arasında gerçekleştiğini belirten tarihçilerde olmuştur.⁴²⁹ İkinci duruma göre savaşın kaderini Mısır ordusu belirlerken ilk durum Harzemşahlar lehine dönmüştür. Dönemin tarihçisi İbn Âmid bu savaş hakkındaki şu ifadeleri kullanmıştır: "...Franklara gelince onlar Mısır ve Harezmi ordularına karşı dimdik durmuş ve küçük bir grup hariç nerdeyse bütün Haçlılar öldürülünceye kadar çarpışmalar devam etmiş, onlardan çok az bir kısmı sağ kalmış, onlarda esir edilerek Kahire'ye gönderilmiştir."⁴³⁰

Savaşın başlama ve bitişi hakkında elde ettiğimiz bilgiler, Müslüman müellifler ve batı kaynakları benzer bilgiler nakletmiştir.⁴³¹ Büyük çoğunlukta İslam tarihi kaynakları bu zaferi, Nureddin Mahmud veya Selâhaddin Eyyûbî döneminden beri benzeri yaşanmamış büyük bir gün olarak naklederken⁴³² modern dönem tarihçilerinden bazıları bunu "İkinci Hittin" olarak adlandırmıştır.⁴³³ Hristiyan araştırmacılar bu savaş için, Hitinden bu yana alınmış en büyük yenilgi,⁴³⁴ Harzemşahlar ve Mısır ordusuna karşı alınmış felaket bir yenilgi ve büyük hayal kırıklığı olarak nakletmişlerdir.⁴³⁵ Haçlıların diplomatik yollardan alınmış kazanımlarının silinmesi olarak değerlendirilmiştir. Hittin ile kıyaslanan La Forbie Savaşı bölgedeki Haçlı gücünün çöküşü olmuştur.⁴³⁶

Gazze savaşı, Harzemşahlar, müttefikleri ve rakipleri Frank ve Şam Eyyûbileri ile bölge açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçların başında şüphesiz Orta

⁴²⁹ Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi'* = *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 174.

⁴³⁰ İbnü'l Âmid, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 33.

⁴³¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/339; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb.*, 29/198-199; Zehebi, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, 3/242; Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dimaşk Mine'l-Hulefâ'* ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb., 2/132-133; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Mülûk*, 1/419-421; Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 337.

⁴³² Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/382; İbnü'l-Verdi, *Tetimetü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer = Tarihu İbni'l-Verdi.*, 2/253; Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dimaşk Mine'l-Hulefâ'* ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb., 2/133; İbn Sibat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sibat*, 1/331.

⁴³³ Aşur, *el-Hareketü's-Salibiyye: Safha Müşerreffe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/949; Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun*, 253.

⁴³⁴ Shlomo Lotan, "The Battle of La Forbie (1244) and Its Aftermath – Re-Examination of the Military Orders' Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the Mid-Thirteenth Century", *Ordines Militares-* (Nicolaus Copernicus University Press, 2012), XVII/54.

⁴³⁵ Stevenson, *The Crusaders In The East*, 323.

⁴³⁶ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/227; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 275.

Doğu Haçlılarının önemli bir sefer düzenleyecek gücü kaybetmiş olmalarıdır. Batılı kaynaklar bugünü, doğu Haçlı tarihi açısından “*Bu felaket sayılan bir gün*” olarak nitelemişlerdir. Haçlılar sahil bölgesi haricinde varlık gösteremez hale gelmiştir. Doğu Haçlılarının savaşmadan görüşmeler yoluyla elde ettiği bütün kazanımları, Gazze savaşıyla kül olmuştur.⁴³⁷ Çok sayıda askeri ve dini sınıftan kayıp vermiştir. Ayrıca sağ kalanların çoğunluğu esir düşmüştür. Esir alınan Frank askerlerinin sayısının yaklaşık olarak sekiz yüz olduğu nakledilmiştir.⁴³⁸ Haçlıların önde gelen komutanları, Harzemşahlar tarafından esir alınarak develer üstünde Kahire’ye gönderilmiştir. Öldürülenlerin başları günlerce Mısır’ın şehirlerinde kapılar ve kalelerde asılı kalmıştır.⁴³⁹ Esir düşenler arasında Trablus Kontu, Yafa Kontu Brienne’li Walter ve William Châteauneuf yer almıştır. Sağ kalanların bir kısmı ise Yafa ve Askalan’a kaçmıştır. Bunların başında patrik ve Montfort’lu Philip, 33 Templier şövalyesi, 26 Hospitalier şövalyesi birkaç Germen (Alman) tarikatı mensubu ile hayatta kalan askerler ve din adamları yer almıştır. Bu rakamlar savaşa katılan sayılar ile karşılaştırıldığında bu yenilginin Haçlılar için nasıl bir felaket olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Savaşa katılan 300 Templier şövalyesinden sağ kalan 33 kişi, iki yüz Hospitalier şövalyesinden sağ kalan 26 kişi olmuştur.⁴⁴⁰

Savaşın ekonomik ve toplumsal sonuçları da olmuştur. Birleşik Şam ordularından önemli şahısları Harzemşahlar tarafından esir alınmış ağırlıkları yağmalanmıştır. Tutuklanan esir sayısı çok fazla olduğundan zindanlarda yer kalmamıştır.⁴⁴¹ Humus sahibinin hatırı sayılır hazineleri, atları ve silahları ele geçirilmiş sayısız arkadaşı

⁴³⁷ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/227.

⁴³⁸ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/227; Sabri, *et-Tarihi ve’s Siyasi Devleti Harezmiyye*, 293.

⁴³⁹ İbnü’l Amîd, *Ahbarü’l Eyyûbiyyin*, 33; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/338-339; Ebü’l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari’l Beşer*, 2/277; Nüveyrî, *Nihayetü’l Ereb fî’l Fünun’i Edeb*, 29/198.

⁴⁴⁰ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/227; Stevenson, *The Crusaders In The East*, 323; Seyyid Ali Harîrî, *el-Ahbârü’s-Seniyye fî Tarihi’l-Hurûbi’s-Salîbiyye*. (Kahire: Ayn li’d-Dirasat ve’l-Buhusi’l-İnsaniyye ve’l-İctimaiyye [Ein for Human and Social Studies], 2017), 241; Aşur, *el-Hareketü’s-Salîbiyye: Safha Müşerrefe fî Tarihi’l-Cihâdi’l-İslami fî’l-Usûri’l-Vustâ*, 2/949; Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun*, 252-253.

⁴⁴¹ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/338-339; Nüveyrî, *Nihayetü’l Ereb fî’l Fünun’i Edeb*, 29/198-199; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 275.

katledilmiştir. Bu durum Harzemşah ve Mısır ordusunun eline önemli miktarda para geçmesine ve ekonomik anlamda rahatlamasına sebep olmuştur. Savaşın canını zor kurtararak Dimaşk'a dönen Humus meliki Mansur İbrahim'in söylediği şu sözü Haçlılarla kurduğu ittifaktan duyduğu pişmanlığa işaret etmiştir: “*Vallahi, Frankların bayrağı altında sürüklendiğimizde başaramayacağımızı biliyordum.*”⁴⁴² Bu rivayeti İbn Vâsıl⁴⁴³ ve İbn Cevzi ufak bir değişikliklerle aktarmıştır. Ayrıca Nâsır Dâvûd'un ordusundan esir düşen Züheyr Sungur'un her şeyi elinden alınmıştır.⁴⁴⁴

Bu savaşın diğer bir sonucu ölen insan sayısıdır. Suriye ve Frank askerlerinden ölü sayısının otuz bini⁴⁴⁵ aştığı nakledilmiştir.⁴⁴⁶ Çağdaş tarihçi İbnü'l-Cevzi, savaş günü Kudüs'te bulunmuş ve ertesi gün oradan ayrılarak Gazze'ye gitmiştir. Savaş alanında gördüklerini naklederken şu cümleleri kurmuştur: “*Savaşın ikinci günü sabahı Gazze'ye vardım ve insanları çubuklarla ölüleri sayarken gördüm. ‘Şöyle söylüyorlardı: 30.000’den fazla ölü var’. dediler.*”⁴⁴⁷ Öldürülenler arasında Templier tarikatının büyük lideri, Sur başpiskoposu, Remle piskoposu ve Batron'lu Sida ile Batron'nun diğer hâkimi de bulunmuştur.⁴⁴⁸ Safedi ise, ölü sayısının yirmi altı bini geçtiğini nakletmiştir.⁴⁴⁹

Cemaziyülevvel ayının on beşinci gününde galibiyet haberi Salih Eyyûb'a ulaştığında Kahire ve Mısır ülkesinde bulunan Cebel ve Cezîre kaleleri daha önce görülmemiş bir güzellikte süslenmiştir. Kahire'ye gönderilen esir Şam askerinin şehre

⁴⁴² Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'î Edeb*, 29/199.

⁴⁴³ “Savaş günü geldiğinde, Allah’u Teâla kalbime, Müslümanlara karşı kafirlerle beraber savaştığımız için kazanamayacağımızı düşürdü.” İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/339.

⁴⁴⁴ “Frankların Haçı altında gittiğimizde başaramayacağımızı biliyordum.” Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/382.

⁴⁴⁵ “Hittin savaşında ölen sayısı esirler ile 20.000 diye aktarılmıştır.” Şeşen, “Hittin Savaşı”, 18/166; Şeşen, *Eyyûbüler*, 2012, 54.

⁴⁴⁶ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'î Edeb*, 29/198.

⁴⁴⁷ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/382; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbüler*, 103-104.

⁴⁴⁸ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/225; Aşur, *el-Hareketü's-Salibiyye: Safha Müşerreffe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/949.

⁴⁴⁹ Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb fî Men Hâkeme bi-Dimaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb.*, 2/133.

girdiği gün ise unutulmaz gün olarak nakledilmiştir. Mısır halkı büyük sevinç yaşamış, günlerce kutlama yapmışlardır.⁴⁵⁰

Haçlıların savaş sırasında vermiş olduğu kayıpların yanında asıl büyük zaiyatları, toprak alanında olmuştur. Haçlılara ait yerlerde Harzemşahlara karşı koyacak bir güç olmadığından Hristiyanların elinde olan bölgelere saldırarak bu bölgelerin kontrolünü ellerine almışlardır. Haçlıların ödemesi gereken vergileri Harzemşahlar bölge köyleri ve şehirlerinden kendileri için almışlardır. Bu toprakları aralarında pay ederek oralara yöneticiler atamışlardır. Ayrıca bölge halkının mahsullerine el koymuşlardır. Haçlılar, Melik Kâmil ile yaptıkları anlaşma ile yıllar içerisinde önemli kazançlar elde etmiş bölgede diplomatik anlamda avantaj sağlamışlardır. Ancak süreç içerisindeki başarıları Gazze’de aldıkları yenilgi ile bir anda yok olmuştur. Kudüs’ü kaybetmenin yanında bütün haklarından mahrum kalmışlardır. Özellikle Salih Eyyûb ve Şam Eyyûbîlerinin savaş öncesi Franklar ile ittifak kurmak için adeta yarıştıkları ele alınırsa savaş sonrası durumları adeta bir yıkım olmuştur. Ayrıca savaş sonunda Harzemşahlar, Haçlı ordusuna ait ganimetleri de aldığından ekonomik avantaj sağlamıştır.⁴⁵¹

Savaşın bir diğer sonucu, Avrupa’dan yeni bir Haçlı Seferi için hazırlıkların başlaması olmuştur. Harzemşahların Kudüs’ü alması ve Haçlıların Gazze yenilgisinden sonra bölgede bulunan Hristiyanlar bir heyet oluşturarak Avrupa’ya göndermiştir. Heyetin içinde Beyrut piskoposu Galeran ve Antakya patriği Albert yer almıştır. O dönem sadece Kudüs değil Yafa, Trablus ve Antakya Haçlıları da bir krizin içine girmiştir. Orta Doğu’da Haçlılar açısından durumun vahametini krallara, şövalyelere ve papalığa açıklamıştır. Yeni bir sefer düzenlemeyi düşünen Avrupalı Hristiyanlar, doğu Haçlılarından gelen yardım çağrısı sonucunda Fransa’da bir konsey toplamıştır.⁴⁵²

⁴⁵⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/339; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'î Edeb*, 29/199; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbîler*, 105.

⁴⁵¹ İbnü'l Amid, *Ahbarü'l Eyyûbüyyin*, 33; Steven Runciman - Fikret İşıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 3/197-198; Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun*, 253-254.

⁴⁵² Ernest Barkır, *el-Hurub el-Salibiyye* (Beyrut: Daru'l Nehdatu'l Arabiye, ts.), 117-119; Aşur, *el-Hareketü's-Salibiyye: Safha Müşerreffe fî Tarihi'l-Cihâdi'l-İslami fî'l-Usûri'l-Vustâ*, 2/952-953;

1245 yılı haziran ayında toplanan Konsey sonucunda alınan kararların başında yeni bir haçlı seferi yapılması olmuştur. Kudüs'te bulunan kutsal mezarların Müslümanlardan geri alınması, askerlerin kurtarılması kararlaştırılmıştır. Din adamları gelirlerinin bir kısmını askerlere bağışlamıştır. Avrupa'nın içinden geçtiği çalkantılı bir süreçte VII. Haçlı Seferi Fransa kralı IX. Luis öncülüğünde başlamıştır.⁴⁵³ Fransız kralını sefere çıkmaya sevk eden güçlerin başında Harezmîlerin Doğu'daki Latinlere uyguladığı çeşitli eziyetler, Kudüs'ün Frankların elinden alınması, Gazze'deki yenilgi ve çektikleri işkenceler, tapınak ve kiliselerin kutsallığının hiçe sayılması ve Hz. İsa'ya ait olduğu söylenen mezarın ateşe verilmesidir. Bütün bunlar, özelde Saint Louis ve genel olarak Batı halkı için bir korku kaynağı, onların duygularını uyandıran ve kutsal topraklarda yaşananların intikamını alma isteklerini harekete geçiren nedenlerdi.⁴⁵⁴

Harzemşahların Gazze savaşındaki konumu Mısır Eyyûbîleri için olumlu iken Şam Eyyûbîlerinin aleyhinde gelişmiştir. Harzemşahlar, bu savaşta belirleyici güç olmuştur. Zira Mısır ordusu Franklar karşısında geri çekilmişken devreye girerek savaşı tamamen Mısır Eyyûbîlerinin lehine sonuçlandırmıştır Kudüs şehrini Franklardan almış olmaları da dahil edilirse Filistin bölgesinde, Gazze sahili ve Kudüs'ün kontrolünü Salih Eyyûb, Harzemşahlar desteği ile eline almıştır. Salih Eyyûb, galibiyetin cazibesine kapılarak Hüsameddin Ali ve Rükneddin Baybars'ı Askalan ve Nablus'u almakla görevlendirmiştir. Siyasi olarak bölgede gücünü hızlıca tesis etmiştir. Harzemşahlar, bu savaştan sonra Humus melikiyle tekrar savaşmak için sabırsızlanmaya başlamıştır. Bundan sonra da Harzemşahlar önemli bir güç olmaya devam etmiştir. Salih Eyyûb, güç ve zafer sarhoşluğuyla Eyyûbi ailesinde tek yetkili olmak ve otoritesini tesis etmek için Harzemşahlardan daha fazla istifade etmek istemiştir. Ancak onları Mısır'da değil farklı yerlerde iskân etmiştir. Bu durum Harzemşahlar'ın memnun olduğu bir durum olmasa da ilk başta sorun çıkarmamışlardır. Salih Eyyûb'un niyeti onlardan Dimaşk kuşatmasında

Bedreddin Basuğuy, "Yedinci Haçlı Seferi: el-Melikü'l-Muazzam Tûrânşâh, Saint Louis ve Mansûra Savaşı", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/10 (2017), 172.

⁴⁵³ Demirkent, "Haçlılar", 14/541.

⁴⁵⁴ Harîrî, *el-Ahbârü's-Senîyye fî Tarihi'l-Hurûbi's-Salîbiyye.*, 243-244; Basuğuy, "Yedinci Haçlı Seferi: el-Melikü'l-Muazzam Tûrânşâh, Saint Louis ve Mansûra Savaşı", 170-171.

istifade etmek olmuştur. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Harzemşahlar, Suriye topraklarına yaklaşan Moğol tehdidinin farkında olduklarından Mısır civarında kalmayı tercih etmişlerdir.⁴⁵⁵ Savaşın sonucunda Şam ve Ürdün melikleri yönetim alanlarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Salih Eyyûb, Dımaşk'ı almak için harekete geçmiştir. Salih İsmail, Humus meliki Mansur, yenilgi haberi ile Dımaşk'a döndüğünde onu soğuk karşılamış kalbine korku yerleşmiştir.⁴⁵⁶

Eyyûbî ailesinin iç savaşa tutuştuğu 642 yılında Moğollar, Diyar-ı Bekr, Ahlat gibi yerleri ele geçirmiştir. Moğollar yarımada'nın kuzeyini tehdit ederek güneyde nüfuzlarını kurmaya başlamıştır. Meyyâfârikîn, Mardin, Harran ve Edessa da Moğollara boyun eğmek zorunda kalmış ve Şehâbeddin Gazi, destek bulmak için Meyyâfârikîn'den ayrılmıştır. Moğollar bu yıl Fırat'ı aşarak Halep yakınlarındaki Haylan'a gitmiştir. Ancak toprağın kuru olması ve sıcağın askerlerin atlarının nallarının kırılmasından dolayı oraya girmekten vazgeçerek Halep'e yönelmişlerdir.⁴⁵⁷ Aynı yıl Musul sahibi Bedreddin Lü'lü'den Dımaşk'a, Moğollara tabi olduğuna dair haberi gelmiştir. Tarihsel kaynaklar bu konu ile ilgili Şam hükümdarı Salih İsmail'in tavrını açıklamamıştır.⁴⁵⁸ Genel olarak, Müslüman Coğrafyanın uzun bir dönem boyunca yaşadığı siyasi kriz ve bölünmeden kaynaklanan Moğol baskısının siyasi etkisi, hicri 644 yılında Moğolların Büyük hanı olarak Gyuk Han'a taç giydirmek için Moğolistan'ın Karakurum kentinde düzenlenen Kurultay'da önemli Müslüman şahsiyetlerin bulunmasında açıkça görülmüştür.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 294-295; Abdulvehhab, *Tarihi Tuyotun*, 253-254.

⁴⁵⁶ Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi' = ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 174.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Fuvati, *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fi'l-Mieti's-Sabia.*, 148; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'i Edeb*, 29/199; Halil, *İmaratu Artukiyye fi'l Cezireti ve's Şam*, 323.

⁴⁵⁸ Salih İsmail'in o dönem daha çok Mısır'daki Müslüman kardeşlerine karşı Haçlılarla ittifak kurmakla meşgul olduğunu yazmıştır. Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevârihi'l A'yan*, 22/381.

⁴⁵⁹ Kurultaya Halep hükümdarı Melik II. Nâsır'ın kardeşi, Bağdat kadısı Fahreddin ed-Damğani, Abbasi halifeliğinin bir temsilcisi, Anadolu Selçuklu Sultanı ve diğer Müslümanlar da katılmıştır. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 195-198; el-Arini, *Moğol*, 193-194; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 121; Ömer Tokuş, "Moğol Hakimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanların İsyanı", *Türk dünyası Araştırmaları* 117/230 (2017), 182.

3.3. ŞAM-MISIR EYYÛBÎLERİ ARASINDA HARZEMŞAHLAR

3.3.1 Salih Eyyûb ve Harzemşahların Dımaşk Kuşatması

Şam ve Kahire arasında barış görüşmeleri olumsuz sonuçlandığında Salih İsmail'in, Melik Muğis Ömer'i hapsedtiğine değinilmişti. Gazze savaşından önce, rebiyülahir ayının yirmi ikinci cuması hapsedildiği yerde kötü muamele ve kederden vefat edince⁴⁶⁰ Salih Eyyûb'un, amcasına olan nefreti artmış ve ona karşı intikam hissi ile dolmuştu. Ayrıca Dımaşk, onun Eyyûbî topraklarındaki hakimiyetini pekiştirmeye engel teşkil etmekteydi. Salih İsmail'i yenip Dımaşk'ı aldığı takdirde siyasi olarak Eyyûbî topraklarında bütünlüğü sağlamış olacağından bu konu ile ilgilenmeye başlamıştı.⁴⁶¹

Savaş sonrasında, Salih Eyyûb, Gazze'de bulunan Rükneddin Baybars'a ve daha önceden Nablus'a gönderdiği emir Hüsameddin b. Ali'ye haber göndererek onları Askalan'ı ele geçirmek için sevk etmiştir. Askalan ve Tiberya kaleleri Salih İsmail ve Nâsır Dâvûd tarafından Haçlılara daha önce teslim edilmiştir. Haçlılar bu iki kalede de tahkim işlemi yaptıklarından alınması zorlaşmıştır. İki komutan birlikleriyle kalelere saldırmış, Hüsameddin b. Ali, bu saldırılarda yaralanmıştır. Aralıklı olarak kaleye saldırılar devam etmiştir. Hüsameddin Ali, Nablus'a gönderilerek tedavi edilirken Salih Eyyûb, ordusunu Kerek meliki Nâsır Dâvûd'a yönlendirmiştir. Ordusu Gazze sahili, el-Halil, Beyt-i Cibril, Ürdün vadisini alarak Kudüs'ün kontrolünü ele geçirmiştir. Nâsır Dâvûd, "*Kerek, Belka, es-Salt ve Aclun*"⁴⁶² dışındaki yerleşimleri kaybetmiştir. Aynı sıralarda Harzemşahlar, Yafa'ya giderek orayı kuşatmıştır. Gazze savaşı sırasında esir aldıkları Yafa kontu Gautier de Brienne'yi rehin olarak getirmiş ve Yafa savunma birliğinin teslim olmasını istemiştir. Teslim olmazlarsa Yafa kontunu idam etmekle tehdit ettiklerinde kont, savunmayı iyi yapmalarını ve teslim olmamalarını istemiştir. Yafa Limanı'nın surları aşılamayacak kadar iyi tahkim edildiğinden şehre saldıramayan

⁴⁶⁰ İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z Zahire fi Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 6/311.

⁴⁶¹ Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 122; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbîler*, 107.

⁴⁶² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/340.

Harzemşahlar geri çekilmiştir. Yafa kontunu öldürmeyerek beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu kont, daha sonra satranç oynadığı Mısırlı bir emir ile tartışarak öldürülmüştür.⁴⁶³

Harzemşahlar, Salih Eyyûb'un Mısır dışında kalmalarını istemesi ve Yafa'yı ele geçirememeleri üzerine Filistin bölgesini yağmalamaya başlamışlardır. Yapı itibariyle yağmacı bir tabiata sahip olan Harzemşahlar, Gazze zaferi sonrasında kendilerine Kahire'nin dış taraflarında verilen iktâlar dahil olmak üzere pek çok yere saldırmış, Gazze ve Nablus gibi yerleri yağmalamışlardır. Akkâ'ya kadar durmadan ilerleyen grup Dımaşk kuşatması için beklemeye başlamıştır. Mısır sultanı, Harzemşahların kendisine karşı güven kaybı yaşamaya başladığını fark etmiş ve öfkelerini gözden kaçırmamış, onları amcası Salih İsmail'den alacağı intikama yönlendirmiştir.⁴⁶⁴

Mısır veziri es-Sahib Mu'ineddin el-Hasan ibn Şeyh el-Şuyuh Sadreddin b. Humeyyi (ö.643/1246), geniş yetkilerle ordunun geri kalanıyla birlikte Dımaşk kuşatması için Kahire'den yola çıkmıştır. Önce Gazze' ye giden ordu, Harzemşah ordusunun dahil olmasıyla Baysan'a geçmiş burada birkaç gün kamp kurmuştur. Baysan'da Kuşatma için gerekli olan malzemelerin temini ve kuşatma makinelerinin hazırlanmasını beklemişlerdir. Gerekli teçhizat sağlandıktan sonra Şam'a doğru hareket etmişlerdir.⁴⁶⁵ Hicri 642 yılı zilhicce ayında Mısır ordusu ve beraberinde Harzemşahlar Dımaşk'a ulaşmıştır. Bu sırada Dımaşk'ta, Salih İsmail'in yanında Humus meliki de yer almıştır.⁴⁶⁶ Dımaşk meliki, Salih Eyyûb'un naibi İbn Şeyh'e, seccade, ibrik, asa göndererek şöyle bir mesaj yollamıştır: “*Bunlarla meşgul olman Krallarla savaşmandan senin için daha hayırlıdır.*” Emir İbn Şeyh ise ona ipek bir elbise ve basma tunik göndererek şöyle karşılık

⁴⁶³ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/227; Runciman - Işıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/197.

⁴⁶⁴ Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/227-228.

⁴⁶⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/341; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/420-421.

⁴⁶⁶ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 35; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'i Edeb*, 29/201; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dımaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Müluk ve'n-Nüvvâb.*, 2/133; Hanbelî, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 337; İbn Sibat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sibat*, 1/332.

vermiştir: “*Seccade, ibrik ve asa bana layıktır. Sen ise bunlara layıksın*”⁴⁶⁷ Salih İsmail, karşı tarafın ordusunun büyüklüğünün farkına varmıştır. Bu yüzden yeğeni ile arasını düzeltmesi için vezir es-Samiri’yi halife el-Musta’sım’a göndermiş ancak eli boş dönmüştür.⁴⁶⁸

Şehrin her tarafı kuşatılmış, insanların kalplerine korku ve endişe hâkim olmuştur. Kuşatma için mancınıklar kurulmuş ve petrol temin edilmiştir. Salih İsmail, üst düzeyde olmasa da kuşatmaya karşı savunma tedbirlerini almıştır. Önce Berada seddini delerek suyun akmasını sağlamıştır. Bu sayede Dimaşk dışında kalan araziler bataklığa dönüşmüş ve geçilemez olmuştur. Sular birikerek göl halini almıştır. Bazı yerleşimler sular altında kalmıştır.⁴⁶⁹ Harzemşahlara karşı bu tedbir çok da başarılı olmamıştır. Kuşatma devam ederken haziran 1245/643 yılının muharrem ayının sekizinde pazartesi günü, Şam şiddetli saldırıya maruz kalmıştır. Harzemşah ve diğer bazı Mısır birliklerinden oluşan büyük bir askeri grup, büyük bir mahalle olan Bab el-Cabiye’nin dışında yer alan Haccac Kasrında toplanmıştır. Bu kısım şiddetli bir saldırı altına alınmış, mancınıklarla petrol fırlatılarak ateşe verilmiştir.⁴⁷⁰

Salih İsmail, Dimaşk şehri içerisine mancınıkların kurulmasını emretmiş ve Adil Sarayı’ndan Zukak el-Ruman’a kadar tüm bölgeyi ateşe verdirmiştir.⁴⁷¹ Tüm bu çarpışmalar insanların aşırı fakirleşmesine, erzak bulamamasına sebep olurken birden fazla ateşin arasında kalan halk için güvenli bir mekân da kalmamıştır. Yangınlar insanların evsiz kalmasına sebep olmuştur. Bir evde diri diri on kişinin can verdiği aktarılmıştır. Harzemşahlar, insanların yollarını keserek onlara saldırmıştır. Surların dış

⁴⁶⁷ Sibt İbnü’l Cevzi, *Mira’tü’z Zaman fî Tevarihi’l A’yan*, 22/388.

⁴⁶⁸ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/341; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 277.

⁴⁶⁹ Makdisi, *Teracimu Ricali’l-Karneyni’s-Sadis ve’s-Sabi’ = ez-Zeyl ale’r-Ravzateyn*, 174; Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*, 3/228; Runciman - Işıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/198.

⁴⁷⁰ Makrizi, *Kitabü’s Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l Müluk*, 1/423.

⁴⁷¹ Nüveyrî, *Nihayetü’l Erebi fî’l Fünun’i Edeb*, 29/202; Safedî, *Tuhfetü Zevi’l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dimaşk Mine’l-Hulefâ’ ve’l-Müluk ve’n-Nüvvâb.*, 2/133.

kısımında yıkıcı, harap edici eylemler gerçekleştirmiştir.⁴⁷² Sayısız insan evini kaybetmiş yollarda can vermiştir. Şehirde Kasr-ı Haccac'ın yanı sıra Sumak tarlası, Cerrah Cami ve çok sayıda mescit yakılmıştır. Dimaşk şehri büyük sıkıntılara maruz kalmıştır. İnsanlar Harzemşahların korkusundan, cenazelerini defnedememiştir. Cenazeler şehrin dışına çıkarılamaz hale gelmiştir.⁴⁷³ Bu tarihte vefat eden alim, muhaddis ve Dimaşk imamı olan Takıyüddin Salah Osman için sadece Dimaşk camiinde dua edilmiş cenaze töreni yapılamamıştır.⁴⁷⁴

Harzemşahların tehlikeli ilerleyişi ve rebiyülahir ayında şiddetlenen saldırılardan sonra tedirginliği artan Humus'un meliki Mansur, Harzemşah emiri Bereke Han ile görüşmek için Dimaşk'tan ayrılmıştı. Zira karşı taraf sayıca onlardan üstün iken cephaneleri de azalmıştı. Ayrıca Halep Eyyübîleri de onlara destek göndermediğinden iyice sıkışmışlardı.⁴⁷⁵ Saldırılarından bıkanlar uzlaşma ihtimaline bile sevinmişlerdir. Zira Harzemşahların şehre erzak girişini engellemesinden dolayı gıda sıkıntısı baş göstermişti. Buğday fiyatları bin alt yüz dirheme çıkmış ve fiyatlar kuşatma boyunca sürekli artmıştı.⁴⁷⁶

Humus meliki Mansur, Harzemşah lideri ile görüştüktan sonra şehre geri dönmüştür. Görüşmenin nasıl geçtiği hakkında net bilgi nakledilmemesine rağmen İbn Âmid, Bereke Han ve Melik Mansur görüşmesiyle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “642 yılındaki Gazze yenilgisinden döndüğünde Melik Salih İsmail, Melik Mansur'a soğuk davrandığından Melik Mansur ona karşı kin gütmekteydi. Bu yüzden Melik Mansur,

⁴⁷² Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/387-388; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/423.

⁴⁷³ Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb fî Men Hâkeme bi-Dimaşk Mine'l-Hulefâ'* ve 'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb., 2/133.

⁴⁷⁴ Makdisi, *Teracîmu Ricâli'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi'* = *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 175; Zehebi, *el-İber fî Haberî men Gâber*, 3/244; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/166.

⁴⁷⁵ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/388; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/341; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereğ fî'l Fünun'î Edeb*, 29/202; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Müluk*, 1/423; Hanbeli, *Şifâü'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 312.

⁴⁷⁶ İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z Zahire fî Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 6/312.

Dımaşk'ın doğu kapısını Harzemşahlar'a teslim etmeyi istemiş, ancak Müslümanların, Harzemşahlardan duyduğu korku ve uğrayacakları zararlardan dolayı vazgeçmiştir."⁴⁷⁷

Baskılara dayanamayan Salih İsmail, veziri es-Samiri'yi, Salih Eyyûb'un naibi Muineddin İbn Şeyh'e sulh için göndermiştir. Salih İsmail veziri Samiri'ye, İbn Şeyh'e vermesi için gömlek, fereciye, mendil ve imame vermiştir. Vezir bunları İbn Şeyh'e vermiş, Muineddin İbn Şeyh, hediye edilen gömleği giyerek gecenin sonunda görüşmeye gitmiştir. İki vezir birkaç saat görüşmeden sonra geri dönmüşlerdir.⁴⁷⁸ Barış için yapılan birkaç günlük görüşme ve pazarlıklardan sonra sonuca ulaşılmıştır. Sonunda, cemaziyülevvel ayının sekizinde pazartesi⁴⁷⁹ günü yapılan anlaşma ile, Şam'ın Mısır ordusuna teslim edilmesi şartıyla Salih İsmail ile Melik Mansur'a kimsenin müdahalesi olmadan çıkma garantisi verilmiştir.⁴⁸⁰ İki hükümdar, geceleyin Dımaşk'tan özel hazinelerini ve eşyalarını alarak Ba'lbek'e geçmiştir. Humus meliki oradan kendi mülküne geçmiştir. İbn Şeyh, Dımaşk şehrini teslim almış ve Dar Usame'ye girmiştir. Şihabeddin Reşid ise kaleyi almıştır.⁴⁸¹ Salih İsmail'in elinde Ba'lbek, Busra ve bunların civarı ile Sevad kalırken el-Mansur, Humus, Palmira ve el-Rahba'yı almıştır.⁴⁸² Anlaşma yapıldıktan ve Salih İsmail şehirden çıktıktan sonra Salih Eyyûb'tan haber gelmiştir. Bu haber, Salih İsmail'in gitmesine izin verilmemesi yönünde olmasına rağmen bunun için geç kalınmıştır. Salih Eyyûb, bu yüzden vezirlerine kızmıştır.⁴⁸³

⁴⁷⁷ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 33.

⁴⁷⁸ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/388.

⁴⁷⁹ İbn Amîd Cemaziyülahir ayına işaret etmiştir. Bk. Georges el-Mekîn İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1991), 35; Nüveyri ise Cemaziyülevvel ayının onun da pazartesi günü anlaşmaya varıldığını yazmıştır. Bk. Ahmed b. Abdulvehhab Nüveyrî, *Nihayetü'l Erebbi'l Fünun'î Edeb* (Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, ts.), 29/202.

⁴⁸⁰ Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi' = ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 176; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/423.

⁴⁸¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/388; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/348; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb fî Men Hâkeme bi-Dımaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb.*, 2/134,150; Hanbeli, *Şifai'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 337; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/334.

⁴⁸² İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 35; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun=Kitabu'l İber*, 5/414-415; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/423-424; Harîrî, *el-Ahbârü's-Seniyye fî Tarihi'l-Hurûbi's-Salibiyye.*, 241-242.

⁴⁸³ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 34; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/349.

Harzemşahlar, kuşatma sırasında kendilerine önemli faydalar sunmasına rağmen Muineddin İbn Şeyh tarafından Dımaşk'a alınmamıştır. Harzemşahların, şehre girişlerine engel olmasının nedeni zaten harap hale gelmiş şehirde yağma ve bozgunculuk yapmalarını engellemektir. Salih Eyyûb'un vermiş olduğu yetkilerle, onlara Şam civarında ve Filistin sahil kısmında iktâlar vererek onları tımarlarına yönlendirmiştir.⁴⁸⁴ Ancak Harzemşahlar verilen yerlerden memnun kalmamıştır. Aslına bakılırsa kendilerine verilen bu tımarların gerçekliği yansıtmaktan uzak olduğunu anlamış ve oyalandıklarının farkına varmışlardır. Sahil kısmı Haçlıların elinde iken kendilerine verilen diğer iktâlar ise Eyyûbî ailesinden ya bir emir ya da bir melikin yönetimindeydi. Nusaybin'den Gazze'ye çağrıldıklarında kendilerine vaat edilen iktâlar verilmemiş buna rağmen Kanglı-Kıpçak grubu Dımaşk kuşatmasına gelmiştir. Fakat bir kez daha Salih Eyyûb tarafından onlara vaat edilenler yerine getirilmemiştir. Önce Mısır'a alınmamışlar şimdi ise Dımaşk'a girişleri engellenmiştir. Hatta sulh antlaşmasından bile haberdar edilmedikleri aktarılan bilgiler arasında yer almıştır.⁴⁸⁵ Harzemşahlar, Salih Eyyûb'un çağrısıyla Nusaybin'den Mısır'a gitmiş, ilk başta Kudüs sonra Gazze'de savaşmışlardır. Akabinde yine Salih Eyyûb'un isteğiyle Dımaşk'a gelmişlerdir. Yaklaşık altı ay boyunca kuşatmaya katılmışlardır. Kendilerine verilen iktâlardan sonra zaten meyilli oldukları yağmaya yönelmekten farklı bir yöntem düşünmemişlerdir. Bunların yanı sıra Dımaşk şehri, hicri 643 yılındaki kuşatma sırasında ciddi hasar görmüştür. Fakat bu hasar tek başına Harzemşahların faaliyetleri sonucu olmamıştır. Şehrin surları yıkılmış, surların içerisinde kalan insanlar evlerini, mallarını yakınlarını kaybetmiştir. Ne var ki şehrin iç kısımlarında gerçekleşen fiillerin asıl sorumlusu Salih İsmail ve Muineddin İbn Şeyh olmuştur. Gerek Salih İsmail'in gerek Salih Eyyûb'un askerlerinin şehrin iç kısımlarını ateşe vermesi, mancınıklarla surları dövmesi Harzemşahların eylemi olmamıştır. Harzemşahların Şehrin

⁴⁸⁴ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereğ fî'l Fümün'i Edeb*, 29/203; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun=Kitabu'l İber*, 5/415; Makrizî, *Kitabü's Sü'lûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Mülûk*, 1/423.

⁴⁸⁵ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihî'l A'yan*, 22/389; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 284; Cengiz Tomar, *Memlûk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 36.

dış kısımlarında gerçekleştirdiği suçlar ise şehrin iç kısımlarında gerçekleştirilenlerden daha yıkıcı olmamıştır.

3.3.2 Melik Salih İsmail ve Harzemşahların Dımaşk Kuşatması

Harzemşahlar, Dımaşk teslim alındığında herhangi bir yağma ihtimaline karşın şehre alınmamıştı. Kendilerine verilen sözlerin tutulmadığı yukarıda belirtilmişti. Salih İsmail'e karşı kuşatmaya katıldıklarında Dımaşk'ın kendileri ve sultan arasında eşit bölüştürüleceğini düşünmüş olan Harzemşahlar, hayal kırıklığına uğramış ve Salih Eyyûb'a öfkelenmişlerdi.⁴⁸⁶ Harzemşahlar, Salih Eyyûb'un her çağrısında onun için savaşmıştı. Bilhassa Gazze savaşında Mısır ordusunu kurtarmış ve Mısır sultanının Eyyûbî topraklarının büyük bir kısmında hakimiyet kurmasını kolaylaştırmıştı. Dönemin Musul emiri Bedreddin Lü'lü Sincar'da, Salih Eyyûb'u kuşattığında onun yardımına Harzemşahlar koşmuştu. Kudüs'ün geri alınması, Gazze savaşı ve en sonunda Dımaşk'ın geri alınmasında büyük rol oynamışlardı.⁴⁸⁷ Öyle ki Harzemşahların yaptığı faaliyetler dolayısıyla gerek başarıları olsun gerek yaptıkları kötü fiilleri olsun bu yıla, Harzemşahlar yılı denmiştir.⁴⁸⁸

Aylardır kılıç sallayan ve karşılığını göremeyen Harzemşahlar, kendilerini küçük düşürülmüş hissederek Salih Eyyûb'un itaatinden çıkmıştır. Ülke içinde tekrar bir kaos gibi insanların mallarını talan etmiş ve katliam yapmışlardır. Bu sebeple Dımaşk yakınlarında büyük bir köy olan Dareyya yerleşimine baskın yapmışlardır. Bu baskının boyutları son derece korkunç olarak aktarılmıştır. Dareyya'da ne varsa ele geçirmiş her şeyi talan etmiş ve ahlaksız fiiller gerçekleştirmişlerdir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/423; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 296.

⁴⁸⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/350.

⁴⁸⁸ Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/166.

⁴⁸⁹ Sibt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/389; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'i Edeb*, 29/203; Zehebi, *el-İber fi Haberi men Ğaber*, 3/244; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/424; İbn Sibat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sibat*, 1/334; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 285.

Dareyya baskınından sonra Mısır ordusunun Gazze sorumlusu ve Salih Eyyûb'un en büyük kumandanlarından olan Rükneddin Baybars'a mektup yazıp onu kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Rükneddin'e kendilerinden biriyle evlenip akrabalık kurmayı ve Salih Eyyûb'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmişlerdir. Rükneddin Baybars'ın nasıl bir tavır takındığı ya da ne karar verdiği hakkında kesin bilgi mevcut değildir.⁴⁹⁰ Rükneddin'in teklifi kabul ettiğini⁴⁹¹ ileri sürenlerin somut bir dayanakları olmamasına rağmen Rükneddin'in Şam'da sultan olma arzusuyla⁴⁹² kabul ettiğini iddia etmişlerdir. Ancak kabul etmediğini ileri sürenlerin açıklamaları şu yöndedir: “*Rükneddin, Salih Eyyûb'un emrinde gayet iyi bir konumdaydı. Harzemşahların elinde herhangi bir tımar yokken, siyasi bir otorite bile değilken Rükneddin'e vaat ettikleri Salih Eyyûb'un hizmetindeki mevkinden daha iyi olabilir mi?*”⁴⁹³

Akabinde Harzemşahlar'a sempatisinden sıkça söz edilen Kerek meliki olan Nâsır Dâvûd ile anlaşmak için haber yollamışlardır. Nâsır Dâvûd teklifi kabul etmiş ve Harzemşahlardan biriyle evlenmiştir. Anlaşmanın ardından Kerek hâkimi Nâsır Dâvûd, geri dönerek Hüsameddin b. Ali'nin kontrolünde olan Nablus, Kudüs, el-Halil, Beyt Cibril ve Ürdün Vadisini ele geçirmiştir.⁴⁹⁴ Harzemşahlar, içinde bulundukları ahvalde kendilerine en uygun teklifi veren tarafa yönelmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple aynı yıl bir önceki Şam meliki Salih İsmail ile Dımaşk'ı geri almak için ittifak kurmuşlardır. Bu ittifak ile ilgili Sıbt İbnü'l Cevzi, Harzemşahlar'ın Salih İsmail'e ittifak teklif ettiğini aktarırken⁴⁹⁵ Makrizi, Salih İsmail'in, yeğeni Salih Eyyûb'dan korktuğu için Harzemşahlarla ittifak kurmuş olduğunu nakletmiştir.⁴⁹⁶ Farklı nakiller olayların farklı

⁴⁹⁰ Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 285.

⁴⁹¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/350; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/424; Aşur, *el-Eyyubiyyûn ve'l-Memalik fî Mısır ve's-Şam.*, 126.

⁴⁹² Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 297.

⁴⁹³ Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 285; Selim, *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fî's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*, 131.

⁴⁹⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/350; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/334; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/424.

⁴⁹⁵ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/289; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/351.

⁴⁹⁶ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/424.

veçhelerini göstermiştir. Harzemşahlar müttefik ararken Salih İsmail onlar için gayet iyi bir ortak olmuştur. Keza Dımaşk'ın eski meliki Salih İsmail, Muineddin İbn Şeyh ve diğer emirlerin Dımaşk'tan sağ salim gitmesine izin verdikleri için Salih Eyyûb'un onlara kızdığını işitmiştir. Yeğenin oğlu Muğis Ömer'in ölümünden sorumlu olduğu için Salih Eyyûb'un onu cezalandıracağını farkında olan Salih İsmail, Harzemşah emirleri ve Dımaşk'ın güneyinde yer alan Havran'a bitişik Serhad Kalesi sahibi İzzeddin Aybek'e haber yollayarak anlaşmak istemiştir.⁴⁹⁷

Salih İsmail'in kuvvetleri, Harzemşah birlikleri ve İzzeddin Aybek, Salih Eyyûb'a karşı birleşmiştir. 643 yılı zilkade⁴⁹⁸ ayının başında Harzemşahlar, Dımaşk'ı kuşatmıştır.⁴⁹⁹ İlk başlarda Harzemşahlar tek başına saldırmıştır. Dımaşk'ın eski hâkimi ise Mısır sultanının nasıl hareket edeceğini izlemeye koyulmuştur. Salih Eyyûb'un fiili olarak herhangi bir girişimi olmadığını görünce önce İzzeddin Aybek sonra zilkade ayının yirmi üçünde Salih İsmail, kuşatmaya dahil olmuştur.⁵⁰⁰ Şehrin içerisinde ise Hüsameddin b. Ali gayet iyi bir savunma yapmıştır.⁵⁰¹ Kalede ise Emir Şehâbeddin Reşit, elinde yeterli sayıda asker ve teçhizat olmamasına rağmen mukavemet göstermeye devam etmiştir. Ancak şehre gıda girişi gerçekleşmeyip açlık ve hastalıklar baş gösterince müdafiler için de işler zorlaşmıştır. Dımaşk'ı kuşatan Harzemşahlar ve beraberinde diğer birlikler saldırıp her şeyi yağmalamışlardır. Şehir her taraftan kuşatıldığı için şehre emtia ve erzak girişi yapılamamıştır. Bu yüzden şiddetli bir enflasyon yaşanmıştır.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'î Edeb*, 29/204.

⁴⁹⁸ Şevval ayı sonunda Harzemşahların Dımaşk'ı kuşattığını aktaran kaynaklarda bulunmaktadır. Bk. Ebu Şame-Zeyl ala Ravzateyn, 177-178

⁴⁹⁹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/352; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'î Edeb*, 29/204; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dımaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb.*, 2/149; Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/166.

⁵⁰⁰ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/389.

⁵⁰¹ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 34; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/280; Makrizi, *Kitabü's Sü'lûk li-Ma'rifeti Düveli'l Mülûk*, 1/424; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/334; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 285.

⁵⁰² Zehebi, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, 3/244; Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 337-338; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 297.

Bu sırada Salih Eyyûb, Harzemşahların amcasıyla müttefik olduğunu haber almıştır. Salih Eyyûb da Humus melikine kendisiyle birlikte Harzemşahlara ve Salih İsmail'e saldırmak için ittifak teklifinde bulunmuştur.⁵⁰³ Humus, Halep ve Salih Eyyûb Harzemşahlar'ı yenmek için birleşmiştir. Humus ordusunda, bedevilerin yanı sıra Türkmen gruplarda yer almıştır.⁵⁰⁴ Zira bölgede bulunan melikler Harzemşahların başıboş ve yıkım dolu faaliyetlerinden bıkmıştır. Mısır sultanı da müttefiklerine gönderdiği mektuplarda, Harzemşahların ülke güvenliğini tehlikeye attığını dile getirmiştir. Salih Eyyûb, Kahire'den ayrılarak Abbase'ye varmıştır.⁵⁰⁵ 644 yılının başlarında, Kadı Nablusi'yi Gazze'ye göndererek Rükneddin'i Kahire'ye çağırtmıştır. Rükneddin Baybars Kahire'ye geldikten sonra “*Harzemşahlara meylettiği*” gerekçesiyle onu tutuklatmıştır.⁵⁰⁶

Harzemşahların Dımeşk kuşatması sırasında şehre giriş-çıkışlar yapılamadığından şehirde mal tedariki zorlaşmış ve eşyaların fiyatları yükselmiştir.⁵⁰⁷ Halktan alınan vergiler kaldırılmadığı gibi vergiler yüksek oranlarda alınmıştır. Şehir halkı çok büyük gıda sıkıntısı çekmiş, erzak tükenince kedi, köpek ve ölü hayvan eti yemiştir. Hapishanede ölmüş olan bir mahkûmun etini arkadaşları yemek zorunda kalmıştır. Gıda tedarikinin zorlaşması keçi boynuzu tohumunu bile terazide satılır hale getirmiştir. İnsanlar beslenmek için taneyle onu satın almıştır.⁵⁰⁸ İnsanlar erzak bulabilmek için dilenmek zorunda kalmıştır. Kaynaklarda insanların, önce dilendiği sonra o parayla kepek satın alıp o kepeği ıslatarak yedikleri rivayet edilmiştir. Pek çok insan açlıktan ve salgın hastalıklardan hayatını kaybetmiş, ölümler defnedilemediğinden şehri koku sarmıştır. Yollarda açlıktan ölmüş insanların cesetleri dizilmiştir.⁵⁰⁹ İbn Cevzi, bütün bu olanlar

⁵⁰³ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/389; Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbari'l Beşer*, 2/281; İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/335-336; Aşur, *el-Eyyubiyyûn ve'l-Memalik fî Mısır ve's-Şam.*, 126.

⁵⁰⁴ Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/427.

⁵⁰⁵ İbn Sıbat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/335; Sabri, *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*, 298.

⁵⁰⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/351; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/425; Harîrî, *el-Ahbârü's-Seniyye fî Tarihi'l-Hurûbi's-Salîbiyye.*, 242.

⁵⁰⁷ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 36; Ebü'l-Felah Abdülhay b Ahmed b Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbari men Zeheb.* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1991), 7/395.

⁵⁰⁸ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/353.

⁵⁰⁹ Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 13/167.

hakkında dramatik aktarımlarda bulunmuştur: “*Dağda gezen bir insan şehirdeki ölü kokusunu aldığı anda o kokudan hastalanır ve ölür.*” Ayrıca insanlar, yıkayıp kefenlemekten yoruldukları için mezarları kazıyıp ölüleri oraya fırlatmıştır.⁵¹⁰ Tüm bunların yanında İnsanlar arasında ahlaksızlık kol gezerken alkol tüketimi artmıştır. Yiyecek bulamayan insanların alkolü nereden ve nasıl temin ettiği hakkında bilgi yer almamıştır. Bu sıkıntılı durumun yaklaşık üç ay devam ettiği⁵¹¹ Kurban Bayramı ile düzeldiğini aktaran kaynakların⁵¹² yanı sıra muharrem ayı sonuna yani 644 yılı başlarına kadar sürdü diye nakleden kaynaklar da mevcuttur.⁵¹³

Şehrin her tarafı yağmalandığından ve şehre giriş yapılamadığından yükselen fiyatlar ile ilgili kaynaklarda şu şekilde örnekler mevcuttur: Bir önceki kuşatma sırasında zaten yükselen buğdayın çuvalı bin altı yüz⁵¹⁴ dirhemden 1800 gümüş dirheme çıkmıştır.⁵¹⁵ Evinin fiyatı 10.000 dirhem olan bir kişi evini 1500 dirheme satmıştır. Yani aslında buğday çuvalının bedeli 10.000 dirheme çıkmışken evler yok pahasına satılmıştır.⁵¹⁶ Un, 600’den 900 dirheme çıkmıştır. Ekmek, 3 dirhemden 4 dirheme çıkmıştır. Arpa 1000 dirhemden 1250 dirheme çıkmıştır. Bakla, bir dirhemden az iken 1,250 dirhem olmuştur.⁵¹⁷ Bu fiyatlar o dönemde hiçbir yerde görülmemiştir.⁵¹⁸ Harzemşahların Dimaşk’a verdiği zararın boyutu çok büyük olmuş. Gerek malları talan etmeleri gerek insanları katletmeleri ve kutsalı hiçe saymış olmaları kollektif bilinçte unutulmaz yaralar açmıştır. Ancak belirtilmesi gereken sosyal yozlaşma ile ilgili bir detay

⁵¹⁰ Sıbt İbnü’l Cevzi, *Mira’tü’z Zaman fî Tevârihi’l A’yan*, 22/389.

⁵¹¹ Makrizî, *Kitabü’s Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l Mülûk*, 1/424.

⁵¹² Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihaye*, 13/167.

⁵¹³ Safedî, *Tuhfetü Zevî’l-Elbâb fî Men Hâkeme bi-Dimaşk Mine’l-Hulefâ’ ve’l-Mülûk ve’n-Nüvvâb.*, 2/130; Hüseyin, *Dirasat fî’t Tarihi Eyyûbîyyin ve’l Memalik*, 124.

⁵¹⁴ Zehebi, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, 3/244; İbn Sıbat, *Sıdkü’l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*, 1/344; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu’z Zahire fî Mülûki Mısr ve’l Kahire*, 6/312.

⁵¹⁵ Nüveyrî, *Nihayetü’l Ereb fî’l Fünun’i Edeb*, 29/204; Makrizî, *Kitabü’s Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l Mülûk*, 1/424.

⁵¹⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/353.

⁵¹⁷ Sıbt İbnü’l Cevzi, *Mira’tü’z Zaman fî Tevârihi’l A’yan*, 22/389; Nüveyrî, *Nihayetü’l Ereb fî’l Fünun’i Edeb*, 29/204; Safedî, *Tuhfetü Zevî’l-Elbâb fî Men Hâkeme bi-Dimaşk Mine’l-Hulefâ’ ve’l-Mülûk ve’n-Nüvvâb.*, 2/130; Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihaye*, 13/167; Makrizî, *Kitabü’s Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l Mülûk*, 1/424.

⁵¹⁸ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/353; Selim, *el-Etrakü’l-Harezmîyyun fî’ş-Şarki’l-Edna’l-İslâmî*, 132-133.

bulunmaktadır. Ekonomik anlamda fiyatların bir anda yükselmesi arz-talep dengesinin bozulmasından kaynaklanabilir. Ancak sosyal olgular açısından düşünüldüğünde bu olguların bir anda meydana gelmediğini ve değişimin uzun vadede oluşacağı ifade edilmelidir. Bu olgular uzun vadede oluşur ve kriz anlarında görünür olurlar. Bu yüzden Dımaşk'ta ortaya çıkan toplumsal ahlaksızlığın neden-sonuç ilişkisini Harzemşahların Dımaşk'ı kuşatmasına bağlamak eksik olacaktır. Bunun arka planı muhakkak vardır. Harzemşahların şehri kuşatması uzun süre toplumda yerleşen ahlaki çöküntünün görünür olmasına neden olmuştur. Şüphesiz bir anda ortaya çıkmayan yozlaşma özellikle ahlaki boyutu bir anda yok da olmamıştır.

3.3.3. Kassab/Humus Savaşı ve Harzemşahların Sonu

Bölge melikleri, Harzemşahlar'ın ülkelerine verdikleri zararlar üzerine onlara karşı birleşmiştir. Humus, Halep ve bunların ordularına katılan irili ufaklı bedevi ve Türkmen gruplar ile Salih Eyyûb güçlerini birleştirmiştir. Halep ordusu Şemseddin Lü'lü öncülüğünde yola çıkarak Humus ordusu ile buluşmuştur. Hama Eyyûbileri ve kuşatmanın kalkması ile Dımaşk'ta bulunan Salih Eyyûb'un askerleri de cesaret edip Humus'a yönelmiştir.⁵¹⁹ Nâsır Dâvûd'un kuvvetleri, Harzemşahlar, İzzeddin Aybek ve Salih İsmail, Mercü Suffar'da toplanmıştır. Salih Eyyûb'un Mısır'dan ayrıldığını ve Mansur İbrahim'in Halep ordusuyla hareket ettiğini haber alan Harzemşahlar Dımaşk'tan ayrılıp Halep-Humus ordusunun geldiği yöne doğru ilerlemiştir. Aktarıldığına göre Bereke Han, Humus sahibinin kendilerine doğru geldiğini öğrenince “*Dımaşk'tan*

⁵¹⁹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/395; Makdisi, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi'* = *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 178; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/354; Nüveyrî, *Nihâyetü'l Ereb fî'l Fünun'i Edeb*, 29/207; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/427; Hanbeli, *Şifau'l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb.*, 338.

vazgeçmek olmaz. Neden bekliyoruz? Gitmemiz bizim yararımızdır.” demiştir. Bu arada Harzemşahların kuşatmayı kaldırmasıyla fiyatların normale⁵²⁰ döndüğü aktarılmıştır.⁵²¹

İki ordu, 1246/644 yılı muharrem ayında Buheyretü'l Humus mevkinde karşılaşmıştır. Bu savaş Harzemşahların ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Harzemşahların büyük kısmı öldürülmüş, savaş onlar için tam anlamıyla faciaya dönüşmüştür.⁵²² Liderleri Bereke Han öldürülmüş ve başı kesilerek mızrağın ucunda Halep sokaklarında gezdirilmiştir. Daha sonra da Halep kapısına asılmıştır.⁵²³ Bereke Han'ın ölümüyle ilgili Şemseddin Lü'lü'nün şu ifadeleri bulunmaktadır: “*Humus'ta Harzemşahları gördüğümde gözümde çok büyümüşlerdi. Biz onların yanında beyaz öküzün üstündeki siyah nokta gibiydik. Bir memluküm gelip bana 'Bereke Han'ın başını mı esaretini mi istersin.' diye sordu. Bende kellesini dedim. Bir saat sonra Allah sesimi duymuş gibi mızrak üstünde güzel bir baş getirildi. Biz onu tanıımıyorduk, onlardan çoğu da öldürülmüştü. Bir kısmı esir alınmıştı. Onlardan bazıları, başını gördüklerinde yere atılıp başlarına toprak attılar. O zaman onun başı olduğunu anladık. Başını Halep'e yolladık.*”⁵²⁴

Harzemşahlardan, kadınlar, çocuklar ve onlara ait malların hepsine el konulmuştur.⁵²⁵ Bereke Han, Kuşlu Han, Fer Han ve Berdi Han ile Harzemşahların hayatta kalmış en büyük dört hanından biriydi. Bereke Han kavminin en iyi huylusu olarak aktarılmıştır. Ayıca Salih Eyyûb onunla akrabalık kurmuş ve zamanında ona ihsanlarda

⁵²⁰ Kuşatmanın kaldırılmasıyla fiyatların normale dönmesi için önce güven ortamı oluşturulmalıdır. Huzur ortamı sağlanıp piyasaya güven verildikten sonra fiyatlar normale dönecektir. Bunun için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Harzemşahların kuşatmayı kaldırmasıyla fiyatların hemen düşmesi doğru olmasa gerek.

⁵²¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/396; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/358; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereğ fî'l Fünun'î Edeb*, 29/207; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l Mülûk*, 1/425.

⁵²² İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/358; Aşur, *el-Eyyubiyyûn ve'l-Memalik fî Mısır ve's-Şam.*, 126; Hüseyin, *Dirasat fî't Tarihi Eyyûbüyyin ve'l Memalik*, 124.

⁵²³ Makdisî, *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi'* = *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, 178; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/359.

⁵²⁴ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihi'l A'yan*, 22/399; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumu'z Zahire fî Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 6/316.

⁵²⁵ İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/358; Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi-Dimaşq Mine'l-Hulefâ'* ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb., 2/131.

bulunmuştur. Bereke Han'ın ölümüyle Harzemşahlar tamamen dağılmış bölgede kaybolan güven duygusu bir nebze de olsa yeniden sağlanmıştır.⁵²⁶

Savaşta Harzemşahların tarafında katılan Salih İsmail ve İzzeddin Aybek, canlarını zar zor kurtarabilmiştir. Havran'a kaçan Salih İsmail ve Aybek kendilerine ait ne varsa geride bırakmıştır. Bıraktıkları her şey yağmalanmıştır. İzzeddin Aybek, önce Harzemşahlar ile sahil boyunca ilerlemiş ardından Sarhad Kalesi'ne geçmiştir.⁵²⁷ Humus meliki, Ba'lbek'i alarak Dımaşk'a geçmiş, Dımaşk'ı alarak Salih Eyyûb'a teslim etmiştir. Salih İsmail, Ba'lbek'i de kaybedince sığınabileceği tek yer Halep meliki olmuştur. Ailesi ise Mısır'a gönderilmiştir. Kendisine ulaşan haberlerle sevinen Salih Eyyûb, Kahire'nin iki önemli kalesini süslemiştir.⁵²⁸

Harzemşahlar dağılmış her biri başka yöne kaçmıştır. Onlardan bir kısmı Ürdün'ün doğusunda bulunan Belka'ya giderek orada kamp kurmuştur. Ardından Nâsır Dâvûd, onları yanına almış, Salt⁵²⁹ beldesine yerleştirmiş ve hizmetinde kullanmıştır. Diğer kısmı ise humus savaşından kaçarak İzzeddin Aybek ile Havran'a geçmiş oradan da Filistin sahil boyunca ilerlemiş ve yol boyunca her şeyi yağmalamışlardır. Bu grup daha sonra Nâsır Dâvûd'a katılmıştır. Nâsır Dâvûd ve Harzemşahlar birlik olup 644/1246 yılında Kudüs, Nablus ve Beyt Cibril'i kuşatarak ele geçirmişlerdir.⁵³⁰

Salih Eyyûb, Kerek sahibi ve Harzemşahların faaliyetlerine karşılık olarak Fahreddin b. Şeyh önderliğinde askerlerini Salt'a göndermiştir. İzzeddin Aybek ve beraberinde sahil boyunca kaçan Harzemşahlar ile Nâsır Dâvûd, Fahreddin İbn Şeyh'e

⁵²⁶ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/403-404; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z Zahire fî Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 6/316; el-Hesniyânî, "el-Harzemîyyetü Âmilun Kuvve Em Unsûrun Zaîf Beyne Bilâdi Şam ve İklimi Cezîre ve Mısır: "623-644/1226-1246"", 26.

⁵²⁷ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/396; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/427.

⁵²⁸ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevârihi'l A'yan*, 22/396; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/359-360; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/427.

⁵²⁹ Salt Şehri, Cund el-Ürdün'de Doğu Gor dağında, Aclun'un güneyinde, yer alır. Melik Muazzam burada Salt Kalesini inşa etmiştir. Amman'ın kuzeybatısında yer alır. Bk. el-Kalkaşendî, *Subhu'l Âşa*, 4/106.

⁵³⁰ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 37; İbnü'd Devâdârî, *Kenzü'd Dürer ve Cami'ul Ğurer*, 7/359; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/427-428; Cengiz Tomar, "el-Melikü'n-Nâsır, Dâvûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/77.

karşı birleşmiştir. Hisban şehrinde gerçekleşen savaşta Fahreddin galip gelmiş, Harzemşahlar ve Nâsır Dâvûd geri dönmüştür. Daha sonra Kerek'te kuşatma altına alınmıştır. İzzeddin Aybek ise Serhad Kalesi'ne kaçmıştır. Fahreddin İbn Şeyh, önce Harzemşahların yerleştiği salt şehrini ateşe vermiş ardından Nâsır Dâvûd'tan onları teslim etmesini istemiştir. Kaynaklarda Nâsır Dâvûd ve İbn Şeyh arasında geçen ilginç bir rivayet yer almıştır. Nasır'ın yanında, Harzemşahlardan hoş görünümlü Taş Burak b. Han isimli bir çocuk bulunmaktaydı. İbn Şeyh, onun teslim edilmesini istemiştir. Davut, sesi güzel olduğundan Kuran okuması için yanına aldığını söyleyerek talebini reddetmiştir. Buna karşılık İbn Şeyh, içeriği sert bir mektup yollamıştır. İbn Şeyh: “*Çocuğu gönder. Sana ondan daha güzel kuran okuyan kör ve yaşlı birini göndereceğim.*” demiştir.⁵³¹ Nâsır Dâvûd, ısrarlar sonucu teklifi kabul etmiştir. Çocukla birlikte Harzemşahlar'ın önde gelenleri teslim olmuştur. Fahreddin İbn Şeyh, onlara iyi muamelede bulunarak hizmetine almıştır. Harzemşahların bu grubu, İbn Şeyh'in ordusuyla Busra kuşatmasına katılarak orayı Salih Eyyûb'un topraklarına dahil etmiştir. İbn Vâsıl'da Harzemşahların bir kısmının Mısır'a giderek Salih Eyyûb'un hizmetine girdiğini aktarmıştır. Bazıları ise Dımaşk'ta kalmıştır.⁵³²

Mısır'a giden Harzemşahlar ve diğer Türkmen gruplar, Salih Eyyûb tarafından Kahire dışında yerleştirilmiştir. Yağmacılıklarından dolayı ülkede kaos oluşturmalarına engel olmak adına yeni bir yerleşim inşa edilmiştir. Bu grup Bahrî Memluk adıyla anılmış ve Memluk devletini kurmuştur. İzzeddin Aybeg el-Türkmani bunlar arasında yer almıştır.⁵³³ Mısır'da, Salih Eyyûb'a iltica eden Harzemşahlar arasında önemli isimler sayılmıştır. Bunlar: Hüsameddin Bereke Han, Melik Sadık Han, Nasıreddin Güçlü Han'dır.⁵³⁴ Memluk sultanı Kutuz'un Harzemşah soyundan geldiği aktarılan bilgiler arasındadır. Annesi, Celâleddin Harzemşah'ın kız kardeşi, babası ise Celâleddin'in kuzeni

⁵³¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*, 22/396; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'i Edeb*, 29/208; Şeşen, *Selâhaddin'den Baybars'a: Eyyûbiler- Memlûkler (1193-1260)*, 205.

⁵³² İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbiyyin*, 37; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/359; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'i Edeb*, 29/208; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/428; Tomar, *Memlûk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, 38.

⁵³³ Macid, *el-Devletü Eyyûbî fi't Tarihi Mısru'l İslamiyye: et-Tarih ve's Siyasi*, 157-166.

⁵³⁴ Gül, “Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri”, 109.

olduğu nakledilmiştir.⁵³⁵ Memluk devleti sultanı Baybars, Hüsameddin Berke Han b. Devlet Han el-Harezmi'nin kızıyla evlenmiştir. Ayrıca Bereke Han'ın kızının yanı sıra oğulları Hüsameddin Kara Bey b. Bereke Han ve Bedreddin Muhammed Bey b. Bereke Han, Memluk devletinde önemli konumlar kazanmıştır.⁵³⁶

Harzemşahlardan başka bir grup ise Kuşlu Han önderliğinde Salih İsmail ile Halep'e gitmiştir. Halep meliki II. Nasır Yusuf, Kuşlu Han ve beraberindeki Harzemşahların hepsini tutuklamıştır. Savaş sırasında esir alınan kadın ve çocuklarla birlikte Kuşlu Han ve askerlerinin de tutuklanmasıyla Halep zindanları dolmuştur.⁵³⁷ Halep meliki onları öldürmemiş, bir süre sonra serbest bırakmıştır. Kendisine sığınan Salih İsmail'i de onu isteyen Salih Eyyûb'a teslim etmemiştir. Kuşlu Han ve beraberinde serbest bırakılanlar, Moğol kamplarına giderek onlara katılmıştır. Kuşlu Han'ın adı Halep Eyyûbileri ve Moğollar arasında cereyan eden savaşlarda anılmıştır. Bu savaşlarda Halep Eyyûbileri yenilmiştir. Kuşlu Han, Cezîre'ye yapılan Moğol baskınlarında Moğol ordusunda savaşırken öldürülmüştür.⁵³⁸ Harzemşahlar bireysel olarak da Eyyûbîlere hizmet etmeye devam etmiştir. Halep meliki, Ba'lbek'i aldıktan sonra naibi olarak Bedreddin el-Harezmi'yi görevlendirmiştir. Moğol ordularında Harzemşahların da bulunması Halep melikinın onlara öfkelenmesine sebep olmuştur. Yaptıklarına kızdığı

⁵³⁵ Hıttı, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 928; İsmail Yiğit, "Kutuz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2002), 26/500; Hyun, "el-Harezmiyye fî Bilâdi Şâm ve'l-Cezîre", 21.

⁵³⁶ Kazım Yaşar Koprıman, "El-Melikü'z-Zâhir Rüknuddîn Es-Sâlihî El-Bundukdârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992), 5/222; Baybars'ın ölümünden sonra Bedreddin Bereke Han, yeğeni Baybars'ın oğlu Said Berke Han'a Memlük tahtına oturduğu ve Baybars'ın komutanlarıyla mücadele ettiği yıllarda danışmanlık yapmıştır. Gül, "Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri", 110.

⁵³⁷ İbnü'l Amîd, *Ahbarü'l Eyyûbüyyin*, 36-37; Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mira'tü'z Zaman fî Tevarihî'l A'yan*, 22/397; Makrizi, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/427; el-Hesniyânî, "el-Harzemiyetü Âmilun Kuvve Em Unsûrun Zaîf Beyne Bilâdi Şâm ve İklimi Cezîre ve Mısır: "623-644/1226-1246"", 26-27.

⁵³⁸ Kuşlu Han veya Güçlü Han, Moğol emiri değil, Harzemşahların önde gelen Hanlarındandır. Bu kişi 644 yılında Büreyde mevkiindeki Humus savaşında Halep-Humus ordularına yenilmiştir. Halep'te bir süre tutuklu kalmış serbest bırakıldıktan sonra tımarları olan Harran'a gitmiştir. Harran'da halk tarafından istenmeyen Kuşlu Han önderliğindeki Harzemşahlar Moğol kamplarına giderek onlara katılmıştır. Kuşlu Han daha sonra, Halep Eyyûbileri ile Moğollar arasında gerçekleşen savaşlara katılmıştır. Cezîre'ye yapılan Moğol saldırılarında öldürülmüştür. Bk. İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z Zahire fî Mülûki Mısır ve'l Kahire*, 7/22; Gül, "Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri", 108.

için el-Harezmi'yi görevden almıştır.⁵³⁹ Humus savaşından sonra bireysel olarak Eyyûbîlerle ilişkileri devam eden Harzemşahlardan Bedreddin Yusuf el-Harezmi dışında isimlerde bulunmuştur. Meyyâfârikîn Eyyûbîlerinin hizmetinde çalışan Sarımüddin Özbek ve Alimüddin Sencer el-Asar isimli şahıslar bunlar arasında yer almıştır. Söz konusu iki ismin de 644/1246 senesinden sonra da halen o bölgede hizmet ettikleri yazılmıştır.⁵⁴⁰ Harzemşahlar'dan bir kısmının Harran'a geçtiği aktarılmıştır.⁵⁴¹ Harzemşahlardan bazıları Bağdat'a giderek halifenin hizmetinde yer almıştır. Hülagü Bağdat'a yürüdüğünde Moğol ordusunda yer alan öncü birliğin komutanı, Harzemşahlardan Sukuncak olduğu nakledilmiştir. Abbasi Halifesinin birliklerinde bulunan Harzemşah Kara Sungur'a mektup yazarak kendilerine katılmaya çağırmıştır.⁵⁴² Moğolların Bağdat'a girdiği dönemde şehri savunanlar arasında yine Harzemşahlar olduğu nakledilmiştir. Son savaş sonrası Moğolların hizmetine girenler daha çok Anadolu'da istihdam edilmiştir.⁵⁴³

⁵³⁹ Kılıç, *Melik Nasır II.Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti*, 74.

⁵⁴⁰ Yürekli, "el-Melikü's Salih Hizmetinde Harizmşahlar", 263.

⁵⁴¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb.*, 5/359; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb fî'l Fünun'i Edeb*, 29/209; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldun=Kitabu'l İber*, 5/414; Makrizî, *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*, 1/427; İbn Sibat, *Sıdkü'l el-Ahbar: Tarihu İbn Sibat*, 1/336.

⁵⁴² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 598.

⁵⁴³ Gül, "Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", 108-112.

SONUÇ

Eyyûbîler ile Harzemşahlar arasındaki ilişkiler 615/1218 yılında I. Melik Âdil ve Alâeddin Muhammed döneminde dostane olarak başlamıştır. Ancak bu ilişkiler Ahlat kuşatmasıyla gerginleşmiştir. Orta Asya'nın en büyük devletlerinden biri olan Harzemşahların yıkılması ve akabinde Celâleddin'in Anadolu'ya sınır olan bölgelerde devletini ihya etme çabaları; Anadolu Selçukluları, Abbasi halifesi ve özellikle Eyyûbîler açısından sıkıntılı bir sürece sebebiyet vermiştir. Celâleddin'in Moğollardan kaçtığı sıralarda, Eyyûbîler gibi bölgenin önemli devletlerinden birini karşısına alarak Ahlat'ı kuşatması tarihi hata olarak değerlendirilmiştir. Bu kuşatma, Anadolu topraklarının Moğol işgaline maruz kalmasına sebebiyet verdiği gibi Harzemşahların da sonunu getirmiştir. Kuşatma sonrası Eyyûbîler ve Selçuklular birleşerek 628/1230 yılında Harzemşahları mağlup etmiştir. Bu da Moğolların Anadolu'ya girmesini ve Cezîre'ye doğru hareketini hızlandırmıştır.

Celaledin'in ölümünden sonra dağılan Harzemşahların düzenli bir ordusu veya teçhizatı bulunmamasına rağmen savaşçılık açısından önemli bir güçleri bulunmaktaydı. Bununla birlikte, çağdaşı olan siyasi güçlerden Anadolu Selçukluları, Eyyûbîler, Artuklular hatta bizzat Abbasilerin önderlik ettiği siyasi ayrılık durumu, Harzemşahları etkili siyasi ağırlığa sahip stratejik askeri güç olarak ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Müslüman devletler, Harzemşahların, rakiplerine karşı kendilerine hizmet etmeleri için yarışmıştır. Eyyûbî melikleri de aile içi mücadelede rakiplerini zayıflatmak adına Harzemşahları ordularına dahil etmek istemiştir. Harzemşahlar ise paralı askerlik yapmak durumunda kalmıştır. Bu hadiseler Müslümanların o dönemdeki bölünmüşlük gerçekliğini de ortaya çıkarmıştır.

Eyyûbîlerin hizmetine giren Harzemşahların çıkardıkları sorunlar, bölünmüş olan Eyyûbîlerin sorunlarını daha da arttırmıştır. Halep, Humus ve Dımaşk melikleri, Harzemşahlar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bu mücadele halkın fakirleşmesine, can ve mal güvenliğinin kalmamasına sebep olmuştur. Halep Eyyûbîlerine karşı savaşan

Harzemşah askerlerine Eyyûbî ailesine mensup olan melikler de dahil olmuştur. Bu da Eyyûbî ailesinde iç çatışmalar ve ayrılıkların göstergesi olmuştur. Bu çatışmalar, Şam topraklarında Batınilerin hareketlenmesine de olanak sağlamıştır. Moğollar, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlık durumundan büyük fayda sağlayarak Anadolu Selçuklu topraklarını kendi otoritelerine tabi kılmayı başarmışlardır. Akabinde Cezire kapılarına dayanarak bölgedeki melikleri, emirleri, Şam ve Abbasilere ait mülkleri tehdit etmişlerdir. Halep Eyyûbîleri ve Harzemşah çatışmaları Franklarla mücadeleyi de sekteye uğratmıştır.

Harzemşahların oluşturduğu tehlike, bölgenin ekonomik istikrarını bozmuş ve güvensizliğe yol açmıştır. Ticaret kervanlarına yapılan saldırılar arz talep dengesini bozarak fiyatların yükselmesine sebebiyet vermiştir. Artuklular, Selçuklular ve Eyyûbîler de Harzemşahların gerçekleştirdikleri eylemlerin benzerini yöre halkına uygulamıştır. Harzemşahların Suriye ve Cezîre'deki eylemleri, Müslüman devletleri karşı karşıya getirerek fetih hareketlerini de sekteye uğratmıştır. Ayrıca o dönemde Mısır ve Şam'daki siyasi güçlerin dış güçlere dayanmadan aralarında gerçek bir ittifak kurulmadığında yaşanan hadiseleri de gözler önüne sermiştir.

Eyyûbîler ve Harzemşahlar ilişkilerinin Haçlıları kapsayan kısmına gelindiğinde ise o dönemde onlar da aralarında anlaşmazlık içine girmiş ve siyasi olarak parçalanmışlardır. Ancak Müslüman devletlerin içerisinde bulunduğu ayrılık itibariyle hiçbirinin kurulu varlıklarını tehdit edemeyeceğine inanmışlardır. Mısır ve Bilâd-u Şam hükümdarları onlarla müttefik olmak için yarışırken Eyyûbîleri kendileri için tehdit olarak görmemelerine hayret etmemek gerekmektedir. Ancak Mısır Eyyûbîlerinin çağrısıyla Harzemşahlar Kudüs'ü almak için hareket ettiğinde bu beklentileri hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Bu hareket Müslümanlar açısından olumlu sayılacak hadiseleri beraberinde getirmiştir. Bu hadiselerin başında Harzemşahların 642/1244 yılında Kudüs'ü Franklardan alarak uzun yıllar Müslümanların hakimiyetinde kalmasını sağlaması gelmiştir. Diğer bir hadise ise yine 642/1244 yılında gerçekleşen Gazze/ La Forbie Savaşı olmuştur. Bu savaş sonucunda Orta Doğu Haçlıları diplomatik kazanımlarını ve askeri güçlerini kaybetmişlerdir. Askerî açıdan büyük kayıplar veren Haçlılar yeni bir sefer

düzenleyecek gücü yitirmişlerdir. Ancak savaşın akabinde meydana gelen gelişmeler, Avrupa'dan VII. Haçlı Seferi olarak adlandırılan yeni bir Haçlı Seferi'nin başlamasına da yol açmıştır.

Eyyûbî-Harzemşah ilişkilerinin Mısır Eyyûbîleri açısından sonuçları ise olumlu olmuştur. Mısır Eyyûbî sultanının gücünü tesis etmesinde Harzemşah askerlerinin önemli bir rolü olmuştur. Ancak bütün hizmetlerine rağmen Mısır Eyyûbî sultanı Salih Eyyûb'un Harzemşahlara güvenmediğini belirtmek gerekmiştir. Harzemşahlar, Eyyûbî ailesinden en fazla hizmet ettikleri Mısır Eyyûbî sultanına bazen itaatkâr bazen asi davranışlar sergilemişlerdir.

Dımaşk kuşatmalarında yer alan Harzemşahlar şehirde büyük sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır. Halk, askeri faaliyetlerin sosyo-ekonomik bir yansımasına şahit olmuştur. 643/1246 yılında gerçekleşen birinci ve ikinci Dımaşk kuşatmalarında bölge halkı ahlaki olarak bir çözülme yaşamış, ekonomi ve güvenlik kriziyle boğuşmak zorunda kalmıştır.

Eyyûbîlerin hizmetine giren Harzemşahlar uzun süreli hesaplar yerine kısa vadeli günlük geçimlerini sağlamaya yönelik eylemlerle hayatlarını devam ettirmişlerdir. Eyyûbîlerin hizmetinde etkili bir güç olan Harzemşahlar, düzenli bir sistem altında emir olarak savaşıma alışkın olmadıklarından Eyyûbî devlet yapılanmasına entegre olamamışlardır. Sisteme uyum sağlayabilselerdi Moğollar ve bölge devletleri içerisinde kaybolmazlardı. Ayrıca askeri güç olarak Franklar ve Moğollar ile mücadelede Eyyûbîlere önemli katkılar sunabilecek potansiyele sahipti. Eyyûbîler ile kurdukları akrabalık bağı da onların Eyyûbî Devleti içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamalarını sağlayamamıştır.

İlişkiler kapsamında Harzemşahların eylemlerinin olumlu taraflarının da olduğu ve onları çağlarının standartlarına göre, asıl vatanlarının dışına atan yaşam koşullarının ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla ihtiyaç ve zorluk onları Şam ve Cezire bölgelerinde özellikle Müslüman kardeşlerine karşı affedilmesi güç, unutulmaz birçok suç işlemeye zorlamıştır. Harzemşahlar, Moğollar ile mücadeleleri sonucunda

psikolojik olarak içinde bulundukları durumdan etkilenmiş, bunu da Cezire ve Bilad-u Şam bölgelerinde sergiledikleri eylemlerle göstermişlerdir. Sebep oldukları kaos, bölge halkını bıktırmış ve onların bölgede istenmeyen unsur olmalarına yol açmıştır. Eyyûbî melikleri onların yarattıkları güvensizlikten usanmış olduğundan Harzemşahlara karşı birleşerek 644/1246 yalındaki Humus/Kasab savaşında dağılmalarına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulvehhab, Hasan. *Tarihi Tuyotun*. İskenderiye: Da'r Marifetül Camiye, 1989.
- Akbaş, Mehmet. "Kürtler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. Ek-2. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2019.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Basım, 2010.
- Arini, el-Seyyid el-Bâz el-. *Moğol*. Beyrut: Dar Nuhdetü'l Arabiyye, 1981.
- Aşur, Fayid Hammad Muhammed. *el-Cihadü'l-İslâmî zıdde's-salibiyyin fi'l-asri'l-Eyyûbî*. Kahire : Dârü'l-İ'tisam, 1983.
<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=27346&wYazarlar=a%C5%9Fur>
- Aşur, Said Abdulfettah. *el-Hareketü's-Salibiyye: Safha Müşerrefe fi Tarihi'l-Cihâdî'l-İslami fi'l-Usûri'l-Vustâ*. Demmâm: el-Mektebetü Mütennebi, 1. Basım, 2009.
- Aşur, Saîd Abdulfettah. *el-Eyyubiyyûn ve'l-Memalik fi Mısır ve's-Şam*. Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1992.
- Aydın. "Melik Kâmil Dönemi". *Eyyûbîler: Siyasi Tarih*. ed. Ziya Polat. Ankara: İlâhiyat, 1. Basım, 2020.
- Aydın, Yunus Emre. "Eyyûbîler İle Hârezmliler Arasındaki İttifaklar ve İşbirlikleri". *Harezmşahlar ve Etrafındaki Dünya*. ed. Oktay Bozan - Mutlu Saylık. Bursa: Ekin, 1. Basım, 2024.
- Ayni, Bedreddin Muhammed el-. *İkdu'l Cum'an fi't Tarihi Ehli'z Zaman*. Kahire: Dar'ül Kutub ve'l Vesaiki Kavmiyye, 2010.
- Azimli, Mehmet. "İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2001).
- Barkır, Ernest. *el-Hurub el-Salibiyye*. Beyrut: Daru'l Nehdatu'l Arabiye, ts.
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Basuğuy, Bedreddin. *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbîler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Basuğuy, Bedreddin. "Yedinci Haçlı Seferi: el-Melikü'l-Muazzam Tûrânşâh, Saint Louis ve Mansûra Savaşı". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/10 (2017), 161-201.
- Basuğuy, Bedrettin. "Eyyûbîler Döneminde Harran (578-1182/658-1260)". *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran*. ed. Kasım Şulul. 87-99. Ankara: Berikan Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Bibi, Nâsırüddîn Hüseyin b Muhammed b Alî Ca'ferî Rugadî Münşî İbn. *el-Evamirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.
- Bosworth, Clifford Edmund. *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*. çev. Hande Canlı. İstanbul: Kaknüs, 1. Basım, 2005.

- Bozan, Oktay. “Celaledin Harzemşah’ın Ahlat’ı Muhasarası ve Yankıları”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012).
- Brockelmann, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neş’et Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Yayınları, 2. Basım, 1964.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Cüveyni, Alaeddin Ata Melik b. Muhammed. *Tarih-i Cihan Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Demir, Ahmet. *Ahlat ve Çevresinde Eyyûbî Hakimiyeti*. Van: Yüzüncü Yıl, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Demir, Ahmet. *Urfa ve Çevresi Eyyubiler Tarihi*. İstanbul: Kent Yayınları, 2008.
- Demirkent, Işın. “Haçlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1996.
- Dokmak, Sârimüddîn İbrâhîm b Muhammed b Aydemir Alâî Mısırî İbn. *el-Cevherü’s-Semin fî Siyeri’l-Hulefa ve’l-Müluk ve’s-Selatin*. Mekke: Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, ts.
- Ebu’l Fida, el-Melikü’l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. *Takvimü’l Buldan*. Beyrut: Dar Sadr, ts.
- Ebü’l Fida, el-Melikü’l Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmud el-Eyyûbî. *el-Muhtasar fî Ahbari’l Beşer*. Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, 1997.
- Furat, Nasîrüddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali al-. *Ayyubids Mamlukes and Crusaders Selections from the Tarikh Al-Duwal Wa’l-Muluk: The Text = Tarihü’l-Düvel Ve’l-Müluk*. Cambridge: W. Heffer and Sons Ltd, 1971.
- Ganim, İsmet. *el-Devletü Eyyubiyye ve’s Salibiyyun*. İskenderiye: Da’r Marifetül Camiye, 1990.
- Geyikoğlu, Hasan. “Anadolu’da Kalan Harzemliler”. *Türk Kültürü* 410 (1997), 371-380.
- Gül, Muammer. “Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu’daki Roller ve Tesirleri”. *Belleten* 70/257 (2006), 95-118. <https://doi.org/10.37879/belleten.2006.95>
- Gürbüz, Meryem. “Hârizmşahlar”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. ed. Mehmet Şeker. 8/397-441. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Halil, İmaduddin. *İmaratu Artukiyye fî’l Cezireti ve’s Şam*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980.
- Hanbeli, Ebü’l-Berekat Ahmed b İbrâhîm. *Şifau’l-Kulub fî Menakibi Beni Eyyûb*. Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 1996.
- Harîrî, Seyyid Ali. *el-Ahbârü’s-Seniyye fî Tarihi’l-Hurûbi’s-Salibiyye*. Kahire: Ayn li’d-Dirasat ve’l-Buhusi’l-İnsaniyye ve’l-İctimaiyye [Ein for Human and Social Studies], 2017.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Tarihu İslami el-Siyasi ve’d Dini ve’s Sekafi ve’l İctima’i*. Kahire: Mektebetü Nahda, ts.
- Hatıbı, Ebulfazl. “El-Melikü’s-Sâlih, Ebü’l-Hayş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/80. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004.

- Hesniyânî, Musa Mustafa el-. “el-Harzemiyyetü Âmilun Kuvve Em Unsûrun Zaîf Beyne Bilâdi Şam ve İklimi Cezîre ve Mısır: "623-644/1226-1246"”. *el-Muhtâr lil’ Ulûmü’l-İnsâniyye* 3 (2006), 682-716.
- Hıttı, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2020.
- Humphreys, R.Stephen. *From Saladin to the Mongols*. Newyork: State Universty of Newyork Press, 1977.
- Huveyri, Muhammed Mahmud. *Mısır fi’l Usuri’l Vusta: Dirasetü’l fi’l Evda’ el-Siyasetü ve’l Hadariyeti*. Kahire: Daru’l Nehdatu’l Arabiye, 1996.
- Hüseyin, Hamdi Abdulmunim Muhammed. *Dirasat fi’t Tarihi Eyyûbiyyin ve’l Memalik*. İskenderiye: Da’r Marifetül Camiye, 2000.
- Hüseyin, Hamdi Abdulmunim Muhammed. *Dirasetu fi’t Tarihi Eyyubi ve’l Memalik*. İskenderiye: Da’r Marifetül Camiye, 2000.
- Hyun, Hüseyin Kâzım. “el-Harezmiyye fi Bilâdi Şâm ve’l-Cezîre”. *Mecelletü Diyâlâ li’l-Buhûsi’l-İnsâniyye* 53 (2011), 166-198.
- İbn Bibi, Nasırüddin Hüseyin. *el-Evamirü’l Alaiyye fi’l Umuri’l Alaiyye*. çev. Mürsel Öztürk. 2 Cilt. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1996.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Tarihu İbn Haldun=Kitabu’l İber*. Beyrut: Darü’l Fikr, 2000.
- İbn Hallikân, Ebu’l Abbas Şemsüddin Ahmed. *Vefeyatü’l a’yan ve Enbau Ebnai’z Zaman*. 8 Cilt. Beyrut: Dar Sadr, 1978.
- İbn Sıbat, Hamza b. Fakih Ahmed b. Ömer. *Sıdkü’l el-Ahbar: Tarihu İbn Sıbat*. Trablus: Carrus Pres, 1. Basım, 1993.
- İbn Şeddâd, Ebu’l Mehasim Bahaeddin. *Siretu Selahaddin (en-Nevadiru’s Sultaniyye e’l Mehasinü’l Yusufiyye)*. Kahire: Mektebetü’l Hanci, 1994.
- İbn Şeddad, İzzeddin Muhammed. *el- A’lakü’l Hatire fi Zikri Ümerai’s Şam ve’l Cezire*. Dımaşk: Vizaretü’s Sekafe, 1928.
- İbn Tağrıberdi, Ebu’l Mehasin Cemaleddin. *en-Nücumu’z Zahire fi Mülûki Mısır ve’l Kahire*. Lübnan: Dar el- Kutub el- İlmiyah, 1992.
- İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b Salim İbn. *Müferricü’l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*. Kahire: :, 1957.
- İbnü’d Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek. *Kenzü’d Dürer ve Cami’ul Ğurer*. Kahire, 1972.
- İbnü’l ’Adim, Kemaleddin. *Zübdetü’l Haleb min Tarihi Haleb*. Dımaşk: el-Me’hedü’l Fransi bi-Dımaşk, 1968.
- İbnü’l Amîd, Georges el-Mekin. *Ahbarü’l Eyyûbiyyin*. Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 1991.
- İbnü’l Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi’t Tarih*. Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, 4. Basım, 2003.
- İbnü’l ’İbri, Ebu’l Ferec Cemaleddin. *Târihu Muhtasari’d Düvel*. Lübnan: Darü’r Raidi’l Lübnani, 2. Basım, 1994.
- İbnü’l-Esir, Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi’t-Tarih*. çev. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özeydin. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

- İbnü'l-Fuvati, Ebü'l-Fazl Kemâleddin Abdürrezzâk b Ahmed b Muhammed Şeybani. *el-Havadisü'l-Câmia ve't-Tecaribü'n-Nafia fî'l-Mieti's-Sabia*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b Ahmed b Muhammed. *Şezeratü'z-Zeheb fî Ahbari men Zeheb*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1991.
- İbnü'l-Verdi, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b Muzaffer b Ömer. *Tetimetü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer = Tarihu İbni'l-Verdi*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1970.
- İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî. *ed-Dürrü'l-Müntehab fî Tarihi Memleketi Haleb*. Dımaşk: Dar el-Kutubi'l Arabiyye, 1984.
- İsfahani, Ebu abdullah İmaduddin Katip Muhammed. *el-Bark el-Şami*. Amman: Müessesetü Abdulhamid Şuman, 1987.
- İsfahani, Ebu abdullah İmaduddin Katip Muhammed. *el-Fethu'l Kussi*, ts.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 1984.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-. *Subhu'l Âşa*. Kahire: Matbaatu'l Amireti Kahire, 1914.
- Kaya, Önder. *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbîler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Basım, 2007.
- Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b Ömer İbn. *el-Bidâye ve'n-Nihaye*. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1981.
- Kılıç, Mustafa. *Melik Nasır II.Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbîler Devleti*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- Kopruman, Kazım Yaşar. "El-Melikü'z-Zâhir Rüknuddîn Es-Sâlihî El-Bundukdârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992.
- Kök, Bahattin. "el-Melikü's-Sâlih, Eyyûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/80-82. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. "Eyyûbîler". *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. ed. Mehmet Şeker. 7/251-316. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Lotan, Shlomo. "The Battle of La Forbie (1244) and Its Aftermath – Re-Examination of the Military Orders' Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the Mid-Thirteenth Century". *Ordines Militares-*. Nicolaus Copernicus University Press, 1. Basım, 2012. <https://www.academia.edu/>
- Macid, Abdulmunim. *el-Devletu Eyyûbî fî't Tarihi Mısru'l İslamiyye: et-Tarih ve's Siyasi*. Kahire: Da'r Fikru'l Arabiyye, 1997.
- Makdisi, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şame. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbari'd-Devleteyn [en-Nuriyye ve's-Salâhiyye]*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Makdisi, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şame. *Teracimu Ricali'l-Karneyni's-Sadis ve's-Sabi' = ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1974.
- Makrizi, Takıyüddin Ahmed. *Kitabü's Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l Müluk*. Beyrut: Dar el-Kutub el- İlmiyah, 1997.

- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 8. Basım, 2013.
- Müneccimbaşı, Ahmet b. Lütfullah. *Camiü'd Duvel: Selçuklular Tarihi*. çev. Ali Öngül. İzmir: Akademi Kitabevi, 2001.
- Nazif, Ebü'l-Fazail Muhammed b Ali İbn. *et-Tarihü'l-Mansuri*. Dımaşk: Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1981.
- Nesevi, Muhammed b. Ahmed. *Celaledin Hârizmşah*. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1. Basım, 2021.
- Nesevî, Muhammed b. Ahmed. *Siretu Celaledin Mengüberdi*. Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1965.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvehhab. *Nihayetü'l Ereb fi'l Fünun'ı Edeb*. Beyrut: Dar el-Kutub el- İlmiyah, ts.
- Öner, Abdülkerim. "Moğolların Diyarbakır ve el-Cezire Bölgesinde Yaptıkları Zulümler Üzerine Bir İnceleme". *İlk Çağlardan Osmanlıya Diyarbakır*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2018.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Bîbî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1999. Erişim 30 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bibi>
- Özbek, Süleyman. *Türkiye Selçukluları - Eyyubi İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Moğollar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/225-229. Ankara: TDV islam Ansiklopedisi, 2020.
- Paydaş, Kazım. "Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran Civarına Yerleşen Harzemliler". *Türk Dünyası Araştırmaları* 150 (2004), 155-163.
- Runciman, Steven. *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University, 1952.
- Runciman, Steven - Işıltan, Fikret. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Sabri, İfaf. *et-Tarihi ve's Siyasi Devleti Harezmiyye*. Kahire: Müessesetü İhdau lil Neşri ve'l Kevzi', 1998.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb fi Men Hakeme bi-Dımaşk Mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*. Dımaşk: Vizaretü's Sekafe, 1996.
- Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed. *el-Eyyûbüyyun Ba'de Selahaddin: Dört, Beş, Altı ve Yedinci Haçlı Seferleri*. Beyrut: Da'r el-Marefah, 3. Basım, 2010.
- Savran, Ahmet. "Meyyâfarîkin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV islam Ansiklopedisi, 2004.
- Saylık, Mutlu. "Celâleddin Hârizmşah'ın Dinî Siyaseti". *Harezmişahlar Devleti Din-Dil-Kültür*. ed. Oktay Bozan vd. Bursa: Ekin, 1. Basım, 2024.
- Selim, Sabri. *el-Etrakü'l-Harezmiyyun fi's-Şarki'l-Edna'l-İslâmî*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2000.
- Sevim, Ali. "İbnü'l-Adîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/478-479. İstanbul: TDV islam Ansiklopedisi, 1999.

- Sevim, Ali. “Keyhüsrev II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/348-350. Ankara: TDV islam Ansiklopedisi, 2022.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Seyyad, Fuad Abdulmu'ti es-. *Moğol fi't Tarih*. Beyrut: Dar Nuhdetü'l Arabiyye, 1980.
- Sıbt İbnü'l Cevzi, Ebu'l Muzaffer. *Mira'tü'z Zaman fi Tevarihi'l A'yan*. Dımaşk: Darü Risaleti'l Alemiyye, 1. Basım, 2013.
- Stevenson, W.B. *The Crusaders In The East*. Cambridge: Cambridge University Press, 1907.
- Sümer, Faruk. “Ahlat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/19-22. İstanbul: TDV islam Ansiklopedisi, 1989.
- Sümer, Faruk. “Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”. *Belleten* 50/197 (1986), 447-494. <https://doi.org/10.37879/belleten.1986.447>
- Şerefhan, Şerefeddin b Şemseddin Bitlisi. *Şerefname : Kürt tarihi*. çev. Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.
- Şeşen, Ramazan. “Daviye ve İsbitariyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/19-21. İstanbul: TDV islam Ansiklopedisi, 1994.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyûbîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV islam Ansiklopedisi, 1995.
- Şeşen, Ramazan. *Eyyûbîler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.
- Şeşen, Ramazan. “Hittîn Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/165-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şeşen, Ramazan. “Selâhaddin Eyyûbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV islam Ansiklopedisi, 2009.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin'den Baybars'a: Eyyûbîler- Memlûkler (1193-1260)*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2007.
- Taneri, Aydın. “Celâleddin Hârizmşah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/248-250. İstanbul: TDV islam Ansiklopedisi, 1997.
- Taneri, Aydın. *Harezmsahlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2019.
- Taneri, Aydın. “Hârizmşahlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: TDV islam Ansiklopedisi, 1997.
- Temizkan, Muhammed. *Eyyûbî Melik'i en-Nâsir Dâvûd'un Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Tokuş, Ömer. “Moğol Hakimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanların İsyanı”. *Türk dünyası Araştırmaları* 117/230 (2017).
- Tomar, Cengiz. “el-Melikü'n-Nâsir, Dâvûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV islam Ansiklopedisi, 2004.
- Tomar, Cengiz. *Memlûk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Turan, Osman. *Selçuklular Döneminde Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat, 1971.
- Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

- Yakut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu‘cemü’l-Büldân*. Beyrut: Dar Sadr, 1995.
- Yiğit, İsmail. “Kutuz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: TDV islam Ansiklopedisi, 2002.
- Yorulmaz, Osman. *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Yürekli, Tülay. “el-Melikü’s Salih Hizmetinde Harizmşahlar”. *Turkish Studies* 12/26 (2017), 255-265. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12570>
- Zehebi, Hafız. *el-İber fi Haberi men Ğaber*. Beyrut: Dar el- Kutub el- İlmiyah, 1985.
- “Tarihi Yayı”. Erişim 28 Ocak 2024. <http://samsat.gov.tr/tarihi-yapi>